CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

Coll. No. 613

Title [illegible]

613A

C

:	: ભાવાર્થદીપિકા, on દશમસ્કંધ પૂર્વાર્ધ	:	Title
:	: શ્રીધરસ્વામી	:	Author
:	: —	:	Editor
:	: —	:	Year, Vols.
:	: —	:	Publisher
613 a :	: —	:	Remarks

[illegible]

[illegible] तरे [illegible] योयस्त [illegible]

आतर [illegible] मभार [illegible]

विसंपद्धः स्तु यस्य दत्त [illegible]

मम: कथं नना नवर्ष [illegible] हादेव

रु रुणां भवतु र्ईवच्छ द्वयातरे यो

[illegible] वापपातरे [illegible] यादेव

[illegible] उतरस्वमर्क र्घंताः४ [illegible]

[illegible] तद्दृक्कपावातया तरे स [illegible]

[illegible] प्रवर्त्तिनात्र संख्या [illegible]

वर्द्धमानस्य यदासो मा [illegible] याती सा

तत्कष्टिसामान्य स्तब्ध संपद्व॥

613

श्रीरघुनाथसत्पहरे

ॐनमः श्रीगजवदनाय॥ ॐनमो भगवते वासुदेवाय॥ श्रीपरमानंदसद्विद्याधरस्वामि
विरचितश्रीभागवतदशमस्कंधस्य भावार्थदीपिका लिख्यते। विश्वसर्गविसर्गादिन
वलक्षणलक्षितं॥ श्रीकृष्णाख्यं परंधाम जगद्धाम नमामि तत्॥१॥ दशमे दशमं लक्ष्य
माश्रिताश्रयविग्रहं। क्रीडद्यदुकुलांभोधौ परानंदमुदीर्यते॥२॥ दशमे कृष्णसत्कीर्ति
वितानायोपवर्ण्यते। धर्मग्लानिनिमित्तस्य निरोधो दुष्टभूभुजां॥३॥ प्राकृतादिश्चतुर्धा यो
निरोधः स तु वर्णितः। तत्तत्प्रसंगतः सृष्टिसंहारादिनिरूपणैः॥४॥ प्राकृतानवतिरध्याया द
शमे कृष्णकीर्तये। आद्यैश्चतुर्भिरध्यायैर्ब्रह्मप्रार्थनया हरेः॥ आरंभस्तु हरेर्जन्म सप्रसं
गं निरूप्यते॥५॥ गोकुले मधुरायां च द्वारवत्यां ततः क्रमात्। कृष्णलीला त्रिधा प्रोक्ता त
त्रादौ स्वनेकधा॥६॥ सप्तविंशताध्यायैर्हि वृंदावनादिषु गोकुले। कंसतो लीला च की
र्तिस्तु खुःकरी॥७॥ शेषैर्द्वारवतीलीला तन्निर्माणादि वर्ण्यते। एवं नवतिरध्याया दशमे वं
र्कोनयमुनावारिण्यक्रूरेणाकृता स्तुतिः। एकादश त्रिरभ्याता लीला मधुपुरे कृता॥

विवादार्थकाः। तत्र तु प्रथमे कंसः स्वमृत्युं देवकीसुतात्। श्रुत्वा नीतो वधं तस्याः षड्
गर्भानिति वर्ण्यते। कृष्णावतारचरितश्रवणामृतनिर्वृतः। उक्तानुवादेनौत्सुक्याद्राजा पृच्छ
ति तत्पुनः। कथितो वंशविस्तार इति। अंशेनेति प्रतीयते अभिप्रायेणोक्तं। ननूक्तानि ज्ञाना
गतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थो हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः। उत्पाद्य तेषु पुरुषः
क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनिगमं प्रथयन्जनेषु इत्यादिनाऽसत्यांश्च न विस्तरेणाव
दित्याह अवतीर्येति। लोके त्रिविधा जनाः मुक्ता मुमुक्षवो विषयिणश्च तेषां मध्ये अ
न कस्याप्यलंप्रत्यय इत्याह निवृत्ततर्षैरिति। गतत्रृष्णैर्मुक्तैरित्यर्थः। मुमुक्षूणामयमेवो
पाय इत्याह भवौषधादिति। विषयिणां परमो विषयो यमेवेत्याह श्रोत्रमनोभिरामादिति।
अपगता शुक् यस्मात् तं आत्मानं हंतीति आपशुघ्नस्तस्मात् पशुघातिन इति वा। किं च अ
स्मत्कुलदैवतं कृष्णः अतस्तत्कथैव नितरां श्रोतव्येत्याह येनाह पितामहा इति। अमराद्

जयंति ये तैः। देवव्रतो भीष्मः तदाद्यै रतिरथैः स्तिमिंगिलद्भिः अन्यैः। दुरत्ययं वत्सपदमिव
अत्यल्पं कृत्वा तु श्रीकृष्णतरणं नुस्मायः श्रीकृष्ण एव प्लवो येषां ते तस्य वीर्याणि वदस्वेति द्वि
यश्लोकगतेनान्वयः। न केवलं पांडवानेव रक्षत् इदं मम शरीरमपि यो रक्षितवानित्याह द्रौ
ण्यस्त्रविप्लुष्टमिति द्रोणेरश्वत्थाम्नो ब्रह्मास्त्रेण दग्धमिदं मच्छरीरं कुरूणां पांडवानां च
संतानस्य बीजं निदानं मम मातुः कुक्षौ प्रविष्टो धृतचक्रो यो गोपः। अखिलदेहभाजां स
र्वप्राणिनां अंतर्बहिश्च पुरुषरूपेण कालरूपेण च अंशाभिप्रायेण बहुवचनं। मर्त्यं संसा
रं उत अपि। अमृतमपि प्रयच्छतो वीर्याणि वदस्वेति। अयं भावः अंतर्यामिरूपेण तद्दृ
ष्टीनां मुक्तिं बहिर्दृष्टीनां च कालरूपेण मर्त्यं ददातीयतः अतो मे तद्दृष्टित्वात् तद्वीर्याण्येव श्रो
तव्यानीति। ननु बलं गदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवं। वसुदेवस्य रोहिण्यां कृतादीन् उदपाद
यदिति रोहिण्यास्तनयो रामः प्रोक्तः। वसुदेवस्तु देवक्यामष्टपुत्राञ्जीजनत्। कीर्तिमंतं २
ना

सुखेणां च भद्रसेनमृदावपि। ऋदुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं। अष्टमस्तु तयोरासीत्स्व
यमेव हरिः किलेति पुनर्देवक्या गर्भसंबंधस्तस्यैवोक्तः स कुतो घटत इत्याक्षेपः। कस्मादिति
भगवतः कंसत्यशंकाद् संभवादित्यर्थः। मातुर्भ्रातरं कंसं स्वस्माद्वधानर्हं अद्धसाद्वा कंसा
नै४ दवधीत्तन्नीचेति। त्यक्तोदकस्यापि मम जीवनं हरिकथामृतपाननिमित्तं तदुपरमेस्य एव जीवि
तं नस्यादित्यर्थः। एतदिति एतं साधुवादं समीचीनं प्रश्नं। भागवतप्रधानः भागवते श्रेष्ठः।
सम्यगिति व्यवसिता कृतनिश्चया। यतः यतो बुद्धेः। तत्र तावत्प्रथमं भगवदवतारकारणमा
ह भूमिरित्यादिभिर्निवृत्तिः श्लोकैः। दृप्तनृपव्याजा ये दैत्याः तेषामनीकशतानामयुतैर्भू
रिभारः तेनाक्रांता। विभोः अंतिके उपस्थिता सती पौरुषीं पुरुषस्य भगवतो गां वाचं मे
मरः आश्रुतपुत। मा चिरं अखिलं विततं तथैव विधीयतां चेति। विज्ञापनात् स्वैरैव पुंसा
ईश्वरेण ज्वरस्तापः देवकीगर्भे संकर्षणयशोदामोहनादि कार्यार्थं यशोदायां संभविष्य

छति। गोडेंद्रबंध नागाश्चवतारायप्रस्तावकथामाहशूरसेनइत्यादियावदध्यायसमाप्तिः।
मथुरामावसन् मथुरायांवसन्। विषयान्देशान्। शूरसेनीयानवोढया। याताप्रयाणार्थी।
सर्वमीन्प्रग्रहान्। परिबर्हः उपस्कराः। आताबरेरेकं सहइतिसंबोध्य। तातान्निषाति। जलपां
सनः कुलदूषणः। आरब्धः उद्धतः। कत्रचेकेशाबंप्रे। दशसंकरः। महानागइति अयंभावस्व
जन्मनिहर्षणादेवैरानकदुंदुभिघोषणाज्जाविजगदवतारेणाशाक्यप्रतीकारतासंभवतीति। सो
त्वयनुस्कृत्या विषयत्वेनोपपत्तिरिति साममार्गेण संबोधयन्। मधुरेणनयेनहन्मीति
चेत्तत्थापिमरणस्यापरिहार्यत्वात्तदहंतरस्य च अवश्यंभावि। तातूत्तापिवस्तोगप्रेमा
स्पदलालनादीनामविशेषात्तद्भयेनपापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रायात्मन् कुडोन्मवतामित्यादि
ना। देहेनसहेति विधात्राललाटेलिखितत्वादिति। तथापिकालविलंबार्थंहन्मीति चेत्तत्राह
अद्यवेति। अवश्यंभाविनिमरणोविलंबमाजायपापाचरणमयुक्तमितितात्पर्यः। किंच अस्मिन्दे २

हिगतेयदिदेहांतरंनस्यात्तदायुक्तेतपापेनापितत्पालनंतुंद्धतदस्तीत्याहदेहेपंचत्वमापन्नइति।
आपन्नप्राये। कर्मवशादयन्नतएवप्रथमंदेहांतरंप्राप्यपश्चात्पूर्वंविसृजतीति। अत्रदृष्टांतः व्रजन् ता॰२
न्निति। एकेन अयतोनिहितेनपदातिष्ठन् तत्पूर्वस्यदेहंबिभ्रत्पश्चादन्येनपूर्वपदंशादुत्पाद्य
व्रतोनिहितेनगाञ्छतितद्वत्। अत्रवस्त्रीकारपरित्यागोभिन्नविजयाविति स्पष्टदृष्टांतांतरमाह
यथातृणजलौकेति। यावितृणांतरमवष्टभ्यपूर्वंतृणंत्यजतिएवंकर्मपथ्येवर्त्तमानोजीवोपि।
देहविषयाविवस्त्रीकारपरित्यागौदर्शयितुंदृष्टांतमाह स्वप्नेइति। इहराजादिदर्शनोत्कृतंइंद्रा
दिभवनं। ताभ्यां आदितसंस्कारेणमनसातदेवानुचिंतयन्। ईदृशांजायदृष्टकृतस
दृशांदेहंराजादिरूपंकिमपि अनिरुक्तंपश्यतिदाणांतरेचतदेवाहमितिप्रपद्यतेमन्यते। तत्रजाय
दृहादपगतस्मृतिर्नवति अरूपायथेति। जाग्रत्येवदर्शयितुंदृष्टांतांतरमाह मनोरथेनेति। अ
त्रापिदृष्टश्रुताभ्यामित्यादिसर्वंयोज्यं। तथा च वक्ष्यतिजंतोर्वैकस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः
जन्मत्वात्मतयापुंसःसर्वभावेनत्विदं। विषयस्वीकृतिंप्राहुर्यथास्वप्नमनोरथः। स्वप्नंमनो
रथंचेत्थंप्राक्तनंनस्मरत्यसावित्यादि। तद्वदत्रापिकर्मवशाद्देहांतरंप्राप्यप्राक्तनंत्यजतीति।

ननु विविच देहदेहिनां कर्मणां कृत्स्नाद्देहवि[illegible]प्राप्तौ किं कारणं अत आह यतो यत इति। देह
स्यापं चत्वसमये पंचसु गुणेषु भूतेषु मायारचितेषु मायया नानादेहरूपेण रचितेषु दैवेन फ
लाभिमुखेन कर्मणा नोदितं नानाविकारात्मकं मनोयं यं देहं देवतीर्यगादिरूपं प्रतिधावति धा
वच्च सतु यं यं आप अभिनिवेशेन प्राप्तं तत्र तत्र असौ देही जायते। ननु मनसः कर्मकर्तृत्वात् देवजा
यतां नत्वकर्तुरात्मेत्यत आह प्रपद्यमान इति। तदेवाहमिति प्रपद्यमानस्तेन सह जायत इति। ननु स
त्वंन विषयत्वेव किमपि देहमात्रं तथापस्यातिप्रियस्य राजदेहस्य रक्षणायात्मकत्वमपि किं यते इति त्वे
तत्राह ज्योतिरिति। अयं भावः ज्योतिः उदकयुक्तेषु पार्थिवेषु घटादिषु यथा उदके षु पार्थिवेषु
तैलघृतादिषु च प्रतिबिंबेनास्थितं समीरस्य वायोर्वेगमनुगतं कंपादियुक्तं प्रतीयते यथा एवं
स्वाविद्यया रचितेषु गुणेषु देहेषु असौ रागेणानुगतः प्रविष्टो भवति अभिनिवेशं प्राप्नोति।
अयं भावः आत्मनस्तावद्देहाध्यासेन जन्मोक्तं सह तेन जायत इति तत्रान्योन्यधर्माध्यासश्च
यथा देहादिधर्माः कार्श्यादय आत्मनि प्रतीयंते एवं [illegible]मात्मधर्माः प्रेमास्पदत्वादयोऽपि
देहादिष्विति राजस्तु करदेहयोर्विशेषाभावात् आर्थोऽभिरूपतीकार इति। एवमुक्तं सामोपा ४

यमुपसंहरन्नु भेदमाह तस्मादिति। परत इति अभिद्रुह्यमाणानां तु गोत्रसंबंधिनां स्वयमाद
पि द्रुह्यमुत्तरवन्नयमिति भेदो दर्शितः। पुनः साममाह एषेति। दृतिको पमादारुमयी वा चेतनपा
याद्यमान उपदिश्यमानः स्वयं दारुणः पुनः सौ पुरुषादात्मैत्यान नुस्मरत इति। अनकुं
दुत्तिरिति पदं महता नागद्वत्य त्रोक्ताभिप्रायं प्रतिबोद्धुं प्रतिकर्तुमित्यर्थः। इदं वद्यमाणे म
त्सार्पणं अनुपद्यतज्ञातवान्। ननु खलोयमेतन्न मन्यत इत्याशंक्याह स्वयमेव मत्कारि
ति। तस्मादुपेक्षादोषपरिहारायैवं करिष्यामीत्याह प्रत्यर्प्येति। नत्वेवकेसाय। नन्विदमपि
नैवन्यायप्पामित्याशंक्याह स्फुतामियदीति। अस्यां यदि मे सुता जायेरन् तदा यज्ञावितद्भ्रव
तु जावितं तु तावद्भवेदेव। तदंतरायद्यमेव म्रियेत तदा न किंचिदन्याय्यं। यदि च सुता नविस्थं
ति न चायं म्रियेत तदा मत्सुतादेवास्य मरणमिति विपर्ययो वा किं न स्यात्। ननु प्रौढस्य कंसस्य
तव बालात्कथं मृत्युः स्यात्तत्राह गतिरिति। धातुः अस्यास्त्वाष्टमो गर्भोऽहंतेत्युक्तवतः। अत इ
दानीमपत्यार्पणप्रतिज्ञेव मे च रः तथा सति उपस्थितो मृत्युरयं तावन्निवर्तेत। निवृत्तः पुनः काले

तदेवापतेत् नापराधो ममेत्यर्थः। अथवा मत्पुत्रादुपस्थितो मत्कर्तृकस्यावधाद्यो निवर्तेत स पुनर्
नेन मन्मंत्रेणान्यदेवेति। यद्वा गतिर्ज्ञो तु दुरत्ययेति तस्य प्रपंचः उपस्थित इति। आसि नाम दृष्टं स्व
दुर्वितर्क्यं इति सदृष्टांतमाह अग्नेरिति। वने वृक्षान् दहन् वह्निः संनिहितानपि वृक्षानपरित्यज्य क
दाचिद्दूरस्थानपि दहति। ग्रामे गच्छन्वा दहन्न तस्य प्राप्य दृष्टव्यतिरेकेण किंचिन्नियामकमस्तीत्यर्थः॥
एवं जन्मांतरे जंतोर्जन्ममरणयोरपि हेतुर्दुर्विज्ञाय अविद्या। यावदात्मनि दर्शनं स्वप्रज्ञावधि वि
चार्य। तस्य विश्वासाय विकसितमुखांभोजः प्रहसन्नब्रवीत् यतु यथा अशरीरिणी वागाह तथा हि नि
श्चितं अस्याः सकाशात्ते भयं नास्ति। यतः येभ्यः पुत्रेभ्यः ते भयमुत्थितं अष्टमोऽर्पितेत्युक्ते अन्योन्या
पेक्षया सर्वेषामष्टमत्वं वायुरित्यपि तं तानस्याः ~~[illegible]~~ पुत्रान् समर्पयिष्ये। निवृत्ते निवृत्तः तद्वाक्य
सारं उपपत्तिः तद्वित् प्रसूतिकाले प्राप्ते सर्वेः सर्वात्मा भगवानेव देवता यस्याः सा तथा सर्वदेवता
मयी यीति वा भगवदाश्रयत्वात् सत्यत्वे पुत्रे कथमपि तवा नु द्युलपेक्षायामाह किं दुःसहमिति साधू
नां सत्यसंधानां पुत्रलालनसुखापेक्षा कथं त्यक्तेति अत आह विदुषामिति। भगवानेव तत्त्वं ५

नान्यदिति जानतामित्यर्थः। ननु स्वयं नीतः कंसो बालं न हन्यादिति मत्वा नीतवानिति किं न स्या
दिति नेत्याह किमकार्यमिति। ननु देवकीपुत्रं कथं तत्याजेत्यत आह दुस्त्यजमिति। चितं तत्रा
माह तिर्यैस्ति पं कंसस्य शांतिर्दैवकार्यानुग्रहणान् भवतीति नारदस्य प्रत्यवस्थानं तदाह नंद
द्याद्या इति श्लोकत्रयेण। उभयोर्वसुदेवनंदकुलयोर्वधोद्यमं देवकृतमिति दोषः निगडैः शृंख
लैः। अजनो विष्णुतत्त्वं कया॥ इति श्रीपरमानंदसेवितश्रीधरस्वामिविरचितायां श्रीभागवतभावा
र्थदीपिकायां दशमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः॥ द्वितीये कंसघाताय देवकीगर्भगो हरिः। ब्रह्माद
दिभिः स्तुतः सा च सांत्वितेति निरूप्यते॥ यदुभिः स्वप्रभूतं कंतमेव विरोधं प्रपंचयति प्रलंब
देवकीगर्भस्यान्यत्र संचारेण भगवतः प्रवेशं च वक्तुं प्रलंबेति सार्धश्लोकत्रयेण। महाशनो अघासुरः
अनुरुंधानाः अनुवर्तमानाः। ग्रामकला देवस्य महामोगर्भो बहव पंकितहामेत्यत आह यमनंत
मिति हर्षशोकविवर्द्धनः आनंदरूपस्यावतीर्णत्वाद्धर्षः सर्वगर्भसाधारणाद्दृष्ट्या च शोकः इति भ
गुस्सागोकुलेति मित्यासीत आह अन्याश्चेति। न केवलं सैव अन्या अपीति विवरेषु अलक्ष्यका

नेष्ठुः अकरेसंतं मनुगर्भे आकृष्यमाणाः कथं जीवेदित्यत आह मामकं धामेति। ततस्ततः किमर्थमेवं का
र्यमित्यत आह अथेति। अनंतरमेवेत्यर्थः। अंशावतारेणेति अंशेन भूरूपस्वरूपेण मायायाः अंगोद्भ
जनं ईदिणं यस्यते न। यद्वा अंशावतारेण मायया गुणावतारादिरूपावतारेण दायस्यतेन। यदि वा
अंशावतारे एवमस्य कूर्मादिरूपा न ज्ञानीयाः न तु साक्षात्स्वरूपं यस्यतेन। अथवा अंशेन निर्ब
लादिनिर्भंजनं अनुवर्तनं न तत्कृपयस्यते न सर्वथा परिपूर्णस्वरूपेणेति विवक्षितं कृष्णस्तु
भगवान्स्वयमित्युक्तत्वात्। तां प्रोत्साहयतिवि यशोदायामित्यादि सार्द्धचतुष्टयेन। सर्वान्सुरादी
न्यो कामयं तेतेषां वराणामीश्वरी श्रेष्ठां नियंत्री। अवेकानां सर्वान्कामवरानूप्रददासि याता। वद्धिके श८
मेणवतस्यव्यपदेशात्तत्र विषां तीत्यरूग तेसंकर्षणादित्यादिनाम्। मेति स्वसंबोधनं करिष्यंतीति विष ना८
संकृष्टेन तेन लोकस्य रमणात्तू रत्युत्पादनात्। तयेति पुनरपि उक्तेमिति अन्यादरेण प्रतिग्रहेतितिग्रो
पूर्ध्वींस्ति सित विसस्तत इत्यर्थः। इति विकुञ्चुकं तु न तु तद्विदुरित्यर्थः। मन आविवेश मनस्याविर्बभू ६
व डीवानामिव न धातुसंबंध इत्यर्थः। भामत्री मूर्तिः। जगन्मंगलं जगतो मूर्तिमन्मंगलं। अच्युतं

त्रां च्युतिरहिता अंशाः ऐश्वर्यादयो यस्य तं। यद्वा अच्युतस्यांशाइवांशा न त्वाद्य गृहीय परिच्छिन्न
मिव वपुरित्यर्थः। समाहितं सम्यग्न्यस्तमिवाहितं वै। धृदीत्वया अर्पितं। देवी द्योतमाना शुद्धस
त्वेत्यर्थः। सर्वात्मकं सर्वस्यात्मानं। अत एवात्मभूतं स्वस्मिन्नादावेव संतं मनस्तः मनसैव दधा
र धारणाय धृतवती। अत्रानुरूपं दृष्टांतमाह यथा काष्ठा प्राची दिक् आनंदकरं चंद्रमिति। सर्वजग
न्निवासस्य निवासत्वात्तत्संयपि नितरां सर्वजनाह्लादकतया नरेजे किंतु स्वयमेवानंदमन्वभव
त्। यतः कंसस्य गृहे रुद्धा अन्यैर्न दृश्यते। घटादिरुद्धा अग्निशिखा दीपइव तथा सती शोभना
सरस्वती ज्ञानखले ज्ञानवंचके रुद्धा यथा नो षामनुपकारिणी न राजते तद्वत्। घनतया भुवनं विरो
चयंती। अजिलः अंतरा अक्षिमध्ये यस्याः तां। एवं विरोचमानः ध्रुवं हरिरेव यत् यस्मात् ईदृशी दीप्ति
र्वैनासीत्। न तु अस्ति तस्मादयउपाधयाः नेति स्वयमेवाह किमद्येति स। अयं अर्थः तं च देवकार्येष
धानः विक्रमं नविदंति जीवयेतन्नाशः स्यात् किं दिति भावः। तदेवाह स्विद्याइति। गुरुमस्या गर्भिण्याः।
किंत्वस्य एष जीवन्नेव मृतः स्यात्। इत्थं त्रांसितेन क्रोधेण घोरवर्तेति। जीवंतमेव मन्युजाः शापंति दुर्वाप
महद्धं पराक्रमं करिष्यत इवेत्यर्थः। यदात हीयमिदानीमेव हन्यतामिति विविंत्याह अर्थतं को
पि मानित्रि कमंनविहंति २

कृ

क्यैर्हिं ऋर्वतिस्व देहेम्मृते तत्तनुमानिनः पापिनो नरकं गच्छंति । अथवा द्वाप्रकारमाह तनुमानिनो
अस्य देहे म्मृते ध्रुवमंधं तमो गमिष्यतीति । संविमानस्राघानः रम्यात्तिर्गीर्निः वृषाणां कामवर्षिणां ऐडय
नत्रुष्कुः प्रतिष्ठितं कृतमिति हृष्टाः सत्यत्वेनैव प्रथमं स्तुवंति सत्यव्रतमिति सत्यं व्रतं संकल्पो यस्य
स्य तं सत्यं परं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं यस्मिन् त्रिसत्यं त्रिष्वपि काले अस्तृष्टेः पूर्वं प्रलयानंतरं स्थितिसम
यसत्त्वं अव्यभिचारेण वर्तमानं तदेवाह सत्यस्य योनिमिति सकल्पेन पृथिव्यप्तेजांसि [illegible] नवा
य्वाकाशौ एवं सत्यस्य सत्यं तत्कृतं पंचकं तत्सत्यमित्याचक्षत इति श्रुतेः तस्य योनिं कारणं अनेन
पूर्ववर्तिमानता उक्ता तथा सत्यस्य सत्यं तस्यैव सत्यस्य सत्यं पारमार्थिकं नान्यद्यथा विषयमाणस्तर्पं
अनेन प्रलयेप्यवधित्वेन सत्यत्वं दर्शितं व्याख्यातस्य सत्यं एवं त्रिसत्यत्वमुपपादितं तथा ऋतं
सत्यनेत्रं ऋतं च सूनृता वाणी सत्यं च समदर्शनं तथा भगवता व्याख्यायमानत्वात् सत्यं च
समदर्शनं ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तितेति तयोर्नेत्रं नयनसाधनं नेतारं प्रव
र्त्तकमिति यावत् एवं सर्वप्रकारेण सत्यात्मकं त्वां भगवन्वयं शरणं प्रपन्नाः प्राप्ता इति ननु २
त यस्त्वे तस्मिन्नेव निहितं ऋतं योनितया स्थितं अनेन स्थिति समये सत्यत्वमुक्तं ॥

= अहान्यज्ञादिया सा रोकमा [illegible] रासती = एत[illegible]मयः
= अन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानमय आनंदमय कोशा ताः ए
कोशा

त्वं ततो लोकेश्वराः मनुष्याएव किमिति मां शरणं प्रपद्यंते नैवं वाच्यं त्वमेवैकः सर्वेश्वरः सर्वे
सृष्ट्यादिकारणत्वात् वयं तु त्वदेकशरणा एवेति वक्तुं द्वैतप्रपंचं वृक्षरूपेण निरूपयंति एकाय
न इति रु । असौ प्रपंच आदिवृक्षः वृक्ष्यत इति वृक्षः समष्टिव्यष्टिदेहरूपः कथंभूतः एकायनः
एका प्रकृतिरयनमाश्रयो यस्य सः द्वे फले सुखदुःखे यस्य सः त्रयो गुणाः मूलानि यस्य सः च
त्वारः धर्मार्थकाममोक्षाख्याः चत्वारो रसा यस्य सः पंचेंद्रियाणि विधा ज्ञानप्रकारा यस्य सः षट्
ऊर्मयः कोशा वा आत्मानः स्वभावा यस्य सः सप्तधातवः त्वचो यस्य सः पंचभूतानि मनो बुद्धिरहंका
र इत्यष्टविटपाः शाखा विस्तारा यस्य सः नवद्वाराणि छिद्राणि यस्य सः दशप्राणाः छदाः
वे४ पत्राणि यस्य सः दशच्छदी द्वौ जीवात्मपरमात्मानौ खगौ यस्मिन् सः द्विखगः एवंरूपस्य संसारवृक्षस्य सतः का
येस्य त्वमेक एव प्रसूतिः प्रकर्षेण सूतिर्जन्म यस्मात् सः कारणमित्यर्थः त्वमेव संनिधानं सम्यग्नि
धीयते यस्मिन् लयस्थानं त्वमेव अनुग्रहोपि अनु [illegible] ह्णातीति पालकः ननु ब्रह्मविष्णुरुद्रा
वं भूताः प्रसिद्धाः कथमहमिति चेत् तत्राह त्वन्मायया इति संवृतं पिहितं चेतो ज्ञानं येषां ते त्वामेव

नानाप्रपद्यंतिये तु विपश्चितो विद्वांसस्ते तथा न प्रपद्यंते। ननु देवकीपुत्रं मां कथमेवं वर्णयंत्यय
थ तेत्र तत्राहुः बिभर्षीति। अवबोधैकरसस्वरूप आत्मा त्वं रूपाणि [illegible] बिभर्षि क्षेमेन तु लोकस्यापि
पुत्र इत्यर्थः क्षेमाय पालनाय सतां स्वधर्मवर्त्तिनां सुखकराणि खलानामसज्जनानां विनाशकानि न
केवलं तावत् भक्तानां मोक्षार्थमपीत्याहुः त्वय्यंबुजाक्षेति। अखिलसमाधिना आवेशितचेतसानिमि
त्तं त्वत्पादपोतेनाश्रितेन एके मुख्या विवेकिनः महद्भिः कृतेन सेवया तया संपादितेन वत्सपदं
पि मायायामयमित्यनादरं परित्यज्य इदमेव महत्तत्सर्वं कृष्टमिति मनसि कृतेन बहुमतेनेत्यर्थः भ
वांबुधिं तुच्छं कुर्वंति। अनायासेनैव मज्जनानुनिष्पादिनी तेषां मुक्तिरित्यर्थः। ननु तेन पोतेन चेत्सर्वे
पारंगताः तर्हीदानींतनानां का गतिस्तत्राहुः स्वयमिति। अयमर्थः हे द्युमन्संस्त्वयंप्रकाश त्वत्पादपो
तसामीप्यमात्रेण भवाब्धिर्वत्सपादमात्रे जाते ततस्तान्निरपेक्षं स्वयमेव अन्येषां जीवानां सुदुस्तरम
पि भवार्णवं सदुत्तीर्य भवत्पदांभोजरूपां नावमत्रैव निधाय सन्ति मार्गसंप्रदायं प्रवर्त्त्येत्यर्थः
पारंयाताः तत्किं यतः अदभ्रसौहृदाः सर्वत्र तेषु अतिप्रीतियुक्ताः। अतस्तेषां तरणोपायं निधायेति ८

कथं मत्पादाश्रयेणेतीतोः अतएव ते भवान् सदनुग्रहः सतो भक्तान् अनुगृह्णातीति। ननु विवेकिनां
किं मद्भजनेन मुक्ता एव हि ते तत्राहुः येऽन्ये इति। विमुक्तमानिनः विमुक्ता वयमिति मन्यमानाः त्वयि
अस्तो निरस्तो यो भावः तस्माद्भक्तेरभावादित्यर्थः। न विशुद्धा बुद्धिर्येषां ते तथा यद्वा अस्तभाव इतिच्छेदः
अस्तमतयः वादेष्वेव विशुद्धबुद्धयः। कृच्छ्रेण बहुजन्मतपसा परं पदं मोक्षसन्निहितं स[illegible]तपः आ
तादिं पतंति विघ्नैरभिभूयंते। न आदृतो युष्मदंघ्रीयैः। त्वदीयास्तु कथं विघ्नैर्न पतंतीत्याहुः तथा
नेति। विनायकाः विघ्नहेतवः तेषामनीकानि स्तोमाः तानि पांति ये तेषां मूर्धसु विचरंति विघ्ना
न् जयंतीत्यर्थः। सतां सुखावहानि रूपाणि धारयसीत्युक्तं। बिभर्षि रूपाणीति तत्किं न प्रकारेण
सुखावहत्वमित्यपेक्षायामाहुः सत्वं विशुद्धमिति। सत्वं वपुः श्रयत इत्यन्वयः। श्रेय उपायनं कर्म
फलदातृ कथं येन वपुषा जनस्त्वाहीयां पूजामीहते करोति। कैः वेदश्च क्रियायोगश्च तपश्च स
माधिश्च तैः चतुराश्रमधर्मैरित्यर्थः। वपुषो नाश्रयणे अर्हणासंभवान्न कर्मफलसिद्धिः स्यादिति।
त्वय्यंबुजाक्षेत्यादिना श्लोकत्रयेण भगवद्भक्तानामेव मोक्षो नान्येषामित्युक्तं तत्र कर्मफलं न

किं विनामास्त्वत्र मोक्षस्य तुज्ञानैकसाध्यत्वात् किं मत्स्येति सानुशयाम्रत्याहुः सत्वं नवेदितिं हे
धातः सत्वं निजं तत्त्वं वपुर्न भवेच्चेत्तर्हि विज्ञानं विरिंच्छं अपरोक्षज्ञानं न त्वं वेदिति अनुषंगः कथं तत्तं
अज्ञानत्रिदापमार्जनं अज्ञानं आवतत्कृतात्रिदावतयोरपमार्जनं निवर्तकं यद्वा अज्ञानं त्रिनत्ती
त्यज्ञानत्रित् विज्ञानं मार्जनं निरासं आप्रप्राप्तमेवेति ननु जडानां बुध्यादीनां यतः प्रकाशस्त्व
ग्रहमेति ज्ञानं त्वं वेदेव नं गुणप्रकाशैः गुणां बिलिंनैः प्रकाशैर्न वान् सर्वसाक्षी प्रगुणैः केवलमनुमीयंते
कल्प्यते न तु साक्षात् क्रियत इत्यर्थः अनुमानप्रकारमाह प्रकाशते यस्य येन वा गुण इतिः स्य
संबंधी अयं बुध्यादिर्गुणः प्रकाशते यो गुणः साक्षी त्वं येन वा बुध्यारूढेन प्रमात्रानिमित्तेनायं
बाह्यो गुणः प्रकाशत इत्यनुमीयत इत्यर्थः अद्यस्त्वं च तच्च पिविद्यसेव्यमाने तु तदाकारेत्वत्करणे
त्वत्प्रसादेन साक्षात्कारो भवेदिति भावः एवं तावद्ज्ञानाम कृदयापवर्गार्थैः रूपाणि विनिषीद्य क्रतं
तान्यपि न जनीयानि केवलं न तु शातुं शक्यंते अनंतत्वादतर्क्यविभवमनोत्वसोरगोचरत्वादित्या
ह नानानामरूपेइति गुणाः कर्माणि च जन्मानि च तैर्न निरूपितव्ये निरूपाणि दर्शनत्ववतः अतः अ ५९

त्रमेयं वर्त्मागोचरस्य तवेति तं नापि हेतुः तस्य साक्षिणः इति न हि साक्षिणस्तत्वं मनो वक्षोगोचं
रमित्यर्थः हे देव बहुधाद्योतमानं अथापि क्रियायां उपासनादिलक्षणायां त्वां प्रतियंति उपासकाः
साक्षात्परयंति हि प्रसिद्धं तस्माद्भक्त्यैव मोदः इत्युपसंहरति श्लावन्नितिं अन्यानपि संस्मारय
न् क्रियासु देवार्चनादिकमेसु विशेषतः श्रीकृष्णावतारमत्रिनंदति दिष्ट्येति दिष्ट्या तु इदं तव पदः
पादकृतायाः ईश्वरस्य स्यात् वज्रन्ममात्रेण अपनीत एवं किंवत्पदुकैः कोमलैः पादैः स्त्रुरोपत्र
नैः वज्रांकुशादिलक्षणैः गां पृथ्वीं द्यां स्वर्गं च तत्वव्ययात् तवजन्मना भारोपनीत इत्यर्थः मामपि किं
जीवं संसारचक्रान्नाद्दिनदीत्याह अनतेति हे ईश अजनस्य असंसारिणस्ते जन्मनः कारणं क्रीडां
विनान तर्कयामः किं च अजयाम्रयन मयं आश्रयते इति तथा तत्संबोधनं हे नित्यमुक्ते त्यर्थः तव
जन्मनास्तीति किं वक्तव्यं यतो जीवात्मन्यपि भवादयस्त्वयि विषयेया अविद्यातयाकृताः न परमार्थतः
संतीतिं प्रसक्तं प्रार्थयंति मस्याद्येतिनः अस्मान् त्रिभुवनं च अन्यदाय यथापासित्या अधुना विपा
हीति वदनं त इति वदंतः सर्वे शिरोभिः प्रणमंति देवकीप्रत्याह दिष्ट्येति ४२ नः अस्माकं भवायन्न
वायसाक्षात्परः पुमानूत वज्रलिंगतः अतो जयं मात्र इदिति यस्य रूपमनिदं सर्वप्रत्यक्कृतं यया

यथावत् अस्मान्यं वयित्वा एताविस्स्यस्यत इति मन्यमानाः ॐ ब्रह्मेशानौ पुरोधाय पुरतः कृत्वा ययुरिति ॥
इति दशमे द्वितीयः ॥२॥ तृतीये निजरूपेण संस्तूय तस्करैः स्वयं पितृभ्यां संस्तुतो नीतः पित्रा नीतेन गोकु
लं ॥ अथेति मंगलार्थः सर्वगुणोपेतः कालो बभूव तदा देवक्यां विष्णुराविरासीदित्यष्टमश्लोकग
तेनान्वयः परमशोभनत्वमेवाह यर्हीत्यादिना अजनाम्नो नारायणाज्जन्म यस्य प्रजापतेः तस्य ऋक्षं
रोहिणीनक्षत्रं कथं भूतं शांतानि निःशस्त्राणि अश्विन्यादीनि ग्रहाश्च तारकाश्च यस्मिन् तत् यर्हीति
सर्वत्रानुषज्यते निर्मलानां उडुगणानां उदयो यस्मिन् तत्तथा मंगलभूयिष्ठाः पुरादयो यस्यां सा
उलकृतेः श्रीको मा येषां ते द्विजालिकुलानां सन्नादो येषु ते स्तबका यास्तताः समिंधत अडागणा द्रष्टवः
समैंधतेति सम्यग्दीप्ता बभूवुरित्यर्थः असुद्भूतं कंसादिव्यतिरिक्तानां सर्वप्राणिनां अजनेनारायणे जा
यमाने आसन्नप्रसवे तस्मिन् समये तमसा उद्भूते घनतमसि सति यथा यथावत् ऐश्वरेण स्वरूपेण तमद्
भुतं बालकं वसुदेव ऐक्षतेति द्वितीयश्लोकेनान्वयः अद्भुतत्वे हेतुर्गोभिर्विशेषणानि अंबुजेक्षणमि
त्यादीनि श्रीवत्सलक्ष्म श्रीवत्सलक्षणं गले नशोभते गलश्री नीसकौस्तुभो यस्मिन्तं परिवृत्तसत् १०
स्वकुंतलं कुंडलादीनां त्विषा स्फुरदपरिमितकेशमित्यर्थः विस्मयेन उत्फुल्ले विशिष्टे लोचने यस्य सः

र। तु।
गवामयुतं असौ तु मनसा दत्तवान् कंसनिगृहीतस्य दानासंभवात् अतो हेतुः कृष्णावतार इति मुदा स्तुतो
व्याप्तः स्नात इति वा गतधीः शुद्धबुद्धिः सन् एनं श्रीकृष्णं परमपुरुषं अवधार्य अस्तौत् प्रथमं पुत्रबुध्यापि
त्रयं नक्तां परित्यज्य अहो विदितोसीति कथं विदितोसि न वान्यकृतेः परः पुरुष इति न तु किमस्त्रा
श्रयी प्ररूपस्य प्रकृतेरन्यत्वादेव अत आह साक्षादिति प्रत्यक्षत इत्यर्थः नन्वत्ससंनिकृष्टं प्रत्यक्षत उप
लभ्यते किंचित्र मित्यत आह केवलेति केवलश्चासावनुभवश्च स एव आनंदः तदेव स्वरूपं यस्य सः सर्व
बुद्धिदृक् न त्वेवं विधाद्रूपो भवतीत्यर्थः ननु देवकीजठरे प्रविष्टस्य किमियमतिस्तुतिः क्रियते अत आह
स एवेति ।१४। स एव उक्तलक्षण एव त्वं न देवकीजठरे प्रविष्ट इत्यर्थः ननु विश्वं सृष्ट्वा तदनुप्रविष्टस्य किमेतद्भु
त अत आह स्वप्रकृत्येति स्वमायया इदं सृष्ट्वा तदनु त्वं अप्रविष्ट एवेति ननु तर्हि कथं श्रुत्या उच्यते तत्सृष्ट्वा
तदेवानुप्राविशदिति अत आह प्रविष्ट इवेति भायसे निरूपसे प्रत्यक्षतो वा सद्रूपेण प्रविष्ट इव लक्ष्यसे
अत्र दृष्टांतः यथेति ॥ इमे विकृता नानावामहदादयो यथा तथेति दृष्टांतं विवृणोति ते विकृतेरिति ते हि विकृ
तेः सोडशविकारैः सह संभिन्निपत्य मिलित्वा विराजं जनयंति संनिपत्य तज्जनने हेतुः यतः पृथग्भूताः सं
१४ तो नानावीर्याः विशिष्टकार्योत्पादने समर्था न भवंति अतः संनिपत्येति ॥१५॥ एवं समुत्पाद्यानुगताः प्रविष्टा

८५ इवद्द्वयं तेन पुनः प्रविष्टा ‘ अतः उपपत्तेः प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वात् न तेषामित्सृष्टकार्येषु प्रवेशः संभवः
प्रवेश इति दार्ष्टान्तिके तन्निर्दिशति एवं भवानिति १९ ननु यद्ब्रह्म मयूक्तस्वरूपं एवं कारणतया कार्येषु वर्तते
तर्हि तेष्विन्द्रियैर्गृह्यमाणेषु ब्रह्मग्रहणं किं नास्तीति तत्राह बुद्ध्यानुमेयत्वलक्षणैरिति बुद्ध्या रूपादिज्ञाने
नानुमेयं लक्षणं स्वरूपं येषां तैर्गुणैरिन्द्रियैर्ग्राह्यैर्गुणैः सह सन्नपि वर्तमानोऽपि तद्गुणाग्रहणैस्तैर्गुणैः
सह न गृह्यसे ध्येयं भावं नहि ग्राह्यसहभावमात्रं ग्रहणकारणं किं त्विन्द्रियाणां शक्तिः सा च कार्यैकसमधि
गम्या यथा कल्प्यमेव कल्प्यते अतो यथावत्प्रकृति ग्रहणे रसादिग्रहणं नास्ति तथैव विषय ग्रहणे त्वद्ग्रह दि५
णमपीति अविषयत्वेन न त्वद्ग्रहणमित्युक्तमेव सर्वबुद्धिदृगिति एवं तावत् प्रागेव विद्यमानत्वात् प्रवेशो
नास्तीत्युक्तं किं च परिच्छिन्नस्य नीडे पक्ष्यादिवत्प्रवेशो भवेत् त्वत्तु अनावृतत्वादपरिच्छिन्नत्वेन बहिरन्त
र्भेदो नास्ति अतः प्रवेशायुक्त इत्याह अनावृतत्वादिति अनावृतत्वे हेतुः तत्राह सर्वस्येति नहि सर्वस्वरूपस्या
न्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः न त्वेकेनावृतो न्यस्यात्मा भवेत् आत्मवस्तुन इति आत्मनो वस्तुनः प्रतीति
रूपं अतः सा तत्र गमनं इत्यस्मात् अतति व्याप्नोतीत्यात्मा प्रतीतिव्यापकस्यावरणं घटत इति तथापि स्तनः
परमार्थस्य अवस्तुना आवरणं न घटत इत्यर्थः तस्मात्त्वं तर्यामितया प्रविष्टवेशो न मुख्योस्ति अतस्त
त्र गर्भे प्रवेशः अतः केवलानुभवानंदस्वरूपत्वं विदितोसीत्याश्चर्यं मम भाग्यमित्यर्थः ननु तत्स्वपं च ५

स्यावस्तुत्वे घटेत तत्तु न संभवति सत्त्वेन प्रतीतेरित्याशंक्याह यद् इति आत्मनो दृश्यस्य गुणेषु देहा
दिष्वसत्त्वव्यतिरेकतः आत्मव्यतिरेकेण पृथक् संभवं देहादेरिति व्यवस्यते निश्चिनोति यः पुमान्
स अबुधः अविद्वान् व्यतिरेकदर्शनात् किं च मनीषितं विचारितं तत् देहादि सर्वं यतः विना अनुवा
दं वाचो ग्रहणमात्रं विना सम्यक् न भवति अतो वस्तुत्वेन त्यक्तं बाधितमेव वस्तुबुद्ध्या उपाद
दानी कुर्वन् अबुधः इत्यर्थः एवं परमेश्वरद्रूपस्य तद्व्यतिरेकेणासत्त्वमुक्तं परमेश्वरोपादानत्वा
स्पे३ दपि तद्व्यतिरेकेणासत्त्वमित्याह त्वत्त इति २० ननु एवं सत्यपि विकारित्वमित्याह अनीहादिति
अगुणत्वादनीहत्वं ततो विकारित्वमित्यर्थः ननु अनीहत्वे कथं कर्तृत्वं कर्तृत्वे वा कुतो विकारित्वं
तत्राह त्वमीश्वर इति अब्रह्मवादविकारित्वं ईश्वरत्वाच्च कर्तृत्वमिति ननु इदमपि विरुद्धमेव न त्व त२
द्दत्व दाश्रयत्वादिति गुणेः अर्वाक्सिद्धिस्थित्यादि कर्तृत्वमुपचर्यते गुणाश्रयत्वात् यथा भृत्य
कृत्यं राजनीति एवं भूतस्यैव यथा विश्वस्थितिसर्गलयार्थं त्रिवाणि गुणावताराः एवमयं न

नारायण नयनार्थमिति ज्ञातमित्याह सत्त्वमिति श्लोकद्वयेन रक्षितुमिच्छुरवतीर्णोसि कृष्णेन च
वर्तेनि अतः साधूनां रक्षणार्थं राजन्यसंज्ञाये असुरकोटियूथपास्तैर्निर्यूह्यमानास्ततस्ततश्चा
ज्यमानाः चमूः सेनाः निहनिष्यसे हनिष्यसि किं तु तथाप्यप्रमत्तेन त्वया नावमिवत्याह अयं
चेतिरम् असन्नः खलः स्वापितं कथितं अथ उपाधावत् अस्तौत् वृचयिन्त्यवांकैव नास्तीति श्लोके
न तु पृष्ट्ये न तावदाह देवकी किं विद्धि ज्ञापयितुं रूपमिति तिरपंयत किमपि रूपं वस्तु प्राकृतवेदाः किं त
द्वस्तु तदाह अव्यक्तं अत्र हेतुः आद्यं कारणं किं परमाणवः न ब्रह्म बृहत् किं प्रधानं न ज्योतिः चेत
नं किं वैशेषिकाणामिव ज्ञानगुणं न निर्गुणं किं मीमांसकानामिव ज्ञानपरिणामि न निर्विकारं
किं पुष्करादादीनामिव शक्तिविक्षेपेणपरिणामि न सत्तामात्रं तर्हि किं सामान्यं न निर्विशेषं
तर्हि किं कारणाभावः स्वक्रियं श्रीहंसं निष्क्रियमात्रेण कारणेण एवंभूतं किमपि कार्यके ध्यायं यद्वस्तु स एव
साक्षात् त्वं विष्णुरिति अपरोक्षत्वेनाह अथ महत्तत्त्वादीपद्धति बुद्ध्यादिकार्यकरणसंघातप्रकाशक १२
नं निर

वः किं च मत्ताप्रलयेप्यवशिष्यमाणस्य तो रूपमनुयमित्याह नष्टे लोके द्वितीय परार्धावरे लोके महाभूतेषु लीने तै
प्रथा ४

त्यर्थः अथवा अव्यक्तं न केनापि प्रकारेण व्यञ्जितुं त्वयाक्तं कथं उत्पत्त्या तावन्न व्यञ्जतद्वत्या
ह आद्यं सर्वस्य कार्यस्याद्यं अनादीत्यर्थः तथा ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारमिति च कुर्तिः पदैर्द
र्शनज्योतिषस्व गुणेन च विकारेण व्याप्तिं निराकरोति तथा सत्तामात्रमिति विशेषणेन निर्विशेषमि
रा·क·४ ति सामान्येन निरीहमिति क्रियया च व्याप्तिं निरोति अन्यत्समानं एवंभूतस्य तवैव स्वयं अंकेति मेय न न ४
दिभूतं भूतस्य सूक्ष्मं प्रविष्टेषु तस्मिन्नपि व्यक्ते अव्यक्तं प्रधानं प्राप्ते अशेषात्मके प्रधाने संज्ञा प्रज्ञा
यस्यां एवं मयि लीनमिदमस्ति पश्चाद्बुद्ध्यंध्रनीयामिति सः अशेषसंज्ञ इति वा किं च एवं प्रलये हेतुर्या
यं कालरूपं तं हे अव्यक्तं बन्धे प्रकृतिप्रवर्तकं तस्य प्रलयावधिभूतस्य तेत चेष्टां लीलां विष्णो तेऽपि
शिवं तेतेऽघनः पुनर्वत्सरावृत्त्या महीयान् द्विपरार्धरूपः यस्य चेष्टामाह केनः तं त्वां क्षेममक्षयं अत्रस्त
नं प्रपद्ये शरणं गतं जैनं क्षेमधाम तं मेवाह मत्वेद्यतिः पं लोकान्प्रति यदक्षयाके नापि नाणवोदयेनैव आ
र्थं स्वरूपं विज्ञापयति सत्त्वमिति रये त्वानां विनाशं हंतीति नयति ज्ञासहां भवस विधिर्लिवा केद

भा.द.म.टी.

रूपमैश्वरं श्रमनधिक्षं यथानास्याद् मां दृष्ट्वा वयमिव कृष्णं प्रत्यक्षं मा कृथाः । न व तप एव देहे तो निमित्ति
मताकंसासमद्धिजे बिनेमि यतः अधीरवित्तां किमिति उपसंहृतं यं एवं कृतेन मया पुत्रेणात्वम
हृती श्री श्लाघास्यादिति तत्राह विश्वमिति ॥ २ ॥ निशांते प्रलयावसाने यथावकाशं असंकोचतः असं
मंवितत्वादुपलक्ष्यते वस्यादित्यर्थः वक्तुं तुङ्गरूपेणाविर्भावेकाराणां तावदाहृत्वमेवेत्यादि चतुर्दशभिः ॥
पूर्वसर्गे प्रथमजन्मनि स्वायंभुवमन्वन्तरे आसीः पृश्निर्नाम अयं च सुतपा नाम वसुदेवः तेपाथे तपः कृत
प.६ वंतौ तथैता रावरतो दयुःगतानि मदात्मनोः मच्चित्तयोः अमुना वपुषा प्रादुर्भूतो स्मि
वद राद्ध्वरदेष्ठ श्रेष्ठः इत्यनेन सकृद्वरतो वारं वारमाविर्भावेकारणमुक्तं मादृशाः मया सदृ
शाः काम स्यादिसया दातुमिच्छया मत्तोपि युवामपवर्गेनव व्राथेनद्वृत्तवंतौ वरं दत्वा मयि
गते अदित्यां कश्यपाद्वामन आसेति यत्तु तदपि तद्रूपयोर्युवयोरहमेव पुत्र नरास मित्यर्थः ॥
कृ प्रथमं तावद्देवकुपं मे जन्मेति स्मरणाय दर्शितं मन्नवं माक्षिप्य अनंतरं लौकिक १५

या बाला पित्र विष्यामीति तावः ननु त्वयि प्रसन्नेपि कथमावयोः पुनः पुनर्जन्मेति अतः परं न
विष्यतीत्याह युवां इति द्वाभ्यां यदि कंसाद्बिभेषि तर्हि मां गोकुलं नय यशोदायाश्च कन्यां मन्मायां
मानयेति प्रथममेव भगवताप्यबोधितो वसुदेवो यदा गंतुमैच्छत्तदैव अजापि योगमाया यस्या
नंदजाय यानिमित्तमात्रभूतया अजनि जाता ततः प्रत्ययार्थीः सर्वे वृत्तयोर्यैषां ते अथवा कृता
तेप त्ययायास्सर्वावृत्तयो येषां जायतस्मपि तथा द्वारपालेषु ससुप्तेषु कपाटेषु लोहकीलयुक्
श्रृंखलैः दुर्गैः रहद्भिः कपाटादिभिः पिहितावुरस्तया इति वा स्वयमेव व्यशीर्यंत विवृता इत्यर्थः व्य
व्रियंतेति वत्क्षेणुपाः छांदसः रवेः निमित्तात् गंभीरो यस्तोयौघः तस्य जवेन ऊर्मयस्तैः फेन
निलाफेन चाघातया नकैरावर्तैः शतैव्याघ्रां श्रियः पतेः सीरपतेः निद्रया अज्ञया प्रतिमुक्तावबद्धा ता४
पदोः पादयोः लोहनिगडं यस्मिन्ताते जातं किं विदिति केवलं अबुध्यत नतु पुत्रः कन्या वेति यो
गनिद्रया व्यामोहितेति ॥ ॥ इति कृष्णावतारे दशमे तृतीयः ॥ ॥ चतुर्थे बंदिकावाक्यमाकर्ण्या
ति त्रयाकुलः दुर्मंत्रिनिर्दिष्टं तं मनेकं सो बालादि हिंसनं तत अष्टमं गर्भजन्मकालोमन्यैः

अंगहेत्वातः दीनदीनवत् दीनादपि दीनवत् नुतयापुत्रस्यानयनीतत्वात् सा वयोगमायेति
ज्ञातत्वात् या वितोपि आविष्टिदे आकृष्य जयाहंतां अपोथयत् बलेन विक्षेप एवं देवीरु
त्वां कृपणानि ति अन्यान् विष्णुन् हनिष्यतीति ज्ञात्वा वारयति पाठांतरे तु मामां कृपणां हथा अ
तिध हिंसीः हिंसितवान् असौ बकु नाम निकृत्त प्रवाह राणास्यादि स्थानेषु ख्यातेषु परमविस्मि
तः कथं देवी वागन्तता जातेति नामभगिनीत्वे तैः कृपादोषादस्सो यथास्वापत्यमेव हि नस्तित
द्वतुं ह महाभागौ भवत्कृतं मनुजः स्वारब्धकर्मतोकू नं किं वड्रं तत्वः प्राणिनः सदा सहनासते किं
तु अल्पकालमेवं तदपि एकत्र नासते किंतु वियुज्यंते पतो दैवाधीनाः सदा नासत इत्यनेनयदु
म४ क्तं जन्मरणादि तदपि देहानामेव नात्मन इत्याह भुवीति ॥१९॥ एतानि देहाएव यांति वियंति नतु आपयाति ध
वंतियेत्यर्थः यथा च विकारो मानि घटादीनि तद्वत् एतेषु देहेषु जन्मादिभिर्विक्रियमाणेष्वपि अयं
अपरोक्ष तया प्रत्यभिज्ञायमान आत्मा न विपर्येति विपर्ययं न प्राप्नोति ये वमेकरूप एव वर्तते
इत्यर्थः भौमेषु विक्रियमाणेष्वपि यथा भूर्न स्थेयतेति एवं विवार्ये माणे सति न शोकाद्यवकाशः अ १४

ज्ञानतस्तु न निवर्तते इत्याह यथा इति ॥२०॥ यथानतुं अनेवं विदः एवमजानतः आत्मविपर्ययः देहात्मं
बुद्धिर्भवति ततो विपर्ययात् भेदो भवति देहाहंकारेणात्मनि परिच्छिन्ने सति इदं अहंकारास्पदं तेन
तो२ त्वं भवति तेन दारसुतादिदेहे योगश्च वियोगश्च ततः संसृतिः सुखदुःखं इति यावद् ज्ञानं न निवर्तते इत्य
र्थः एवमुक्तप्रकारेणानंतत्व तनयाः अहं च ताना घातितवान् तथापि अज्ञानदृष्ट्या स्वत नयान् मया व्या
पादितान् अपि मानुशोचैतिस्त्वं त्वयति तस्मादिति ॥२१॥ अज्ञानाश्रयं कर्मवादमाह यत इति कथं तर्हि ब्राह्मणा
दिहं तु स्वाध्छतस्य च पाय श्चित्तं भवानि अज्ञानमूलमेवेत्याह यावदिति ॥२२॥ अस्तद्वद्देहाभिमानी तदभिमा
नीति तस्य देहस्य हननमात्मन्यभिमन्यमान इत्यर्थः ॥ यालः कंसः सस्नो रिति सैत्वस्य च ऋक्ष्णेन द्विव
चनानुपपत्त्या मिथुनस्य णाड्वारा मिथुनि लक्षणया स्वसृतत्पत्योः संनिधानं लिंगसमवायेन प्राणश्चेतदुप
दध्याति इति वदतृ देवकीवसुदेवयोः प्रत्येकं पादमयहीदित्यर्थः यालः केवलं वाक्यं चितु वसुदेवाभिधा रा३
नं आत्मस्त्रौ हृदं प्रियवादादिनादर्शयन् स्वपरभेददर्शने किं भवति तदाह शोकहर्षेति ता वैरेवनिमित्त
न्नते मिथोभावानुपृथ्वं तं भावमीश्वरं पृथक् दृष्ट्यास्तेन पश्यंति किं त्वहमेव हंता हतश्चेति मन्यंत इत्यर्थः

विष्णुकृत्यं यथा भवति तथा नातिको विदाः दृष्टमात्रमतयः न निर्गतानि दशादिनानि येषां तान् अन्यांश्च अन्य
तः विध्वंस्तः सतः उरुक्रमराज्यभक्ता अन्यासक्त विमुखान् अन्यासक्तान् विमुखांश्च इति सिद्धिन्नसिद्धे
मनिजैयदेवो असुरैः सयुगादन्यत्र विकल्पनं प्रोहिवादो येषां तैः नखहरेर्विज्ञेमिवं मोघेतिवेत्तवाङ्क रं
हि तु षेति सर्वेस्यापां तः प्रविष्टेन विदपि बहिरदृष्टेनेत्यर्थः भुरूपप्रवेशरहितमिला हृतं वनमो केय
स्यतेन रां नुना किं वधपक्षधर्मैर्देवाः न किं विदपिकर्तुं समर्थाः तथापिनीतिरन्तु सर्वे यैवेत्या ह तथापी
कठपदः बहुफलः देवानां फलं विष्णुः सर्वयज्ञधर्मस्तत्रात्मधर्मस्य वफलं वेदादय इति किं वेदाद्यं या
हरेरेव तनवो यस्मात्तस्मादयमेवो पाय इत्याह अयमिति अरात्समीपमात्मगतो महत्कृयेषांतेसतां विदि
ष्टानमृत्यमात्रहेतुः किं तु बहूनर्थकारी त्याह आयुः श्रियमिति ॥ ५३ ॥ स्कन्धेमेचतुर्थः ॥ ॥ एवमेजातवं
स्तनो नंदः कृत्वा महात्मसर्वगत्वाधमथुरां पापवस्तुदेवागमो सर्वं महामना उदारचित्तः नियुत वेलदो
हतिलपर्वतांश्चपादात्कल्पंतत्तानू रत्नौघैः रत्नसमूहैः शातकौं नांबरैः स्वर्णरसातैरेवस्त्रैश्चावृतान्	१५
गवाणांगोवर्तियादीनां तन्मध्ये किं विद्वानैरेवस्रूद्धिः तथा दानादियुक्तजातकर्मादिसंस्कारैरेव गवर्णाणां
रं

श्रुद्धिरिति दर्शयितुं प्रतिनियतानिरोधकानि दृष्टांतत्वेनो दाहरतिकालेनेति अकालेन मत्यादि
स्नानेन देहादीनां वेनामेध्यलिप्तादीनां संस्कारेणभिदीतपसा इंद्रियादि इज्यया ब्राह्मणादीनां दानेन पं द्वि
णिसंतुष्ट्या मनः आत्मा आत्मविद्ययेति सो मंगल्यगिर इति स्वस्तिवाचकाद्विप्रादयो वन्दबुःत
स्तुताः पौराणिकाश्चोक्तामागधाश्चवंशशंसकाः वंदिनस्तु मलप्रज्ञाः प्रस्तावसदृशोक्तयः सु रस्तुति
संसिक्तानि वद्धरातिरजिराणि अंगणानि गृहांतराः गृहमध्यानि येयास्मिंस्तथा विचित्रध्वजपताकानां स्वजश्च चैलपट्टवद्भतोरणानि यतैर्गोविद्धिंतैस्तोषितताल्लिप्साः विविधात्सवस्त्र	१८
हिस्वजश्चवस्त्रारिणिवक्रौचनमाल्यालंकारतया विद्युतयेषांते तथा नता गवादयो वस्त्रुरि
त्यर्थः आकल्पाः अलंकाराः अनवकं क्रमकिंजल्कं मुखपंकजेषु कृतिः श्रीयोसांताः प्रमदा नि
उज्वलानि मणिमयानि कुंडलानियासांनिष्कानिपदकानियासांताश्च ताः मेखला न्यः चकता
नि माल्यवर्णानि यासां ताः बालोलैः कुंडलादिभिः शोभायासांताः जनं सिंचंत्यः अजनमुक्तागुरि
ति वा तेन्यः प्रादात् ययोवितमन्यानपपत्तजयत हरेर्निवासेनय आत्मनियुगाः तैः रमायाः

श्री·क·म·टी·
सा·द·म·टी·

आक्रीडं विहारस्थानं नार्थिक्यं वपितकं पतिवप्रदेयं मातरं सखायं तदवमोचनं तस्य कस्मति
स्थानं पुनर्भवः पुनर्जातः तद्वत् च हेतुगर्भं विशेषणानि संसारस्य केवर्तमानत्वे दुर्जनत्वमेवाह
ने न चेति रूपं प्रियश्चास्तो संवासश्चाप्रियसंवासः दुःप्रियेति वा तातसर्वेषु नीयमानानां
भवंतीतिविवाः तृणकाष्ठादयः तेषां यथा एकत्र स्थितिर्नास्ति तद्वत् कश्चिदिति परार्थादिस्थत
स्मिन्ननेन निर्देशगोपयोदध्यादिप्रसृतगोपिकास्तन्यादिना पुत्रं देमविवर्द्धयापक्ष्कतिपसत
श्रीरामजयोरित्यर्थकत्वात् नवज्ञामुपलालितः सन् कुत्र वर्ततेइति शेषः उत्पादनेन क्लेशेनाहं स
इति सुहृद्बंधून्यति अनुभावितः संपादितो यस्त्रिवर्गः साहित्यं सो विहितः युक्तः शास्त्रेणावाप्तः
नस्वमात्रपर्यवसितः अतस्तेषु क्रियमाणेषु सुखायनभवतीत्यर्थः नंदो वसुदेवं सांत्वयन्नाह
अहातइति अदृष्ट एव निष्ठा परिसमाप्तिर्यस्य सः यदेवपुत्रादिसुखपदमदृष्टं हीयते दैवतेषु जा न२
दयो न भवंतीत्यर्थः अदृष्टपरमः तथा अदृष्टमेवपरमं यस्य सः यद्यपि पुत्रादयो वियुक्तास्तथापि
तान् दृष्टमेव पुनः संगमयतीत्यर्थः एवमदृष्टमात्मनस्त्वं अव्याजिनिवारिकारणं सुखदुःखयोः मेव १६

म१

म१

दनसमुत्पत्तिः तस्मादिदानीं च यानदुःखं भावनीयं तानामपि वियुक्ता नाम पिवकालां
तरदर्शनयोगयोः संभवात् अस्मदादिभिरपि कालांतरे तद्वियोगे सत्यपीति नंदस्य देवीवाग
वि२ प्राज्ञाविसृष्टका तां बध्वा वसुदेवो दुःखं त्यक्त्वा नंद माहकरो वइति ३ रं ः युष्मान्ति ॥ इति दशमे पंच
म॥ ॥ षष्ठे सख्यः गिरानंदो वसुं गच्छन्नतां पथि दृष्ट्वा तु नाद्दसीत् तस्याश्चत्यर्थः चासाविस्मितः श्री
कृष्ण विषये शंकमानं राजानं प्रति अविषये प्रवृत्तासेवमरिष्यंतीतिस्तनयं नाह नयत्रेति
न्न्री कृष्णश्रवणादीनि नसंति तत्रैव तासां शक्तिः साक्षात् तस्मिन्निवसति का शंकेति भावः पौ
षित्वावेषतो वरां नारी मिवात्मानं विधाय नंद निर्लज्जा निर्विघ्नं का सती कथं परसद्म प्रविष्टा
त आरूढा मद्वारिणीति नहि कामद्वारिणी चिरं विचरमित्यर्थः तां वनितां पतिं दृष्ट्वा मागतां अति
रूपवतीं श्रीयमिव गोप्या अलंकृते लक्ष्म्य तर श्लोके नान्वयः श्री साम्यार्थो निविशेषणानि
बंधवपतिष तन मल्लिकां धम्मिल्लं संसक्त मल्लिकाकुसुमां तानितं बनस्तनां वक्त्रय
त आकांत मिवकुंकुमं कुचां मध्यमं गदरं यस्याः तां वाससंरमति ये वा सखीयस्याः तां दीपितयोः

करणिन्यायो क्षिप्तात्मसद्भिः अंतर्लीमीडितमाननं यस्याः तां वल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैः
वल्गु रम्यं स्मितं येषु तैस्तथा ऋता अपांगविसर्गा येषु तैर्वीक्षितैर्व्रजौकसां मनो हरंतीं अतो गोप्यः
तमनस्त्वेन तां न निवारितवंत्य इत्याह तं जनवतीं पद्मप्रियमिव मत्वा लक्ष्मीमासत अतः केनापि अ
निवारिता सती प्रविवेशेति तावत् बालग्रहः पूतना असदंतकं बालं ददर्श असतामंतकं दृष्ट्वा कथं
न बिभेतीत्याह प्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसं बालनाट्येन प्रतिच्छन्नं तिरोहितं निजं उरु तेजो येन तं कामि
व जनसिन्नस्मन्याहितं अग्निं निमिषमिवेति परावरात्मत्वाद् देवतां विबुध्य निमीलितेक्षणम् आसंस्थ
मनंतं दुष्टानामंतकं सा अंकमारोपयत् बालं मत्वा यथोरगं सुप्तं अबुद्धिः आसो रज्जुधीः असः अज्ञा
नता यथा रज्जुबुध्या उरगं गृह्णातितद्वदित्यर्थः ननु यशोदा रोहिण्यौ कथं न तां न्यवारयतां तत्राह तामिति
अतिवामं वज्रुजनन्याविव चेष्टितं यस्याः तां वरस्त्रियं सहस्रैव अंतरागतं मध्ये वीक्ष्य अंतस्तु स्थिते
बहिर्मार्दवेन दृष्टांतः कोशापरिच्छदासिवत् तन्मृदुविज्ञ्वर्ममयः कोशः परिच्छदः आवरणं यस्य अ श्री
सेः खड्गस्य तद्वत् तं स्तनं अर्पयत् अर्पिते अतिक्लते अहं अस्य जननी इयं वेति मोहिते वसतौ जननीजन १८

न्यौ निरीक्ष्यमाणे एव केवलमतिष्ठतां ननु निवारितवत्यौ तस्मिन्स्थाने दुर्जरं तीव्रवीर्यं विषं यस्मिन्स्तं स्त
नं तं कृष्णमादाय तस्मै त्रिशावददौ अथानंतरमेव प्रपीड्य केवलं विषमपथ्यमिति मत्वेव तस्याः
प्राणैः सहापिबत् तरणो नुद्मौ वमुञ्च मुञ्चेति पंती निस्त्विन्नानि स्विन्नयुक्तानि गात्राणि यस्याः सोर
सा रसातलानि वंदादाय मुखं विवृत्यानिडम्पमाक्षिप्ता मरणासमये कपदमयुक्तमितीवं यतं न्नपि
तस्याः देहः पक्षो ग्रामधोवर्तीनि षड्गव्यूतीनि कारे कारयामास यदंष्ट्रास्यं ईषालांगलदंडाः तत्प्रमाणा
उग्रा दंष्ट्रा यस्मिन् तत्तथा ऋतनासं यस्मिन् तत्तस्याः कलेवरं वीक्ष्य गोपा गोप्यश्च संत्रस्ताः आसन्
तुलेन पुनरष्टितिः पदे वीरिनष्टि गिरिकंदरवन्नासिके यस्मिन् तत् गिरेः कृतौ स्थूलो पलो गंडशै
लौ तावित्रस्तनौ यस्मिंस्तं दैर्घ्यं रं प्रकीर्णाः अरुणाः मूर्धजा यस्मिन् तत् अंधकूपाविव गभीरे अक्षि
णी यस्मिन् तत् पुलिनवदारोहोडघनेतान्यां भीषणांबद्धाः सेतवद्धवद्धौ ऊरू अंघ्री यस्मिन् तत्
न्यत्तोयोद्ध्रदवदुदरं यस्मिन् तत् दिदिह्नि पूर्वमेव तस्याः शब्देन जीर्णाः ताः पुनर्दर्शनेनातितरां
रियाह पूर्वं चिति तस्याः निःस्वनितं शब्दः तेन भिन्नानि हृत्कर्णमस्तकानि येषां ते दद्यांगेषु वका
टादिके पूके वावादिदिग्दशानामतिः अनावांता एव प्रथममतिसंभ्रमेणैवं रक्षां कृत्वा किं विज्ञा

स्नाताः स्तनौ स्तात्पर्यागा बीजन्यासमकुर्वतेत्याहुतोपद इति ॥१॥ उपस्पृष्टसलिलाः आचांताः आत्म
नि प्रथममंगेषु करयोश्च पृथक् अजाद्येकादशबीजानां मध्ये कस्यचिद्द्वौत्रीणि करयोः संधिषु च वा
रितया अंघ्र्यादावेकैकस्मिन्नंगे अजाद्येकैकं बीजं न्यस्य बालस्याप्यंगेषु तथैव अकुर्वत ॥ अंघ्रिं अघ्रीजा
नु जानुनी ऊरू उंचऊरौ कटिरः तथादिदुरतामकुर्वन्नित्याह त्वक्ष्यतत इति ॥१॥ चक्रसहितो हरिस्तवाग्र
तो स्तां हरु गदी गदासहितो दरी तत्पश्चाद्दस्तत्पार्श्वयोर्धनुर्धरो मधुहा असिधरो अजनश्च स्तां
ही६ खधर उरुगायः कोणेषु दितावध्नस्तात् उपरि वैकीरः द्वां कृत्वांतरंगामकुर्वन्नित्याह इंद्रियाणीति ॥६॥
आत्मानमहंकारं संन्यवेशायत शापयामास विस्मयमेवाहृतनमिति वत विस्मयेसां प्रतंस त्वपि
स्तपः प्रजावातं योगेशो ज्ञानी वा समयगासं यतः स एव दृष्ट इति केलेवरमिति विस्मयांतरमाहृ दस्य मा
नि नस्येति ॥ कृष्णेनैर्वृत्तः अतएव सपद्याहृतः पाप्मायस्य प्रसंगात्केमु त्वन्यायेनन्नक्तिवे नवमाहृपू
तनेति ॥ अद्भुता आप्तिकेयनेनत्यापेमृ ... रक्ताः अनुरक्ताः स्निग्धाः तन्मातर इति वत्साहृताः जीजा
निपायेणा वकुवचंगा गोपिकाः तन्मातरो भवंतीति ॥ अर्भकं अर्भकवद्दरितं कीततपूतनामोदंह इति ॥ १८
अलुं दैत्यकुलानीशः पूतनायाः शिशुकलातुं स्तन्यापोशानतः प्राणोः प्राणाः कृतिमकव्ययत् ॥ ॥ ॥

निर्मु

इति दशमे षष्ठः ॥६॥

॥ उत्क्षिपन् शकटं योऽभितृणावर्तमधः क्षिपन् दर्शयन्विश्वमास्येवकृष्णः क्रीडति स प्रभो ॥ कृष्णार्भकस्तु
क्षासिंधुसंप्लवानंदनिर्भरः न्यय कृतदेवसंप्रष्टुं राजान्यदतिनंदतियेन येनेतिं येनयेन मत्स्याद्यवतारेणा
प्रियानियानिकर्माणि करोति तानि नः कर्णसुखावहानि मनः प्रीतिकराणि भवंत्येव तथा प्रियकृष्णव
तः पुंसः पुरुषमात्रस्य अरतिर्मनोग्लानिः तन्मूला तृष्णा विविधात्स्मा च अपगच्छति तथा सत्वं शुद्धिः हरि
भक्तिर्हरिदासस्सख्यानि च भवंति तदेव कारं हरेश्चरितं वद अनुग्रहं यदि करोषि ॥ अयोत्सुक्येन पुनर्विज्ञि
नष्टि अथेति ॥ अत्कुरुंधतः अनु ऊचे तः उत्थानं क्लिकां संगपरिवर्तनं तन्नकराण्यि कौतुकात्स्वेउसवानि
पकेतथा तस्मिन्नेव दिने जन्मर्दोस्याप्रियोगे अतिमहत्सवे न ससमवेयोषितां मिलितपुरंध्रीणां वमत ७
ध्यवादित्राणि च गीतानि च द्विजमंत्राश्च वासकाः स्तावकाश्चतैः वादित्रादिभिः शोभितमभिषेचनं यस्यो
दावकारः अन्नादिभिः सुपूजितैर्विप्रैः कृतमंगलं संजातनिद्रं अक्षिणीयस्यतं अशीशायत् शायितवा
ती शकटस्याधस्तात् प्रेंखे उदक्षिपत् ऊर्ध्वं चालितवान् तदा अधः शयानस्य शिशोः अल्पकश्चासौ पदवा
लवन्मृदुश्चासौ पद्यौं घ्रिस्तेन हतं अनः शकटं व्यवर्तत विपरीतं भपतत् अर्थं विक्षिप्तस्तानि नानारसवंति अप्य
नाजनानि स्थालीरजततात्तिरिक्तकांस्यादिमयानि यथा भवंति तथा ॥ नकेच ॥ अदाम्नाश्च कादाः व्यस्ता अश्च का

लाय स्मिन्वृक्षिन्नः कूबरो युगंधरो यास्मिन्तद्वत्तद्वयथा भवति तथा प्रवर्त्ततेति अद्भुतदर्शनेन आ
कुलाः बभूवुः तदेवाह कथमिति विपर्ययात् विपरीतमपतदिति न ह्युद्दृष्टिर्विश्वासं न जग्मुः अत आपि
बालस्येतन्न संभवति एते च बालाः किं जानन्तीति शंकितो घ्रैः सत्कैः कृत्वा नगवद्यभावान् निजविप्रैश्च कृत
विडंबयन्निवाह पूर्ववदित्यादिना बलिभिः श्राद्धैः यद्वा अपूर्वद्विजबलिभिः सहितं सपरिकरं यथापूर्वं स्था
पितं विप्रादयः सद्भिस्त्रेया मासुः कृत्वा यत्तादिहोमं विधाय स्तूयागुल्लेदोषाविध्वस्तरणं दीक्षा मदां
तिः तेषामाशिषः कृतास्तैः प्रयुक्तां इति एवमत्रि प्रेत्य सामग्यजुरूपाकृतैः संस्कृतैः पवित्राः अपयाये पुजले
प्लुतैः कृत्वाद्विजोत्तमैः कृत्वेति रनिषिच्या अभिषेकं कारयित्वा कृत्वाहात्य यित्वा गावः गाश्चपादात् अन्वयं जत
आशिषः प्रयुयुजुः तास्वतथैव बभूवुरित्यर्थः कृद्धिपञ्चमदुपादनमाकूटं व्योम्नि लीलया टणा वृत्ते पदापीडाक्त
व्यपातयदनेकः आरोह उत्संगं गरिमाणामिति अगुरुत्वे टाणावर्त्तास्य मृत्युपरिहाराय कृष्णेनैवासनउत्सं
गात् उत्तारणाय कृतं भारमजानती अत्यालशंकया महाप्रभुकमादधौ गोपी कृष्णोदरवर्त्तिनां जगतां भारेण पी
डिता विस्मिता सती यदाऽजगतां मध्ये कर्मसु आसीत् बभूव न तु जगदुद्धरं तं वेदेत्यर्थः ईरयन्निनादयन्नित्य स्कं॰ १०
र्थः यतः यत्र न्यस्तवती तस्मिन्स्थाने नापश्यत् श्रीधरपवनवक्त्रांसुवर्षे सति उपरतः पांसुवर्षस्य वेगो

यस्मिंस्तथाभूते पवने सति तं तस्यारुदितमनुनिशम्य रामायगोप्यो रुरुदुः वात्याच्छवातस्तद्
पध्वस्तं ध्वंसहरनुशांतरयः कथंचिन्न नोगतः ततः परं गुंतुं नाशक्नोदित्यर्थः पुरुषमनुयाश्चति गौरे
रेण तं अश्मानं पर्वतप्रायं मन्यमानस्तेनैव आत्मनो गलग्रहीतसंत्यक्तुमिच्छन्नपि नाशक्नोदित्य
र्थः तस्योरसि लंबमानं कृष्णमादायमाने प्रतिहृत्य समर्प्य विस्मितास्तबभूवुरित्यर्थः विहायसा ग
गनमार्गेण पुरुषादेन नीतं तथापि मृत्योर्मुखात्प्रमुक्तं पुनर्लब्ध्वा मोदं प्राप्ता इति परस्परं स्व
कथामाह अहो बतेति निवृत्तिं गमितः मृत्युं प्रापितः को न विस्मयः युज्यत एवैतदिति ते घेवकेवि
दाकुः हिंसवदतिर्रानः अस्मात् त्रि कृतं पूर्तं वापीकूपादिनिर्माणं इष्टं पुण्यं वयज्ञादि होत्रादि दत्तं
दानं यत् तस्मात् तपश्चादेः प्राणायनुदर्शयन्नृत्तराणाव तीगमेदृष्टगौरवाटांकिनीपतिबोध्यदृशे
संकन्नमाणोऽवखेज गत्पीतप्रायस्य पीतप्रायस्तनोयेन तस्यौ नैमीन् गानुगिरीन् तेदुहितृनी तू २
दीः ७१ इति दशमे सप्तमः ॥७॥ अष्टमे नामकर्मास्य बालक्रीडाकुतूहलैः महत्त्वात्स्त्रियो गेव विश्व
रूपं निरूप्य तं विश्वरूपादिबालस्य निरामयाद्वाकिनः पितुः नामकृद्गर्गवाक्येन निजं तत्त्वमस्तस्तु

वतंग्धिकपंचैनिनां गर्गमागतः तत्राह महर्द्धिजनमिति महतां स्वाश्रमादन्यत्र विचलनं नस्वा
र्थीकिंतु गृहीणां मंगलायनेत्तत्तर्हितएवमहद्दर्शनार्थं किमिति नगच्छेति तत्राह दीनचेतसां कृपणानां
कु २ दानामपि गृहं त्वमत्कुमत्त्वात्क्षुवत्तामित्यर्थः त्वया बालयोर्नामकरणादि करणीयमिति वक्तुं तस्य ज्ञानाति
शयमाह ज्योतिषामयनमिति यदतीन्द्रियज्ञानसाधनं ज्योतिषामयनं तत्प्रतिपादकं ज्योतिःशास्त्रमि
त्यर्थः तत्साक्षाद्भवता प्रणीतं येनान्योपि पुमान्परावरं परं कारणं पूर्वजन्मकृतं कर्म अवरं कार्यं अस्मि
न्जन्मनि भावियत्फलं तद्वेद त्वं तु ब्रह्मज्ञानां वरः अतः केयदुपवितमन्यज्ञानिष्ठमाच्छत्तं तस्य कर्मणः प्राप्तिं दर्शयति
शास्त्रमेतत्समसिद्धयाणो दीपद्भवेतिं विवक्षितमाह त्वं हीति दैवज्ञो मंत्रविद्वत्तं अतो नामकरणादिसंस्का
४ कु रानुकर्तुमर्हसीत्यर्थः नन्वेतत्कुतः कर्मकरणीयं तत्राह न्यूनामिति अत्र स्मा सान्दिनं नंदयतिप्रमतल्का
र्यामित्याप्तिप्रायेण प्रत्यावदाणरवाह यदूनामिति एवं तु त्याप्तिलमत्रागतइति को विद्यादिति चेतत्र
तत्राह ख्यातश्चेति ततः किमित्यत आह सुतमिति कंसो मन्यते मन्ये तत्कल्पयेदित्यर्थः नन्वयदुकुमारइति २०
कथं विज्ञानं तु तत्रवसुदेवस्य पुत्रः तत्रापि देवक्यां जातइति कुतोजानीयात्तत्राह पापमतिरित्यादि

किं मयाहतया मंदेत्यादिदेवकीकन्यादृष्टः अत्वादेवक्या अष्टमो गर्भो न स्त्री न चिरमर्हतीति चनि
त्यं संचिंतयन्सामान्येन दृष्टं विदस्तीति ज्ञात्वा वायुवयोश्च समत्वं विचिंतयन्वृष्णेत्तवेदिति संज्ञाय
मत्संस्कारलिंगेन च आगताशंकः आगता आशंका यस्य सः अपिपदितेंताहु निषातितदितत्
तदानोमहानू अनयः स्यादिति अर्थः द्विजातिसंस्कारं द्विजातीनामवश्यकर्तव्यं संस्कारमात्रं केवलं
स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुर्विति यदूनाम पृथग्भावात् कुतः स्विद्धेतो विप्रपद्यमानानां यदूनामपृथग्भा
वात् भावो भावनं तस्मात् अन्योन्यहितया सर्वैककर्मत्वकारणादित्यर्थः रम्यकर्षितिएकीकरो
तीति संकर्षणमपरं तिमन्यं तव दंताली त्यर्थः गर्भसंकर्षणं तु न प्रांकाश्यतिष्ठते अस्य तव
पुत्रस्य श्रीकृष्ण इत्येकं नाम न विष्यति प्रागयमिति सामान्योक्त्यावतारपरं यं जन्मांतरगतं नामकथ
यतीति नंदो मन्यते स्म अतएन वासुदेव इति संप्रवदतइति नान्तरूपाणि ईश्वरः सर्वज्ञ इत्यादी
निकर्मानुरूपाणि गोपैति गो वर्द्धनोद्धरणादीत्यादीनि । तानि सर्वाण्यहमपि नो वेद जनाः अपि वे २
न विदुरिति जातकफलमाह एष इति आधास्यत् आधास्यति अनेन नरदाम्नाणः समेधितानं दस्य

नूजिग्यतुरिति इति आत्मानं नंदं प्रति समाक्षिप्य आत्मानं कृष्णं वा आशिषां आशीर्भिः बालकौ वीक्षा
वमत्कारैः कृष्णो रामेणा संयुतः परमानंदमोत्तवजे नंदयशोदयोः प्रातिचमेवदर्शनात् कालेनेति अ
न्वकृष्णपुनःपुनरा कृष्णसरीसृपंतौ अतिशयेन वलंतौ कथं घोषाः कुटिणादात्सवणोकिंकिणयः तेषां
प्रघोषेण रुचिरं यथा भवति तथा तत्पांघोषाणां नादेन हृष्टमनोयययोस्तौ लोकं ततस्त्रातोगकं तं जनं अ
नुसृत्य त्रिचतुराणि पदानि अनुगत्य मुग्धवत्प्रतीतवत् मात्रोरंतिसमीपं उपेयतुः उपजग्मतुः तदा
चतन्मातरौ निजसुतौ दोर्भ्यां मुपगृह्य प्रमोदेय यतुः कथं स्नुतेघृणायाकृपयास्नुवत्यौ पयःपूरपयो
धरे सत्यौ पंकेनां गरागेन रुचिरौ कथं तत्तं मुखं समीक्ष्यमुग्धं मंदस्मितं यस्मिन् अल्पाद्वानस्थय
वा॰हि॰५ स्मिन् तत्स्वनरूपं अंगनानां दर्शनीयाः कुमारलीलायोः तथा नातो जातौ तदा अंतर्व्रजे व्रजस्यम
ध्ये तदबलाः व्रजांगनाः तौ प्रेक्ष्य प्रेक्षमाणा विस्मृतगृहकृत्याः हसंत्योज हृषुः कथं तौ ताभ्यां
प्रगृहीतानि पुच्छानि येषां तैर्वत्सैरितस्ततः अनुकृष्यमाणौ अतिबलौ तौ शृंग्यादिभ्यो निषेद्धुं २१
गृहीतानि कर्माणि कर्तुं न शंक्ययदा तदा न्यो नरोकातेतदामनसोनवस्थामापतुरिति

गृहसौख्यस्य पराकाष्ठा दर्शितां कृष्णचापलं चौर्याणि सहैवाखिलसद्भ्यः प्रजल्पंत्यः समाग
त्य गोप्यो गोप्यामुदं ददुः असमये अदोहकाले क्वचिरोसंजातहासः स्तेयं चौर्यादि कृतं नवदत्ते
तत्रापि स्वादुने तरत् दधिचपयश्च दधिपयः अत्ति किंच तोदत्तन् मर्कटान् प्रतिविभज्य ददाति ते प्रा
मपि मध्ये तृप्तत्वेनस्को पिनात्ति चेत्तर्हि भांडं भिनत्ति किंच विद्यद्रव्यस्यालाभे सति सगृहाय प्रकुध्या
मीत्येवं कुपितः यातिय द्वा सगृहाः गृहिणः तेभ्यः कुपितः तेषां तोकान् पयंकादिषु सुप्तान् रुपको
व्यरोदयित्वायातीति कल्पितैः स्तेययोगैरित्यकं अपपंचयति हस्ताग्राह्ये ति कुंगरिकस्य भांडे
षु अंतर्निहिते दध्यादौ वयुनं ज्ञानं यस्य सः छिद्रं रचयति तेन छिद्रं रचनाविनं ध्वांतयुक्ते गृ
हेस्वांगमेवार्थप्रदीपं रचयति किंच तोद्भूतमणिगणं यदीय स्मिन्काले धाष्ट्यानि प्रागल्भ्यानि
करोति लोक मनीयपत्यादे यद्वा कुत्रातिवास्तोस्वचित्तगृहे महनादीनि पुरीषादि सर्गादीनि कुरुते
एवं स्तेयोपायैर्विरचिता कृतिः कर्मयेन सः त्वत्समीपे सुप्रतीकः साधुरिवास्ते इति नयननयने यस्मि
न्नृत्वं तत् श्रीयुक्तं मुखं चतदालोकिनीभिर्व्याख्याताथोप्रख्यापितजन्मफलाङ्गपालकं आत्मे

मुनैव तं तदा विदपराधां तरउपालब्धततदा कुमहदाश्चर्यमभूत् इति कथयन्नाह एकदेति उपालब्धः
निर्भर्त्सितः येन संभ्रांतप्रेक्षणेन चपलनिरीक्षणेन अक्षिणी यस्य तं अदांतान् चपलगात्रैः क्रीडकांते
नाहं भक्षितवानिति तिनबास्यं किंचित् मया न दृश्यते मत्तः ऋतौ आदावेव सर्वमस्तीति तावः सम दंपुलकंदे
व्यादेहि मुखं प्रसारयेति व्यादत्तप्रसारितवान् तन्नौ तस्मिन्मुखे ददृष्टतोददर्श तत्प्रपंचयति जगत् जंगमं
स्कं धु५ स्थास्नु वरं खं अंतरिक्षलोकं सादिक्षो पाद्रि भूगोलं पर्वतद्वीपसमुद्रसहितं भूलोकं वायुः प्रवाहः अग्निर्वै
तः इंदुश्चतारकाश्च तत्सहितं ज्योतिश्चक्रं स्वर्लोकं वैकारिकाणि देवाः मनइति वैकारिकशब्देन गृहीतमपि दे
ववैलक्षण्यात्पुनरुक्तं इंद्रियाणि च तेजसानि मात्राः तन्मात्राः रसादयः एवमेतद्विचित्रं विश्वं सहैकदे
वदीर्घ्यविचित्रतामाह जीवश्च गुणक्षोभकः कालश्च परिणामहेतुः स्वभावश्च जन्महेतुः कर्म वैतत्संस्का
र आशयश्च एते लिंगानां चराचरशरीराणां भेदो यस्मिन् तं त्रयवडं वसहात्मानं स्वसहितं व्रजं ददृशुन्नोद
ततो अत्यंविदारितेआस्ये भीकामवापतामाह किं स्वप्न इति परितो विलोक्याह नायं स्वप्नः तर्हि किं देवस्य २२
हरे मायां तथा चेत् अन्यं किं न पश्यंति तर्हि किं वा मदीय एव कश्चित् बुद्धिमोहः विपर्यासः दर्पणे मुखवत्

कि

प्रतीयते अंतर्बहिरेकरूपेण च कथं जगत्प्रतीयते तथासति बिंबप्रतिबिंबयोरिव परस्परं वैपरीत्येन २

एवं तर्हि अयं कृष्णोपि कथमंतः प्रतीतिः स्यादित्यारांक्यान्यथा वित्कर्यति अथो इति अथवा ममाकु
ष्यात्मिकस्यापि सतः यं शक्यनाचिंत्य आत्मयोगः स्वीय ऐश्वर्यं औत्पत्तिकः स्वाभाविकः परमं पदमाश्रि
त्यायमीश्वर इति निश्चित्याह अथो इति ४० ।। एतद्विचित्रं दिसदेदीर्निर्वितर्कगोचरं जगत यदाश्रयं यदधिष्ठा
नं येन करणाधिष्ठात्रां यत्बुद्धिवृत्तिव्यक्तात् न विदमवितर्क्यमनवतुत्तत्पदं कीदृक् अत आह तदु दुर्विभा
व्यं इदमत्यंतमचिंत्यमित्यर्थः एवंप्रपंचप्रतीत्यो नीतं तत्वं पुनर्जीवत्वं स्वतिद्दि तु मायाश्रयत्वे नोत्तयं सा
ह अहमिति ।। ४१ यशोदानामाह अस मम पतिः अमुष्य व्रजेश्वरस्याखिलवित्तपा सती वित्तानिष्ठा
चीजायां एषक्का मे सुतः गोप्यादयश्च मदीया इतिदुर्मतिर्येन्मायया स एव मे शरणमिति ४२ इत्थं
वीक्षीयां प्रवृद्धे न स्नेहे न कलिलं व्याप्तं हृदयं यस्याः सा पूर्ववासीत् मायाबलेदेकमाह त्रय्येति त्र्याइ
न्द्रादिरूपेणोपनिषद्भिर्बृहतीति सांख्यैः पुरुषइति योगैः परमात्मेति सात्वतैर्भगवानिति उपगीयमा
३२ नं माहात्म्यं यस्य तं आतिविस्मयेन पृच्छति नंदेति महोदयं महानुदय उद्भवो यस्मात् तत् ययोः प्रसन्नो
भवती णःतोपितरावपि नाद्य विंदितां न प्राप्नुतां कृष्णस्योदारं महत् आत्मजे कृतं बाललीलां दृष्ट्वा

वयोगायतीति तद्गोविंदतुस्र किंश्रियो यः करोदिति ब्रह्मणा आदेशं गोपालनादिलक्षणं संप्लवेरुद्गोगोजद्वेस
त्नंदइति ख्यातः सा च धरायशोदा भवत् गोपगोपीनामपि वस्त्रस्वनावादस्ये वतश्चक्तिः तयोः पुनर्नितं
ग्रामितिस्त्र लीलया पुत्रभावात्तुकारिण्यां इति दशमे ऽष्टमः ॥ ॥ नवमे पयस्य सिक्ते गत्वा गोधयंतत्कृतं
विलोक्य नाङ्गनं गादिक स्तं दाम्ना बबंध यत्तं तन्न दराश्रितं विश्वं दृष्ट्वा विस्मितत्वे तसः तं धून छंग्रुप्रपत्यास्तिः
तां तामन्वदर्शयितनियंदधिनिर्मिमंथं तदा चागायतेति वकारः सज्जनहं कांचीबद्धं जोराकर्षणाभ्रमं य
यास्तयो तुङ योः चलंतौ कं कणोवं च बाहिगलं स्वोमालत्योयस्याः सा अधिश्रिते कुछौ मारोपितं अग्निय
माने अतितापनोदि यमाने पद्मसमनावीजा पुत्रेणा नतरंगे मंतरेजनात्प एकांतेनवनीतमन्वायतस्य ह१
श्रतं सुतस्तं दधिमथनस्थानंप विश्यदि निंसं हृत्पदप्लुं उलूखलं यो धे परिवर्तितस्योलूखलस्योपरि स्थित्वा कि
शिक्यस्थैयेण विशंकितं वं चलमीक्षणं यस्यतं तप साप्यैकाग्र्येण एहरितं तदाकारतां नीतं अतएव च दामं यो
च्यं प्रवेष्टुं योगिनां मनोपि यं नाप्तं अथ गाअन्वधावत्केवलं नत्वा पंततः योगिनां मनोपियं प्रवेष्टुं न
दाममितिं अन्वंबमानाएवं कृष्णं अनुगछंती वृत्त्योध्वलं तयोः श्रोण्या तरिणा कांतास्त्वागतिर्यं २२

स्यासांविश्रंसिता त्केराबंधनात् च्युतैः प्रसूनैरनुगति रनुआगमनं यस्याः सा प्रहाड़ैवेन कंपिता त्केशा
बंधात्सुरः पतितानि प्रसूनानि अनुपश्चाद्गतिर्यस्याः सा रा सूत्राश्रुतवती अंजन्मषिणी अंजंती
सर्वेतः प्रसरंती मषीय योः ते अक्षिणी स्वपाणिनाकर्षतीं संमर्दयंतीं पश्यंती अस्त्वः छांदसः नी
पयंती नयमुत्पादयंती अवागुरत् अन्तश्छेयत तद्धियेपरेकृतं तद्वीर्यकोविदा तत्प्रभावानभिज्ञा अ
कोविदत्वमेवाह नचांतरितिपंचभिः बंधनं बहिःपरिवीतिनदाम्नांतरावृतस्य भवति तथा पूर्वापि
र वित्त्वागवतो वस्तुनः पूर्वतो दाम पश्चाच्चा परितः परिवेष्टनेन भवति न चैतदस्तीत्याह न चांतरिति
किंत्व्यापकेन व्याप्यसंबंधो भवति तच्च विपरीतमित्याह पूर्वापरामिति किंच तद्वात्तिरिक्तस्यया भा
वान्न बंधस्याह त्र गत्त्वयइति तं मत्यलिंगमधोक्षजं आत्मजं मत्वा बबंधेति तं गुलोनं धान्यामंगुला
न्यान्नमपूर्णं न चैवं स्यात्तं च जंगइत्याह एवं संदर्शितेति स्वरमिदं विश्वं यस्य वैशो यदधीनमित्यर्थः
गवत्प्रसादमन्येपि त कालजंतेइदं वातिविस्मितिति रोमांचित आहनेममिति विरिंचः पुत्रोपि भवः
स्वात्मापि श्रीजीयापि कलितमाहनायमिति देहिनां देहाभिमानिनां तापसादीनां ज्ञानिनां निवृत्ताभि

मानिनामपीति ॥ नतैर्वेद्भस्यापन्यमोपवकत्वं वकुमाह कृष्णस्त्विति ॥ इति दशमे नवमः ॥ ९ ॥ दशमे पातयद्वि
गं न्तरायमलार्जुनौ । तत्रत्याभ्यां च देवाभ्यां कृष्णः स्तुत इतीर्यते ॥ १ ॥ यद्विगर्हितं कर्म येन वादे वर्षेस्तो भगवतो
स्तमस्यापितमः क्रोधः तदेतत्कथयामिति ॥ तमध्ये कथं वृत्ते अंभोजानां वनानि तेषां राजयः ताः विद्यं
ते यस्मिन् तस्मिन् ॥ अपश्यत् दृष्ट्वा वदीवाणीमत्तौ अबुध्यतं अतद्दत्पतत्त्वाप्तृतं दृष्ट्वेति अनुग्रहार्थाय अ
नुग्रहश्च मदनाशः अर्थे श्रीकृष्णदर्शनं तदर्थं इदं वक्ष्यमाणं न ह्यन्य इत्यादि जोषान् प्रियान् विषयान् जुष
तः सेवमानस्य पुंसः श्रीमदादन्यः अभिजात्यादिः सत्कुलविद्यादिजनितो मदः अन्यो वा रजोगुणः रजः कार्यं
हास्यस्त्र्यादिरूपः न हि तथा बुद्धिभ्रंशं बुद्धिभ्रंशं रायतीति तथा किं तु श्रीमद एवेति यदा ह्यत्र त्यादि त्रिभिः ॥
यत्र श्रीमदेन इमं नश्वरं देहं अजरामरं अजरं च अमरं च यथा तथा मन्यमानैः नरदेवं नृदेवसंज्ञितमपि
श्वादिभिर्भक्षितं विट्संज्ञितं दग्धं भस्मसंज्ञितं अन्यदा कृमिसंज्ञितं तत्कृते तदर्थं यो भूतध्रुक् यतो ततो निर
यो भवति स किं स्वार्थविदं न वेदेत्यर्थः ॥ निषेकुः पितुः मातुः पितुर्वा मातामहस्य पुत्रिकाकरणे अथवा क्रयपत
वा प्रयं अथवा बलवतः तस्मिन्नेवाप्यायो यस्य तं आत्मसात्कृत्वा आत्मेति मत्वा असतः मूढात् एवं श्रीम २५

द विवेष्टितमुत्सात् तत्प्रतीकारं निश्चिनोति असत इति ॥ १३ ॥ परं श्रेष्ठं दारिद्र्यमेव केवलमिति वाक्तत्र त्य
त्त आह आत्मौपम्येनेति ॥ ततो न द्रुह्यतीति भावः स दृष्टान्तमाह यथेति ॥ १४ ॥ मुखम्लान्यादिलिंगैः सर्वे
षां जीवानां सुखदुःखे खलु समे इति ज्ञातवान् इत्यर्थः किंच दारिद्र्यं मोहमपि साधयेदित्याह श्लोक-
चतुष्टयेन निरहंस्तम्भः निर्गतः अहंकाररूपः स्तम्भो यस्य सः यडं ते स्वत एव संगच्छंते तपः दृष्टाम्। आरा
त्तशीघ्रं ननु साधूनामपि धनिक एव प्रियः स्यात् न दरिद्र इति तत्राह साधूनामिति ॥ १७ ॥ धनेन स्तम्भो गर्वो
येषां तैः तमो मदं अज्ञानकृतं मदं तमः द्रौ पुतौ तमो व्याप्तौ आपत्ति अतोर्हत इति अनुगृह्णाति
स्यातां नैवमित्यादिना मत्प्रसादेन स्मृतिः स्यात् स्वलोकतां देवत्वं पुनर्लब्धासि नूनं जध्यन्तं की
त४ न विषौ इति प्रस्तुतमाह तथेति ॥ २१ ॥ किमिति स्वत्वं कर्तव्यं तत्राह देवर्षिरिति ॥ २२ ॥ यतस्तं द्रुमौ
आलक्ष्य इतीतं ततः यमयोर्यमलयोः सहजातयोः आत्मनः कृष्णस्य तन्मध्यप्रवेशमात्रेण अ
नुग्रहं च तीत्यं नकं अन्न हेतुः दामोदरेणेति अतएव तं निष्कर्षता तेन उच्चलितः उत्पाटितः अंघ्रि
बंधो मूलबंधो ययोस्तौ परमस्य श्रीकृष्णस्य विक्रमितेन अहिवेपः कंपो येषु ते स्कंधपवाल

विटपाययोस्तौ कृष्ण नः प्रतिसर्वतः स्फुरंता विलसर्थे यद्वा देवाः प्रकाशयंता विति यमलयोर्वृक्षयोः
स्थितो ग्निर्यथा मूर्तिमानुपैति तथोपेत्य विरजसौ निर्मितौ गोपबालं मां युवां देवौ किमिति प्रणतावि
तिचेत्तत्र हेतुः कृष्णेति २ए कृष्ण कृष्ण महायोगिन् अचिंत्यप्रभाव त्वं न बालः किंतु परः पुरुषः
यतः आद्यः कारणात्मतः तत्रापि न निमित्तमात्रं किं त्वपादानमपि त्वमेवेत्याशयेन तु पुष्टुवतुः व्य
क्ताव्यक्तमिति विश्वं स्थूलसूक्ष्मामिदं ते रूपं विदुः नियंतापि त्वमेवेत्याहतुः त्वमेक इति २० देहः असवः
तः प्राणाः आत्मा अहंकारः इंद्रियाणि च एतेषामीश्वरः न च स्य कालो निमित्तं प्रकृतिरूपादानं प्र
कृतेर्जातो महान् विश्वात्मतया परिणामते पुरुषः कर्त्ता नियंता च किमत्राहं अत आहतुः त्वमेव का
ल इत्यादिना सार्द्धेन यतो भगवानीश्वरो विष्णुस्त्वं अतः कालो भगवल्लीला प्रकृतिः शक्तिः पुरुषां
शः महान् कार्यं अतस्त्वमेव सर्वमित्यर्थः त्वं च महमेव वचः सर्वं घटादिज्ञानेन न किं मतज्ज्ञानं न भवति
न भवति चेत्सर्वोपि ब्रह्मविस्मादत आहतुः गृह्यमाणैरिति २२ रूपत्वेन वर्त्तमानैः स्वविकारैरिंद्रि
यादिभिः दृष्टात्वं न गृह्यसे इति भावः ननु तर्हि जीवो जानातु नैवेत्याहतुः कोन्विहेति जीवोपाधि २५

प्रवृत्तेः प्रागेव स्वप्रकाशात्तया सिद्धं गुणासंवृतः देहाद्यावृतः अतो दुर्ज्ञेयत्वात् केवलं प्रणमतः तस्मै तुभ्यमि
ति २३ आत्मनः स्वस्मात् द्योतः प्रकाशो येषां तैर्गुणैश्छन्नो महिमा यस्य अनैरिव रवेः तस्मै तुभ्यमिति अ
तोस्त्वमीश्वर इति ज्ञातोज्ञातं तत्राहतुः यस्येति भवाय उद्भवाय वितत वायविगतो भवो यस्मिन् तस्मै केवल्या
येत्यर्थः नौ आवां मनुचरः कुबेरः नारदो वा तस्य किंकरौ भगवतस्तव दर्शनं तत्र गतयोरावयोः पूर्वं स्व
नावो मा भूत् किंतु वाणी गुणानुकथने इत्यादि २७ इति अस्मदोर्द्धयोश्चेति द्विवचनस्थाने बहुवचनं
अस्मत्संगिनां सर्वेषामपि इति वा बहुवचनं स्तोव तव कर्मस्तु तव निवास त्वत्तंयजाः गत्तूतस्य प्रणामे
वं निवासभूतमिति बहुमानेन जगतः प्राणामे शिरो स्त्वित्यर्थः भवतन्ननां भवतो मूर्त्तीनां ईक्षीणं तः
संस्कृतः वाग्भिर्न लोके न्योऽनुपतोज्ञोष्यानित्या द्याभिः श्रीविचित्रं वास्त्वोनुग्रहः कृत इति युक्तमेवैतदित्याह सा
धूनामिति साधूनां स्वधर्मवर्त्तिनां समचित्तानां आत्मविदां तु तरां मत्प्रकृतात्मनां मय्यर्पितचित्तानां
तेषां प्रपातिरेकाद्भुततरामित्युक्तं सवितुर्दर्शनादक्षोर्यथा बंधो न भवेत्तद्वत् ज्ञानाद्येकस्य संबोधनं
हे नलकूबर युवां तत्समाप्तसादनं सदनं स्वनिकेतनं मत्परमौ संतौ गच्छतं युवयोरपेक्षितो मयि भावः

परमः परमप्रेमाज्ञातएवं वंश नवः नन्नवोयस्मिन्सः बहोव्दूखवलं बहुमुद्धूखवलं यस्मिंस्तां। इतिदशमेदशम
।।एकादशोसमागत्य वृंदावनमथोत्त्केः। वत्सा न्पालयता नेनहतौवत्सबकासुरौ।।२।। निर्घोतो वज्रघात
इतिनयेनशंकिताः ततुल्यं प्रत्यक्षतः पुरतो द्रुमयमपिपतनकारणमविज्ञाय बद्धमुः बद्धकारणं दर्शी
यतिमुच्छूखलमिति मेमप्रकारमाहकस्येदंराक्षसादेः कर्मकुतोवाकारणात् अस्तोआश्चर्येणनत्पात्
तिकातराः नीताः संतो बभ्रमुरित्यर्थः मध्यगेन वृक्षयोर्मध्ये गतेनानेन न केवलमेवतावत् द्रुमाभ्यांनि
र्गतौ दिव्यौ पुरुषावपश्यवन्तोपिदृष्टवंतोवयमितिकेवलं ताकिंकानजगरु रेवं अन्येनुसंदेहवितावबन्धं
बुरितिभगवन्माया मोहितस्यनंदस्याचरितमाहउच्छूखलमितिउन्मत्तं मामितिशंकमानौ तीव्रबाल्य म
नुकरोतिस्मतदाहगोपीभिरितिस्तोत्रितः करतालनादिनाप्रोत्साहितः बहुमानयेत्यातुप्रः आनेतुमसमर्थ
स्वबिभर्ति किंवलं पीठादि उन्मानं प्रस्थादिं बाहुक्षेपं करवालनं तदिदादोवेतिवकारस्याप्ययः तदेश्वर्यंवि
दंतियेतेषां एवं व्रजस्यहर्षमुत्पादयतितिरस्तुं वृंदावनंगंतुमंतः कृष्णेनयंत्रिताः स्वतंत्राइवनंदाद्यामंत्रयेत
ममंत्रयन् व्रजकार्यगोकुलस्यहितंकुर्वाविपदुर्वीनांपादितोपदंविपदं पादितापांविस्तारस्थानं व्यतुविम २६
तप्रतिष्ठं वा यं अन्यतमोवाकश्चिद्वालः अकृतेनेवरत्नागामासीत् परिषु अनर्थः इत अस्मात्स्थानात् पर

वत्सपश्चात्योहितं नवानिकानाँ नानि अवांतराणि विघ्नंतेयस्मिन् ततं एकधियः पिविप्रतिपत्तिरहिताः व्रजान्
शाकटव्यूहान् रूढाः शाकटेषु आरोपिताः परिच्छदायैस्तेद्वयंत्राः कृतप्रयत्नाः नतिः कुचगतेः कुकुभः
कांतियीसांताः नतिषु कुवेषु यकुं कुमंतेन कांतियीसामितिवा वजावासं गोकुवसतिस्थानं बकाले ७३
नतद्योग्यकालेन कौमारलीलां निरूपयति अविदूरइत्यादिना वीपणैविष्व्वामलकादिर्ति किंकिणीयुक्तैः
पदैः क्षिपतः ताडयतं वत्सपालाएवं छिन्नाः कंबलादिपिहिताः वृषरूपमनुकुर्वंतितैः सहस्वयमपितथैव
वृषायमाणौ नर्दतौ तदनुकारिराक्षानकुर्वंतौयुयुधातइत्यर्थः नतेः शब्दैः जंतून् हंसमयूरादीन् मु
ग्धइव अज्ञानन्निव असदत्समीपमगमत् परपादान्यासलांगुलंयथाजवतितथागृहीत्वा सर्वेषांलोका
नामेकौमुख्यौपालकौ भ्रातरारौ प्रातर्नौ ज्यमन्नं तत्सहितौ भ्रम [illegible] आदियेषांतेनचुरामः तुडयाद्यं ओः
वध्वीरणावत् अयं थितगाविशेषांत् समीडितुष्टुवुः अनकौ शंखैः अनकै न्यैश्च संस्तवैः सहसंस्थानं
मागतं प्राणमिवं कृष्णं वाँ पणीयएकीकृत्य अतिप्रियोणपीत्या आदृताः सादरां आगतमिवलोकांतरा
दागतमिवं दृष्टंजितानि अहमानि अमृतं पिबंतीव ईक्षणानियेषांते अहो बतेत्यादिश्लोक त्रयस्यनंदा
दयइत्यनेनान्वयः अपिएवमपितेषामेवा निष्ठमासीत् तस्यैः सर्वमन्येषां जयंकृतं घोरदर्शिनोजिन अएिनाः १
= अन्यारांसमीपं ५

वंतिनधर्षयंतिं गर्गेयदाहृतस्मान्नंदात्मजोयंनारायणात्समोगुणैः इत्यादिवत्सदृथगतं हत्वावत्सदं
नात्सुरं हरिः मुनियूथगतं वाच्चनयप्पेंदांजनोबकं॥ इतिद्वादशमेएकादशः॥ ॥ द्वादशेतुमहासर्पोवपुर्द्ध
रमघात्सुरं वत्सपालगिलंकुट्टोगलेहन्नितिवर्ण्यते॥ ॥ महाबकगलक्रीडाकेवलस्यनकौतुकं इति
वाघात्सुरमुखेसरखः प्राविशद्धरिः क्वचिलूकदाचित्वनाशायवनएवप्रथमभोजनंकर्त्तुंतेनेवृ
शृंगरवेणाकृष्णेनवासाकं ष्टथुकाः वाजाः स्निग्धाःस्नेहयुताः शिक्यशिक्यंरम्याः शिखेणादयोये
षांतेसहस्राधिकसंख्यायुक्तानंकावादिभिः पूर्वमात्ततिक्तोषिताः अपिफलादिभिरात्मानमप्पषय
न्नित्यर्थः गुम्फंतस्थोरयंतः यदिदूरंगतः कृष्णोभवतिधावतुःवादयंतः शृंगैः सहविच्छायाभिः पक्षिणांक्रा
यात्तिः कल्वापिभिर्मयूरैः कीशवालानवृक्षेतारवाक्तुलंबमानानिवानरलांगूलान्याकर्षंतः लांगू
लमनुवंतस्तैःसहद्रुमानआरूह्यतः विकुर्वंतः दंतदर्शनिष्ठूविडंनादिभिस्तैःसहविकारानकुर्वंतः
प्लवाशि प्लुवद्भुवंतः शाखायाःशाखांतरम्भुजंतः प्रतिच्छाया प्रतिबिंबानितानतिविस्मितः श्लोक
द्वयेनाभिनंदतिइत्थमितिसतांविदुषांब्रह्मवतव्रुरूपंचअनुभूतिश्वतयास्वप्रकाशपरमसुखेनेत्यर्थः
त्मकानांपरदेवतेन आत्मप्रदेन नाथेन मायाश्रितानांतुनरदारकतयाप्रतीयमानेनसहविजकुः २८

कृतानोपुण्यानांपुंजाराशयोयेषांते ब्रह्मविदांतदनुत्तवएवंभक्तानामतिगौरवेणैवभजनं ए
तेतुतेनसहसख्येनविजकुः अहोभाग्यमितिभावः बहुभिर्जन्मभिः कृकृच्छ्रात्तआत्मामनोयैः
तैरपिंउरवक्रीडनवीदाणनतुमायस्यसः कथंभूतः यस्यअंतःअंतरंछिद्रंपीतामृतैरपिततो
मृतकृजीतैरमरैः प्रतीक्ष्यतेकथमरिष्यतिकदाचेतिं पच्चाकथंभूतंसुरवक्रीडनकंयत्अंतःहृदये
अमरैः प्रतीक्ष्यतेविचिंत्यतेपीतामृतैरपिपुनर्निर्ङ्गजीवितम्भुक्तिः अयंभावः नामृतपानमात्रेणा
वनेसफलंभवतिकिंतुभगवद्लीलानुस्मरणेनेतितद्वेवनिथमंतश्विंत्यतइति श्रीकृष्णप्रभुरवा
नर्जकांनुदृष्ट्वासइतिव्यवस्यनिश्चित्यानगरंवृहत्पुर्थेवातेषांग्रसनाशायापपिबद्भसेतेतितृत्
तृतीयश्लोकेनान्वयः कंसेनानुशिष्टः प्रहितः कीमूतंनपंच्यवसा[redacted]तदाहअयंचि ना
यो:७ तिसार्द्धेनमतयोर्द्ध दरयोःस्थानेएनंकृष्णंसबलंससैन्यंवत्सवत्सपालसहितंहनिष्यामीति
नंतुतथापिव्रजस्थाअनक्षिप्यनन्नेत्याहृतद्इतिविलापःकृताःतिलोदकृतयाकल्पिताः वर्षस्तुद
तिष्णुपजाएवअसवोयेषांतेतथा सयोजनायामंयोजनप्रमाणेनदेर्घ्याग्रायुक्तंचतनमहाद्भिव
त्पीवरंचंद्याप्रसारितंगुरुहातुल्यमाननंयस्मिनूतत्अद्भुतमितियदुक्तंतदन्नीपिंनुविशिनष्टि
ते सो४

धराधरोष्ठ इति। धरायामधरोष्ठो यस्य सः। जलदोत्तरोष्ठो यस्य सः। दर्यौ विवाननस्यांतौ सृक्कि-
णी यस्य सः। गिरेः शृंगाणीव दंष्ट्रा यस्य सः। ध्वांतवदंधकारमंतरास्यं यस्य सः। विततोध्ववत् जि-
ह्वा यस्य सः। वह्निरनिलवच्छ्वासो यस्य सः। दववदीक्षणो यो रूक्षः। वह्निरनिलश्वासस्पर्शः सोऽदवेक्षणोष्ण
श्वतथावक्त्रतोजगरं तु मिव व्यात्ततुंडं दृष्ट्वा वृंदावनस्य श्रीः संपदेवेति चेत्याममत्वा विपरीतं बा
ताजगरतुंडसादृश्येनोत्प्रेक्षितवंतः। उत्प्रेक्षामेव प्रश्नोत्तराभ्यामाहुः अहो इति ॥ १८ ॥ सत्वकूटं
सत्वानामसमिदं न वा तत्रापि अस्मत्संग्रसनाय व्यात्तं यद्व्यालतुंडं तद्वदावरतीति वा नवा निश्चितं तत्र
यैवेत्याहुः सत्यमिति ॥ १९ ॥ अर्केति। अर्ककरैरारक्तं घनं यदुत्तरोष्ठवत् पश्यत तस्य घनस्य प्रतिच्छाययारु
णं यो धरस्थलं अधरोष्ठवत् पश्यत इति सर्वत्रान्वेति। सृक्किण्यां दृश्यमाने ये प्रतिस्प-
र्द्धिते तु अस्य तथा वर्तेते नगोदरे गिरिदर्यौ तस्य दंष्ट्राभिः स्पर्द्धमानाः। आस्तृतायाममार्गः विस्तृ-
तो दैर्घ्यवान् मार्गः प्रतिगर्जति प्रतिस्पर्द्धते। अंतरा शृंगाणीं अंतराननं आननमध्यं प्रतिगर्जति दी-
वेन उष्णः खरो वातो यं तेन दावाग्निना दग्धानां सत्वानां यो दुर्गंधः स एव सर्पांतर्गतामिषगं २८

धवद्भाति। एवं सत्यमेवाजगरं मन्यध्वोत्प्रेक्षया निर्गमाय युः। किं यसिता ग्रसिष्यतीत्यनेन नक्षणेन
हंत्याबकारिकृत्यातुकमनीयं मुखं अमृषाय स्तुतः सर्पवपुरसुर एवं मृषायते स्मनां सर्पसादृश्य-
गं बरखेनैव प्रतीयत इति। तान्निरोद्धुं वारयितुं यावन्मनो दधे तावत्प्रविष्टा इत्यन्तरेणान्वयः। प्रविष्टा
एव परं केवलं न तु तेन गीर्णाः गिलिताः। जीर्णा इति पाठेऽपि स एवार्थः। कथं न तेन हतयोः स्वकयोः पू-
तनाबकासुरयोः अंतं स्मरतीति तथा तेन। अत एव बकारेः कृष्णस्य प्रवेशं प्रतीक्षमाणो न स्व-
करादपच्युतान्विनिःसृतान् विस्मितः सन् कृत्यं किमत्रेत्यादि विचिंत्य तज्ज्ञोपायं ज्ञात्वा स्वयमपि आ-
विरादित्यन्वयः। कथं विचिंत्य अस्य जीवनं अमीषां च विहिंसनमिति द्वयं वै निश्चितं कथं न स्यादिति
घनच्छदाः मेघांतरिताः। कौणपाः कुणपाशिनो राक्षसाः। कौणपो निर्ऋतिः तदीया इति वा ॥ २७ ॥ कृष्णु-
मिच्छोस्तस्य गले आदावेव तरसा द्रुतं वर्द्धमाने अवरुद्धं तं निरुद्धः कृष्णादीनां मार्गस्ततः कंठे यस्यासित-
र्वं ग्रीणं दृष्टेः बहिर्निर्गतलोचनस्य अंतरंगे देहमध्ये प्राणः परिरुद्धः ततः मूर्धन्यः मूर्ध्नि ब्रह्मरंध्रं नि-
र्भिद्य बहिर्गत इति। प्राणेष्विंद्रियेषु वंससया अमृतवर्षेणेव दृष्ट्यैव आहिदेहे स्थितं स्वसुहृत्सवल मयं ज्योति

निर्गत्य स्वैवाचोक्तिं ततस्मिन्नीत्वा विवेशांसंभूतः स्वकार्यं कृतः श्रीकृष्णस्य अहो महद्भूत पूज्याम कुर्वन्
सुगाः सुष्ठु गायंतीति गंधर्वादयः किं च तेषां यानि अद्भुतस्तोत्रादीनि तेषां नैकोत्सवाः अर्थाः को सवो नै २
यमंगलस्वनास्तान् स्वधाम्नोंतिसमीपेश्रुत्वा अजो ब्रह्मा धिष्ण्यादागतः कृष्णस्य महिमानं दृष्ट्वा विस्म-
यं प्राप्येति विक्रतिर्थं बहुकालं आर्द्र क्रीडनकं क्रीडार्थं महाबिलं अन्यच्चातिविचित्रं तमित्याहुः एत
दितिकौमारं पंचमाब्दं तं पौगंडे दशमाब्दावधिकेशोरमापंचदशाद्यौवनं तु ततः परं तेः कौमारजं पंच
माब्दकृतं कर्म तद्देवं दृष्ट्वा पौगंडे षष्ठेब्दे बाला अहोतद्वृत्तमित्यूचुः किंतत्कर्मेत्यत आह सकाशाद्दात्मनो
अहेर्मोक्षणं आत्मनां प्रसिद्धानां मृत्योः अहेस्तु संसारलक्षणात्तु अघासुरज्योतिषः कृष्णप्रवेशाम
पि तदाद्दृष्टं कथितवंतः इत्यर्थः नैतद्विचित्रं किंतदित्यपेक्षायामाह अघोपीति आत्मसाम्यं स्वसमा
ति २ नरूपतां यस्य अंगस्मृतिः तस्य प्रतिमा प्रकृतिः तत्रापि केवलं मनोमयी सापि बलाद्दंतरात्मिता भा
गवती गतिं ददौ प्रज्ञादादिन्यः स एव साक्षात्स्वयमंतर्गतः किंपुनर्निःश्वासावातावासो सुखवान्कृ २९
तिश्चतया जितो यदस्त्ता माया येन सः येन श्रवणेनानितरां गृहीतं वशीकृतं चेतो यस्य सः कालांतरे कौ

तृ २
मारेकृतं पौगंडे कथं ज्ञातो भवेदित्यर्थः तेनयं स्मारितो नंतः तेनहृतान्यखिलेंद्रियाणि यस्यसः तथा
न्न तो पि कथं विलब्धबहिर्दृष्टिः भगवतोत्तमश्लोकन कंधराः इति ब्रह्ममोहनादशः॥ ॥ ततो दर्पहर ब्र
ह्माव सान्यापातोस्व मायया ॥ तदा तत्सर्वं कृत्वा पृष्टः कृष्णः पूर्ववदाचरत्॥ ॥ न्नतनयस्मिन्नवावकरोषि
तथाहि सारस्वतं तासारयामि ॥ अयंनिसर्गः स्वभावः कोसौ अच्युतस्य वातीपतिदत्तां साधुनव
वद्भवतीति यस्तः विटानां स्त्रैणानां स्त्रियाः कामिन्यावार्त्तेवं कथं न तानामपि सतां याश्च कृतवार्ते
वार्थी येषां तानि वाणी श्रुतिवेतांसि येषां तथा न्नतानामपि भोजनविध्वनायत्र लिनं स्तोति अहे
इति नीयानां केलीनां संपदो विद्यंते यस्मिन्तत्तत्र मृदुला अच्छा वालुका यस्मिन्तत्तत् किं च स्फुटत्वि
प २ कसत्सरः सरोजबाहुल्येनोपचारतः सर एव विकसदित्यत्र तस्य गंधः तेनहृताः अलिकृष्टाः अलि
यः पत्रिणश्च तेषां केन्द्रके धूनयः तेषां तिद्ध्वानां स्तोलिसंतो द्रुमाः तैराकुलं व्याप्तं दिवा ढकृ ढंवेला इतीते
स्यर्थः आरुह्य संरुध्य वा हः दुल्ले हरिततृणादेशे तदा ते विरसुः कृष्णस्याविष्णुपरितः पुरस्तानिमंड
लैः बद्धनिःपंक्तिमंडलैः सहनेरंतर्यैणोपविष्टाः कमात्तिमुरवानि आननानि येषां ते कुरु

ह्रष्टाः विकसितनयनाः कमलकर्णिकायाः परितः पत्राणि यथेति पुष्पैस्तद्दलैः अन्यैश्च पत्रैः कृतानि
भाजनानि यैस्ते केचित् स्वादुदिदृक्षं अन्यवज्ञः कृष्णं कुब्जि निरैव कृष्णराः कृष्णसहिताः पञ्चगुणपितेषु बु
भुञ्जे बालानामिव केलियैस्य सः तदा हृतउदरवस्त्रयोर्मध्ये वेणुं बिभ्रत् तदयदिति सर्वे नामतिकल्पा
ण्यो विशेषणं मस्तूणां निगूहंद धौदनकवलं दुविता निविड्याद्दिफलानि अंगुलिषु संधिषु कलिंदे
वसर्वीति मुख्यो मध्ये तिष्ठन् स्वस्य परितः उपविष्टान् सुहृदः स्वैर्नर्मोक्तिः परिहासवाक्यैः स्वर्गे स्वर्गे वा
सि निजने आश्चर्येण पश्यति सति नाकेजनमध्ये कुतुके नीजयं नयहृत् सुनु त्योनयं अस्य अपास्यैं विश्व यज्ञात्रस्य
स्यति योपि नयं यः कृष्णः आशात् भोजनात् अस्मिन्नादे अन्तरा भिक्षुमार्गं दिपुं तद्दर्शाप्सु ...
जिघ्रन्ताद्दिपिहितो दरविवरेषु गह्वरेषु संकटस्थानेषु वनं भोजनेनः प्राक्कानियेस्य सः वत्सान्त
दंतरे तस्मिन्नवसरे गतः तद्दिङ् प्राप्तो वा अन्यदपि महिमानं द्रष्टुं तस्य वत्सानितः स्थानाद्वत्सपांश्च
न्यत्र नीत्वा तिरोबभूव भगवतः श्रीकृष्णस्य नावपि वत्सांश्च वत्सपालांश्च विचिकाय अन्वीक्षितवान् ३०
विधिकृतं ब्रह्मणा कृतं उन्नयापितं वत्सवत्सपालरूपेण वर्तमानमित्यर्थः अयं भावः यदि कृष्णोमा

महिलं २

सेतर्हि तन्मातृणां विषादः स्यात् यदि तु तानेवानेष्ये तर्हि ब्रह्मणो मोदो न स्यात् इति तदुभयप्रीत
ये तथा स्वत्रैर् विदेवदर्शयति या वदिति वत्सपानां वत्सकानां बाल्यकवपुः प्रमाणमनतिक्रम्य
वपुषपयो पियोऽसं यद्वा यावद्वत्सपादिवपुः तत्सर्वं स्वरूपोजः कृष्णो बभाविति तत्र जापये सर्वं विष्णु
मयं जगदिति प्रसिद्धया या गीः तस्याः अंगवत् वाग् गीरिवार्थस्वरूपेण प्रत्यक्षता यथा बभूवेत्यर्थः एवं स
र्वात्मा सन् व्रजं प्राविशत् तं स्वयमात्मैव प्रयोजकः आत्मस्वरूपान् गोवत्सान् इतिकर्मोपि स्व
यमेवं आत्मरूपैर्वत्सपैः पतिवार्यवयोऽपकृतोपि स्वयमेवं आत्म विहारैः क्रीडन्निति क्रियापि
कारकाण्यपि स्वयमेवेत्यर्थः तदा तमात तद्रूपे बालरूपेण वत्सानि ततः तत्सद्म निप्रविष्टः गोपि
कामोहनमाहुतन्मातरो वेणुरवेणात्वरया उत्थिताः स्वं स्वं सुतान्मत्वा परं ब्रह्म वेदो निरुह्याप
उद्गाढपयः सुधासवं पयएव सुधा वस्त्वाद्वा आसववत् उन्मादकं पाययामासुरित्यर्थः एवं यामयम
नत तत्कालकृडानियमेन सायंगतः प्राप्तः स्वावरितैः स्वस्यावरितैः शोभनैराचरितैर्वा मातृः पत
पियन् तस्तात्रिरुन्मर्दनादिनिरूपलालितः इति वामोहमाहगावइति परिह्रित तांश्चत संगत्ताश्च तान्

हृताः श्री १

एतावच्चुवैषम्यं कृष्णस्यापि दुर्निवारमासीदित्याह गोगोपीनामिति गवां गोपीनां च अश्विनुक्ष
मेमाहता उपलालनादिस्तुप्राचुर्येणैवदेवासीत् किंतु स्नेहवृद्धिकां विना स्नेहाधिक्यं त्विदानीं विशेषइ
त्यर्थः आसुगो गोपी पुत्रत्वे स्तोकवालभावनापि पूर्ववदेवासीत् किंतु मायया विनाममेयं मातृ
अहं अस्याः पुत्र इति मोहं विनेत्यर्थः स्नेहाधिमेव दृश्ययति व्रजो कसामिति २६ यथा कृष्णे यशोदाने
दने१ स्वपुत्रे त्यापि स्नेहाधिक्यं पूर्वमासीत् इदानीं स्वतोकेष्वपि तथैवावर्द्धतेत्यर्थः अद्वंद्वं यावत्संवत्स
रं निःसीमं यथा नवति इच्छमिति २७ एवमात्मा श्रीकृष्णः वत्सपोत्वात्तत्रापि वत्सानां पालानां च मिषेणात्मा
नमात्मना पालयन् क्रीडितवानित्यर्थः एतावत्पर्यंतं रामस्यापि मोहएवासीत् संवत्सरांते तु कथं चित् ज्ञातवा
नितिदर्शयन्नाह एकदेति २८ पंचषासु पंचसु वा पञ्चवासरावशिष्टत्वायनस्यापूरणीप्रत्यकतया अवशिष्टासि
त्यर्थः ततोइतिरप्येतो विदूरतएव गोवर्द्धनशिखरे चरंत्यो गावो व्रजसमीपे चरतो वत्सान् दृष्ट्वा दृष्ट्वेति २९ तं
व्र२ देवसगोष्ठं व्रजं गवां कलापः तत्स्नेहवशाः तेषां वत्सानां स्नेहेन वशाः आकृष्टाः अतएव नस्मृत आत्मा येन सः
जवेन उपव्रजमगात् कथं तत्तः अस्यात्मपदुर्गमार्गः अतिक्रांतः आत्मपानुगोपालान् तथा दुर्गमो मार्गोय ३१

स्यं स वत्स वत्स तया युक्ता त्यां पश्चां धावन् द्विपादिवप्रतीयमानः ककुदि आ ज्वं चितायीवायस्य सः उद
स्य पुच्छः उन्नमितानि आस्यानि पुच्छानि सः न्वयेन सः आसुपथाः सर्वतः स्वं तिपयां मियस्य सः आसुपयाइ
त्य पिपाठे स एवार्थः गोव्रज इत्यनेन वृषभादयो प्युगुरिति उक्तं न विशेषणतो धेनूनां चेष्टितमाह समेत्येति ॥ ३१ ॥
गाव धनस्याधः वत्सवत्सः पुनः प्रसूता अपि गमेणदृष्टं गवां वत्सेषु स्नेहातिशयमुक्त्वा गोपानामपि दर्शयितु
माह गोपाइति ॥ ३२ ॥ नासां गवां रोधनेय आयास त्रस्यमोघ्येन मोघत्वेन लज्जया सहातमन्युना दुर्गममार्ग
जनित क्लेशेन चान्वेत्य गोवत्सैः समरुत्सुतान् दहशुः तदीरुक्तेति ॥ ३३ ॥ तत्स्थतेषामीक्षणेनोद्भूतोयः प्रेम
रसः तस्मिन्नाप्लुताः निमग्ना आशयायेषां ते लज्जामन्यू क्रुद्धैः स्तानपि ताडयितुमागताः संतः गतमंन्यवः
प्रत्यक्तजातो ऽनुरागो येषां ते मूर्ध्नि घ्राणेरवघ्रायपरमां मुदमवापुः एवमिति ॥ ३४ ॥ ततश्चान्तोपगताः नि
वृत्ताः तेषां स्तुतानां अनुस्मृत्या उक्कंठिता अश्रूणि येषां ते व्रजमिति ३५ पामर्धरो लोकदृमतिरायं मुक्
त्वा स्नेहं अपत्येष्ववीक्ष्य हे त्वमजानंन्नचिंतयत् चिंतामेवाह हाव्यां किमेतदिति वासुदेवयया पूराये
मतथा स्वतोकेष्वपि व्रजस्य प्रेम वर्धते किमेतदद्भुतमिति ३६ किं च साक्षात्मनः तत्सहितस्य व्रजस्यं

मतेष्णुप्रमकाराणांकिमितिनावंःक येति॥ अकेयंमायादेवानांवानराणांवा असुराणांवाकुतोवाक
स्मात्प्रयुक्तांतत्रान्यमायानसंभवतियतोममापिमोहोवर्त्तते॥ अतः प्रायशोममस्वामिनः श्रीरामस्
स्यैवंमायेयमस्त्विति संभावयति॥ इतिसंचिंत्येति॥ ॥ सर्वयसास्त्सर्वानपिवयुनेनज्ञानमयेनवस्तु
प्रावेकेकंठंतत्क्षमेवापश्यत् वंतत्स्वरूपान्सामान्यतोज्ञात्वातत्क्षणंदृष्ट्वात्क्षणापदेशेनविशेषतोः
ज्ञातवानित्याह नैतेइति॥ ॥ अयमर्थः पाल्यमानावत्सास्तर्षीणांमंतरः पालाश्चदेवानांमंशाशति
तावदहंवेद्मिइदानींतुनतथाकिंतु आस्मिन्नूजिदाश्रयेपित्वमेववत्सारैः अतस्तेसर्वैपृथक्विविक्य
नि ७ कथंवृत्तमितिवदेत्यक्तेनप्रकुणावकौ॥गमासंक्षिप्तमेवोक्तंवृत्तंबलोवैक्षिदिलवानित्यर्थःततः
किंवृत्तमित्यपेक्षायामाहतावदिति॥ ॥ वर्षेजातेआत्मनोमानेनत्रुट्यनेहसात्रुटिमात्रकालेनसकलं
सानुचरहरिंददर्शदृष्ट्वाचतर्कयदित्याह ध्यान्यांयावतइति॥ ॥ ममायाशये मन्मायात्वेनमायामोहि
तेत्यइतरेविंतर्कयन्नमुल्लदित्याह एवमितिद्वान्यांएवमेतेषु जेदेषुविरंध्यात्वासन्मात्मनरितिपाठःन्न
तुमायाश्रयस्यकृतोमोहइत्यतआहतम्यामिति॥ ॥ महामायाविनिजगवतित्वन्यमायायाआवरण

तत्रकिंचितून्नकरोति॥

विक्षेपकत्वाभावेदृष्टांतद्वयमाहतम्यांतमिस्त्रायांरात्र्यांनैहारंहेमकाणप्रसवंतमःइवंतद्विताथो
पसर्जनस्यापितमसोनैहारमितिविशेषणंछांदसंतत्तमोयथानपृथगावरणंकरोतिकिंतुतत्रैव
लीयतेयथाचखद्योतार्चिरहनिनपृथक्प्रकाशंकरोतिएवंमहतिप्रुरूपेयुंजतःपुंसःइतरानीवा
मायाः किंतुआत्मनिस्वस्मिन्नेवएत्यंसामर्थ्यंनिहंतीति॥ अन्यदप्याश्चर्यमाहतावदिति॥ ॥ वत्स
पालाःवत्साःपालाश्चसर्वेयष्टिविषाणादयश्चाभीवत्सपत्तायुक्तानित्रंगदानिदोःषुयेषांरत्नमया
निकंबुवत्त्रिधाराणिकंकणानिपाणिषुयेषांतेवत्सवंतथाहरिवक्रजनाजितंप्रणयंतद्वक्तैर्ज
नैरर्पितैःचंद्रिकावद्विशदस्मितयुक्तैःसरुणगुणेनवर्तमानायेअपांगाःतैर्वीक्षितैःस्वका
र्यानांस्वतत्क्षमनोरथानांत्नत्तानोस्थानांरजःसत्वात्यांसृष्टपालकाइवदृश्यंतेसत्ववः
द्विशदस्मितेनपालकाइवंरज्जोवदरूणगुणेनवस्रष्टारइवतादृक्कटाक्षैघोतमानाइत्यर्थः आ
त्माब्रह्मांतदादिस्तंबपर्यंतैर्नैकाद्यैःअनेकार्हतौःअज्ञाद्यादिभिःमायाविद्यादिभिःविभूतिभिः
शक्तिभिर्महदादिभिरितिमहस्तत्वयोःपृथग्विवक्षयाचतुर्विंशतितत्वैर्जगत्कारणैःकालादि

= दृष्टिं परावृत्य तस्य पृष्ठे निपत्योति वा ॐ कुतुकसंदेहे तयोः छांदसो ञ्जुकूं यद्वा उद्धृत्य इति छेदः अतिकौतुकेनो दृत्य

निरस्तसमस्तकारिभिः तत्स्वभावः परिणामहेतुः संस्कार उद्बोधकः स्वमहिम्नस्समहिमभिः नगवन्म
हिम्ना तिरस्कृतस्वातंत्र्यैः उक्तैः सर्वैरणिमाद्यैः सर्वेषां मूर्तीनां पि विशेषमाह सत्यज्ञानेति पंच.
सत्याश्च ज्ञानरूपाश्च अनंताश्च आनंदरूपाश्च तत्रापि तदेकमात्राः विजातीयसंभेदरहिताः
तत्रापि च एकरसाः सदैकरूपा मूर्तयो येषां ते यद्वा सत्यज्ञानादिमात्रैकरसं यद्ब्रह्म तदेव मूर्ति
र्येषामिति अतएवत्र उपनिषदां आत्मज्ञानं सेव दृक् चक्षुर्येषां तेषामपि हि निश्चितं अस्पृष्टमहि
मा हि त्वया: न स्पृष्टं स्पर्शयोग्यं माहात्म्यं येषां ते तथा भूताः सर्वेप्यदृश्यंतेति एवं सत्त्वस्वरूपकदेव
ददर्श पर ब्रह्मणो विशेषणं यस्येति अतिकौतुकेन आश्चर्येण उद्धृतैर्विलोचनैर्विपर्यस्तः संनिमि
यावत्पाठांतरे अतिकौतुकेनोद्धृतः स्तिमितः इति तेषां धाम्ना तेजसा स्तब्धसर्वेन्द्रियो बभूव तूष्णीं
निश्चलो भूतं तं अत्र दृष्टांतः पूर्देवी व्रजाधिष्ठात्री काचिद्देवता तस्याः अंतिसमीपे पुत्रिका चतुर्मुखीक
न कप्रतिमेव एवं मोहनि मग्नं अजा मुकुंदाकारे त्याह इतीति। पश्यरे इरेशः इरा सरस्वती तस्या ईशो ब्रह्मा ति इरे
किमिदमिति मुह्यति सति पश्चात् दृष्ट्वा भगवानीशः सति परमो ऽजः श्रीतत्क्षणात् सपदि अजाजवनिकां मा

यास्वरूपां तिरस्करिणीं यया ऽद्भुतं दर्शितं तां चक्षाद तिरोधत्त अपसारितवानित्यर्थः अथ वा अयं लो
कातिमानी ममैश्वर्यं द्रष्टुमयोग्य इति तस्योपरि मायां प्रसारितवानिति कछ्यति सति अत
र्क्यं तर्कागोचरं निजः असाधारणो महिमायस्य तस्मिन्निति मोहे हेतुरुक्तः दर्शनायोग्यत्वाय
त्रीणि विशेषणानि स्वप्रमितिके स्वप्रकाशं च तत्कं सुखं च तस्मिन् अतएव अजातः परत्र प्रच
तः परस्मिन् अतएव अतन्निरसनमुखेन ब्रह्मादिकैः श्रुतिशिरोभिर्मितिज्ञानं यस्मिन् तस्मिन् स्व
रूपे अर्वाग्बहिः प्रतिलब्धानि अक्षीणि येन सः परेतवन्मृतोयदि कथंचिदुत्तिष्ठति तथा दृष्टीः नेत
त्राणि जनानामाडीः व्यैः दृमैराकीर्णं रमा श्रियं संततानि आसमंतात् श्रियं यातीयस्मिन् तत्तदा दद
र्शेति धुन्नैसर्गदुर्वैराः स्वाभाविकाप्रतिकार्यवैरवंतोपि नराः सिंहादयश्च मित्राणीव यत्र सह
हैवासन् अजितस्यावासेन हृताः पलायिताः रुटू तर्षोदयः क्रोधलोभादयो यस्मात् तथाभूतं
वृंदावनमपश्यत् इत्यर्थः तत्र च परमेष्ठी ब्रह्मा अद्वयं पुरा पूर्ववदेवं ... अपश्यत् तं कीयंत
तं पशुपवंशशिशुत्वनाट्यमुद्वहंतं नाद्यमित्यत्र हेतुः अद्वयमित्यादिं अद्वयं च वसात्वे चिन्वत्

एकं च सर्वीनं अगाधबोधं च विविंन्वतं अनंतं च परितो विचिन्वतं एवं च निःश्रेयसमुद्वहंतं ब्रह्म च सपाप
णिकवलमिति तिनाद्यमेवोद्वहत्तदित्यर्थः निजक्षेरणतः स्ववाहनात् त्वरणवेगेनावतीर्य दंडवन्नत्वा च
तुसीमुकुटानामग्रैरंघ्रियुगं स्पृष्ट्वा मुदश्रुस्तुजलैः आनंदाश्रुरूपैः सुजलैरभिषेकमकरोदिति
तिस्य चिरंपदयोः पतनास्ते सेवपथुः सकंपः अत एव गद्गदया अनुकरणमेतत् तद्वलयावाचा पेलु
त अस्तौत्॥॥ इति त्रयोदशः॥॥ चतुर्दशश्लोकं तं दृष्ट्वा पूर्वीगंतुक निश्चियं अनीशः कर्तुं मस्तौ
षीत् रूक्षं ब्रह्मा विनोदितः स्वकृतापराधेन भियासकंपतया भगवन्महिमानं वगाहमानो य मन ५
थादृष्टस्वरूपमेव कीर्तयिन्नाहनोमीति॥ ईड्यस्तूल तेनु त्यं नौमिदिती याद्ये चतुर्थ्यः॥ अथवा नौ
मीत्यत्रापस्मृतस्य भगवतः कर्मत्वे ज्ञाते प्रयोजनापेक्षायाएवं स्तुतो भवानेव प्रयोजनमितिता
दर्थ्ये चतुर्थ्यः यद्वा तु भ्यं त्वां प्रसादयितुं त्वामेवस्तौमीत्यर्थः॥ अवद्वद्यैस्य तस्मै तड्डिद्दंबरे य
स्य तस्मै गुंजाभिः अवतंसो कर्णभूषणो परिपिञ्छं च बर्हपीडं तैर्लसन्मुखं यस्य तस्मै वन्याः स्र ३५
जो यस्य तस्मै कवलादिभिर्लक्ष्मभिः श्रीः शोभा यस्य तस्मै मृदूपादौ यस्य तस्मै पशुपस्यांग

जायं नन्तु नौमीति प्रतिज्ञाय किं स्वरूपं तु वाद मात्रं क्रियते इत्यत आह अस्यापीति हेनोदे
व अस्यापि स्वेच्छया जन्मत्वेन प्रकाशितस्यापि तव वपुषः अवतारस्य महि महिमानं अवसितुं ज्ञा
ब्र२ तुं कोपि कः मला अहमपि नेशो न शक्नोमि यद्वा कश्चिदपि न ईशो न समर्थ आसीत् स्वज
न त्वाय विशेषणद्वयं मदनु यदृस्य ममा त्वयहोय स्मात् तन्मदनुग्रहं तस्यं किं च स्वेच्छामयस्य
स्वीयानां यथा यथेच्छा तथा तथा भवतः तर्हि किमिति ज्ञातुं न शक्यते अत आह न तु भूतम
यस्य अविंत्यसुद्धसत्वात्मकस्य यदा स्यैवं तदा कथं पुनः साक्षात्त्वकेवलस्य आत्मसुखानु
भूतेरेव स्वसुखानुभवमात्रस्यावतारिणो गुणातीतस्य महिमानं आंतरेण निरुद्धेनापि मनसा को
वा ज्ञातुं समर्थो भवेत् अथवा भूतमयस्यापि विराड्रूपस्य तत्वनियमस्य वपुषः महि अवसितुं को
पि नेशः तदा साक्षात्तु चैतन्यैवासाक्षारणस्य नियम्यनियंत्र भेदरहितस्य भक्ताभक्तानस्यास्य महि
महिमानं अवसितुं कोपि नेशः इति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः तर्हि शौः अकथं संसारं तरेयुरत आह शा
नइति ३५ दपास्यदृषिदप्यकृत्यां सद्भिर्मुखरितां सवल एव निरंतं प्रकटितां भवदीयां वार्तीः स्वस्थानप व

स्थिताःसत्संनिधिमात्रेणस्थिताःस्वतएव॰अतिगतांश्रवणप्राप्तांतनुवाङ्मनोभिर्नमंतःसत्कुर्वंतो
यजीवंतिकेवलंयद्यपिनान्यत्कुर्वंतितैःप्रायशस्त्रिलोक्यामन्यैरजितोपित्वंजितःप्राप्तोसीतिकिंज्ञा
नश्रमेणेत्यर्थःभक्तिंविनाज्ञानेनैवसिद्धिर्दुर्लभेत्याहश्रेयःसृतिमिति॥४॥श्रेयसांअभ्युदयापवर्गल
क्षणानांसृतिःश्रवणंयस्याःसरसस्रवनिर्झराणांतांतेतवभक्तिंउदस्यत्यक्त्वाश्रेयसांमार्गभूतानां
मितिवातेषांक्लेशलःक्लेशएवावशिष्यतेयंनावःयथाल्पप्रमाणंधान्यंपरित्यज्यअंतःकणरहितानांतु
त्वक्षान्यानासांस्तुषानेवावघ्नंतितेषांनकिंचित्फलंएवंभक्तिंत्यक्त्वाकेवलबोधायप्रयतंतेतेषा
मपीतिंक्लेशएवज्ञानंनान्यदेतिअत्रसदाचारंप्रमाणयतिपुरेहेति॥५॥हेभूमन्इहलोकेपूर्वंयोगिनोपि
संतःयोगेनज्ञानमप्राप्यपश्चात्त्वदर्पितेहाःत्वयिअर्पिताऽलौकिकीअपिईहाचेष्टायैस्तेनिजकर्मलब्ध
यात्वदर्पितेनिर्जीःकर्मभिर्लब्धयात्वय्यर्पिताइहावनिजानिकर्माणितैर्लब्धयेत्येकंवापदंकथोप
नीतयाकथयात्वत्समीपंप्रापितयाभक्त्यैवविबुध्यआत्मानंज्ञात्वाअंजःसुखेनैवतेतवपरांगतिंप्रा ३५
प्ताःएवंतावत्सगुणनिर्गुणयोरुभयोरपिज्ञानंदुर्घटमितित्वत्कथाश्रवणादिनैवत्वत्प्राप्तिर्नान्य

थेत्युक्तंइदानींतुयद्यप्यनयोरविशेषेणदुर्ज्ञेयत्वमुक्तंतथापिगुणातीतस्यज्ञानंकथंचिद्भ
वेन्नतुसगुणस्यतवअचिंत्यानंतगुणत्वादितिस्तौतिश्लोकद्वयेनतथापीति॥६॥हेभूमन्अप
रिच्छिन्नअगुणस्यतेमहिमाअमलैःअंतरात्मभिःप्रत्याहृतैरिंद्रियैःविबोद्धुंबोधगोचरीकर्तुं
अर्हतियोग्योभवतिअथवाविबोद्धुंज्ञातुंअर्हतिअर्हतेशक्यतइत्यर्थःयद्वामहिमेतिमहिमानंक
श्चिद्बोद्धुंअर्हतीत्यर्थःकथंस्वानुभवात्आत्माकारांतःकरणसाक्षात्कारात्नन्वंतःकरणमपिसवि ३५
कारमेवविषयीकरोतीतिकथमात्माकारतातस्येतिअतआहअविक्रियादितिविक्रियाविशेषाका
रस्तद्रहिताद्विशेषपरित्यागएवात्माकारतेत्यर्थःनन्वंतःकरणसाक्षात्कारविषयत्वेनात्मत्वप्रसंगः
स्यादतआहअरूपतइतिरूपंविषयःअविषयात्वृत्तिविषयत्वेप्यात्मनोनफलविषयत्वंअतोना
यंदोषइतिननुकथंतर्हिस्फूर्तिःअनन्यबोध्यात्मतयास्वप्रकाशत्वेनैवनत्वन्यथाइदंतदितिवि
षयत्वेनेत्यर्थःअथवामासर्वतोऽहंतरंगालक्षीरपिअगुणस्यतेमहिमहिमानंअमलैःअंतरैरं
तर्मुखैरिंद्रियैरपितथायथाद्रष्टव्यस्तथातेनरूपेणविबोद्धुंकिमर्हतिनार्हत्येवेत्यर्थःकथंतर्हि

तितदा हस्वानुनावादित्यादिनां ऽकार्थमेवैतत्तु गुणात्मनः गुणानामात्मनः गुणाधिष्ठातुस्तेतव पुनः
गुणान्विमातुं एतावंतइति गणयितुमपि केईशिरे समर्था भवंतु दूरतस्तद्विशेषवार्ता किंयं भूतस्य
तव अस्य विश्वस्य हिताय पालनाय बहुधा बहुगुणाविष्कारेणावतीर्णस्य अनेनकालेन निपुणैः
किमतःकथमतआह कालेनेति वा शब्दो वितर्के कल्पैरिति निपुणैर्बहुजन्मना कालेन तत्परमा
णवः विमिताः विशेषेण गणितां भवेयुः तथा खेमिहिकाः हिमकणाः खेयिता थाघ्रुनासः दिवि न
क्षत्रादिकिरणपरमाणवोपि तस्माद्भक्तिरेवसंगच्छतइत्याह तत्तेनुकंपामिति ॥ १४ ॥ सुसमीक्षमा
णःकदानुविभ्वीतिबहुमन्यमानः स्वार्जितं च कर्मफलमनासक्तः सन् भुंजान एवं नातीवत
प्यमाना क्लिश्यन् एवंयो जीवेत्स मुक्तौ दायभाग्भवति तत्रस्य जीवनव्यतिरेकेण दायप्राप्ताववि
वमुक्तो नान्यदुपयुज्यतइति भावः तदेवं स्तुत्वा भगवंतं दामापरिणतुं स्वापराधं निवेदयति पश्येति
हेईशात्मनः अनार्यदौर्जन्यं पश्य यदहं मायिनामपि मायिनि विभौ मोहकं त्वयि स्वमायां वितत्य
प्रसायोत्तमैश्वर्यं ईक्षितुं ऐच्छं अभिलिषितवान् अहो एवं कर्तुं त्वयि अहं कियान् नूनं किंचित्तद्यथाग्नेरु ३६

नो२ जा१

श्री

त्स्फुलिंगत्वाग्नेन किंचिद्दहति रजोभवः रजसोत्पत्तिस्थानं अतः अज्ञानतः अतएव अजावलेपांधतमो
ऽधचक्षुषः अजोजगत्कर्ता अहमिति मदेन गाढतमोरूपेणांधीकृतनेत्रेयस्य अतस्त्वत्तः पृथगभि
मानिनः अन्यच्च प्रभुत्वेन वर्तमानोपि मयि नाथवानस्मीत्येव अतएषोनुकंप्यइति मत्वा क्षमस्वेत्यर्थः
क्वाहं तमोवियत्त्वमपि ईश्वरएवातिचेत्तत्राह क्वाहमिति ॥ तमः प्रकृतिः महान् अहंकारः खं आका
शं चरो वायुः अग्निः वाः जलं भूः पृथ्वी तत्तैः संवेष्टितोयोंऽडघटः सएव तस्मिन्स्व
मानेन सप्तवितस्तिः कायो यस्य सोहं क्व ईदृग्विधानि यानि अविगणित
ब्रह्मांडानि तएव परमाणवः तेषां चर्या परिभ्रमणं तदर्थं वाताध्वानो गवाक्षाइव रोमविवराणि यस्य
स्य तव क्व अतो मेति दुष्कृतं त्वयानुकंप्योहमिति अपि च गर्भगतस्य शिशोः पादयोरुत्क्षेपणं मातुः
आगसे किमपराधाय भवति लोके अस्ति नास्ति व्यपदेशाभ्यां भावाभावशब्दाभ्यां स्थूलसूक्ष्मकार्य
कारणशब्दैर्वा निरूपितं अभिहितं तैः शब्दानां तु विषये भवितं स्थितमिति वा सर्वं वास्तीत्यर्थः हे अधो
क्षजतव कुक्षेः अनंतः बहिः कियदपि किंचिन्मात्रमपि किमस्ति न किंचिदस्तीत्यर्थः अतः सर्वस्यतव कु

षां२

क्षिगत्वेन मम मा पितथा त्वान्मात्रवदपराधः सोढव्य इति ता वं किं च विशेषतोपि त्वं तो मम
जन्मप्रसिद्धमित्याह जगत्रयेत्यादि त्रैलोक्यं तत्प्रलये यत्उदधीनां संप्लवः संश्लेषः तस्मिन्नुदन्
दके नारायणस्योदरे नाभिस्थस्यानालाद्ब्जो विनिर्गत इति यावाक्सा तावन्मत्पान भवति वै
निश्चितं तथापि तु क्रेश्वरत्वत्तः अहं किं न विनिर्गतः नोत्पन्नोस्मि अपि तु त्वत्त एवोत्पन्न इत्यर्थः
न हि नारायणस्य पुत्रः स्याः मम किमायातं तत्राह नारायणस्त्वमिति त्वं न हीति काक्वा त्वमेव ना
रायण इत्यापादयति अतोहं नारायण इति वेदत आह सर्वदेहिनामात्मासि त्वमपि किं ना
रायणो न भवसि नारं जीवसमूहो अयनमाश्रयो यस्य स तथेति त्वमेव सर्वदेहिनामात्मत्वान्नारा
यण इति ता व अधीशत्वं नारायणो न हीति पुनः काक्वा अधीशः प्रवर्त्तकः तत्त्वनारस्यायनं
प्रवृत्तिर्यस्मात्स तथेति पुनस्त्वमेव साक्षीति किं च त्वमखिललोकसाक्षी अखिलं लोकं साक्षात्प
श्यसि अतो नारमयसे जानासीति त्वमेव नारायण इत्यर्थः नन्वेवं नारायणपदव्युत्पत्तौ न वेदव ३७
त्त्वन्यथा प्रसिद्धमित्याशंक्याह नारायणोंगमिति नराद्भूता येर्थाः तथा नराज्जातं यज्जलं तद

यनाद्यो नारायणः प्रसिद्धः सोपि तवैवांगं श्रीमूर्त्तिः तथा च स्मर्यते नराज्जातानि तत्त्वानि नारा
णीति विदुर्बुधाः तस्य तान्ययनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति तथा आपो नारा इति प्रोक्ता आ
पो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति ननु मत्स्यैरपरिच्छिन्नायाः क
थं जलाश्रयत्वं अत आह तच्चापि सत्यं नैनेति अपरिच्छेदमेवोपपादयति तच्चेदिति यदि
जगदाश्रयत्तत्तं तवतद्वपुः जलस्थमित्येव यदि सत् सत्यं स्यात् तर्हि तदेव कमलनाळमार्गेणां
तः प्रविश्य संवत्सरस्त्री शतं विचिन्वतापि मया हे भगवन् अविलोक्यं यतत्र किमिति न दृष्टं
द्यपि किमिति नो व्यदर्शि न दृष्टं अतस्त्वन्मत्स्यैर्देशविशेषपरिच्छेदः सत्योन भवतीत्यर्थः अपि
च यदि जलादि प्रपंचः सत्यः स्यात्तर्हि तेन परिच्छेदो भवेत् स तु मायाविलसित इति त्वयैव दर्शि ल४
तमित्याह श्लोकत्रयेण अत्रैवेति इह मायाधमनमायोपशमनं अत्रैवावतारे बहिःसंकु
लस्यापि जठरमध्ये जनन्याः प्रदर्शनेनेनं ननु बहिः सत एवांतर्जठरे प्रतिबिंबोस्तु अतः सर्व
था मिथ्यात्वं तत्राह यस्येति यस्य तव कुक्षौ सर्वमिदं यथा भाति तत् [illegible] रूपापि बहिरपि तथै

वनाति[?]किं वसात्मत्वमपितं तादृदं त्वयि मायया विना किं घटेत् अयं भावः त्वयि प्रतिबिंबत्वेन्द्रजालादिलोमतत्व
अप्रतीयेत न तु तद् दर्शितत्वात् दर्शस्थानीयस्य त्वयि प्रतीतिर्न स्यात् अतः सर्वथा मिथ्यात्वमेवेति । अपि च न
केवलं जन्याः ममापि तथैव दर्शितमित्याह अद्यैवेति । त्वदृते त्वां विना अस्य विश्वस्य मायात्वं त्वमेव तद् या १
प्रपंचैव किं न्ना दर्शितं किंतु दर्शितमेव तत्र प्रथमं यास्यतो एकोसीत्यादि तत्र मयासह अखिलैः त्वत्वादिनिरूपासिताः तावं
तश्च तु ते जगा अस्त्वंगं तिब्रह्मांडानीति प्रागनुक्तमपि दृष्टमिति ज्ञातव्यं नं तु ब्रह्मलनूतदद्यया दर्शितं श्रूह्ने
न्न वैतन्यं कथं प्रपंचवन्मायेत्यत आह त्वं सत्यं किंतु अद्वितीये त्वयि नाना त्वं ज्ञानावतार मत्स्याद्यवतारे षिवका
र्यवशेन स्वतंत्र मायानिबंधनमित्याह स्वाकल्पयेन अजानतामिति । १९ । तत्पदवीत्व त्स्वरूपमजानातां अना
त्मनि प्रपंचतौ स्थितः आत्मैव तत्वमात्मनैव स्वान्ते अंगेणमायोवितत्यानासि कथं जगतः स्रष्टावत् अभिवब्रह्मवं विव
ध्वानेपालनेपस्वामिवं अंते त्रिनेत्र इति नं तु वस्तवं त्वं केवलं कथं अच्छितेभ्रमस्यादि[?]जन्म कथं वावामनाद्यव
तारयांव्यादिकार्पण्यं कथं वा अस्मिन्नेव कदाचिन्न यात्यल्लायनादिं अत आह को वेत्तीति । २१ । नृभर्यैः संबोधनैः
दुर्ज्ञेयत्व[?]मेवाह जन्मन्नित्यादि त्रिं । भवतउती लीलाः त्रिलोक्यां को वेत्ति न कोपि कथं वा कदा वा कति वेति । ३८

श्रि २

चिंत्यं तव योगमायावैभवमिति भावः नन्वेवं भगवंतारागणमविद्यामहिमा प्रपंचस्य तत्त्वसद्धे कथं सत्त्व
प्रतीतिरितीमां शंकां सपरिकरमुपसंहरन् परिहरति तस्मादिति स्वप्नाभिधानं निःप्रतिभासं त्वयेवं
घतं उद्भवत् अपि यत् न च यतं सदिवेति उपलक्षणमेतत् सत्यमिव सुखमिवं चेतनमिवं अधिष्ठानमस्त
स्यतवगुणैः तया तथा नातीत्यर्थः त्वमेव तु सत्य इत्याह एकस्त्वमिति । २३ । एकस्त्वं सत्यं कुतः आत्मा दृश्य
मसत्यं दृष्टं नत्वात्मा दृश्यः अतः सत्यः किंवत् यद्विकारवत् तदसत्यं न च त्वयि जन्मादयो विकाराः संभवंतीत्या
ह आद्यः कारणं अतो न जन्मं आद्यत्वे हेतुः पुराणः पुरापि नवः कार्येप्सर्वमपि वर्तमानः ईष्यः पूर्णहेतुः
पुरुषइति तथाप्रकृतिः पूर्वमेवाह मित्तासमिति त्वत्स्वरूपस्य सुखत्वमिति मानंतरास्तिवलदत्तां विका
रं वारयति नित्य इति सनातन इत्यर्थः पूर्णः अजस्रसुखः अक्षरः अमृत इति त्रिभिः पदैः क्रमेण द्विविध
रिणामापक्षय विनाशान्वारयति प्रपंचहेतुः अनंतः अद्वय इति देशकालपरिच्छेदरहितः [redacted]
[redacted] वस्तुपरिच्छेदरहितोपीति अमृतत्वोपपादनाय चतुर्विधं क्रियाफलत्वं वारयति स्वयंज्योतिः
निरंजनः उपाधितो मुक्त इति पदत्रयेण अयं भावः तत्रोत्पत्तिस्तावदाद्य इत्यनेनैव निराकृता आप्तिरपि

क्रियया कर्म ज्ञानेन वा न वेत्युक्ते यया प्राप्तिरात्मपदे नैव निराकृतं ज्ञानेन तत्प्राप्तिं वारयति स्वयंज्यो
तिरिति विकृतिं पित्तपापकरणेनावघातेन व्रीहीणामिव उपाध्यपकरणेन भवेत् तत्र आसंगोवान्नसंज
वतीत्याह मुक्त उपाधित इति संस्कारोपि किं प्रतिशयाधानेन मलापकरणेन वा तत्रातिशयाधानं प्र
त्यक्षेनैव निराकृतं मलापकरणं वारयति निरंजन इति निर्मल इत्यर्थः तस्मादेवं तत्त्वज्ञानान्मुच्यत इत्याह
एवंविधमिति स्वधर्मं येन विवदन्ते सम्यक्पश्यंति कथमात्मात्मतया आत्मा प्रत्यक् तस्य स्वरूपत्वेनास्येत
त्वत्रादिविवर्गाणामित्याह सकलात्मनामपि स्वात्मानं केनगुरुरे वार्कः तस्माद्ब्रह्मा उपनिषत् ज्ञानं
तदेव वस्तुरनु तेन न वपेव अनंतां बुधिः तं तत्तरंतीव वचवज्ञानेन न ते तरंतीति तत्तु तरंतीव तितत्त्वमा
त्मात्मतया ज्ञानेनेति अर्थोऽत्र यं प्रतिज्ञातं क्रमेणोपपाद्यते तत्र आत्मानमात्मत्वेनैव ज्ञानेन त ९४
रंतीत्युपपाद्यते अज्ञानसंज्ञाविल्यनेन न तरंतीत्येतत् तत्त्वामित्यादिश्लोकद्वयेन तु आत्मात्मतये
त्येतदुपपाद्यते ननु ज्ञानेन कथं भवं तरंतीति तस्य ज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति २५ तेनैव च ३ए
अज्ञानेनैव प्रपंचितं प्रपंचं रज्ज्वामहेर्भोगिनं वा नवा विति सर्पं शरीरस्याध्यासापवादौ यथेति न

नु तर्हि ज्ञानिनः संसारं त्येव किमिदमुच्यते तरंतीति वेतितन्नाह अज्ञानसंज्ञाविति रद्वं अज्ञानेन संज्ञाययो
स्तौ न च बंधमोक्षौ न चैव न बंधस्तेन्मो द्वस्व तौ द्वौ नाम प्रसिद्धौ तौ तत्रैनावातु रक्तस्तस्मात्सोऽद्वश्चतस्ययो
नावः तस्मादन्यौ न स्तः ननु कथं महानपलापः क्रियते परमार्थविचारादित्याह अस्तीति अखंडा
नंदरूपे परस्मिन्ने आत्मनि नाज्ञानं न च बंधः अत एव न ज्ञानं न च मोक्षः तरणोस्त्वयेरा च्युतनीद्वे
ति ननु परमात्मज्ञानादज्ञानं नष्टं तो बंधो निवर्तितां आत्मतयैवज्ञानादिति कोयमाग्रह इत्याशंक्य
यदध्यासादात्मनः परस्मात्पृथक् तत्स्यापवादेन तत्त्वज्ञानं युक्तमिती मम अर्थं विस्मयेनाक्रोशप
न्निवाह त्वामिति २७ तामात्मानं परं देहादिमत्वा आत्मनि देहादि मध्यस्यं तथा परं देहादिमात्मानं
मत्वा देहादावात्मानमध्यस्यां च नष्ट आत्मा बहिर्मृग्य इति विविंन क्लिश्यते नष्टं वनेन मृग्यत इत्यर्थः
विवेकिनस्तु प्रत्यक्स्वरूपेण परमात्मानं विविंचंतीत्याह अंतर्नेव शतिरपि च वर्ततीति तत्र व क्रि
डात्मकं शरीरं तन्मध्य एव त्वा मृगयेति अत जडं सजंतः अपवदंतः ननु सतो ज्ञानेनालं किमसतो
यथा देनेत्याशंक्य अध्यस्तापवादं विनाधिष्ठानेतत्त्वं न ज्ञायत इति सतां व्यवहारेणाह असंतमिति

अंतिसमीपे असंतमप्यहिमंतरेण तन्निषेधं विनेत्यर्थः संतं गुणां रक्षंसंतः किमुयंतिजानंति अंतिसं
तमपि गुणमिति वा तस्मादात्मतयैव ज्ञानान्मुक्तिरिति भावः ननु रवं ज्ञाने कसाधये मोद्ये किमिति
नक्तिरुद्धो पिता ध्रुत आह अथापीति त्रिभिः यद्यपि रुक्तन्यायमिव ज्ञानमुक्तं तथापि हे देव तव पदांबुज
द्वयमध्ये एकदेशस्यापि यः प्रसादलेशोपि तेनानुगृहीत एव भगवतस्तव महिम्नस्तत्त्वं जानाति न त्वन्य
न्‌तमहिम्नस्तत्त्वमिति वा कोपिकश्चिदपि चिरमपि विचिन्वन् अतदंशापवादेन विचारयन्नपीत्यर्थः।
तस्माद्भूरिभाग्यः मह ... अत्र भवेव्रजजन्मनीति अत्रापि मध्ये यत्रो मतस्मिन् ... न भाग्येन नव
दीयानां जनानां एकोयः कश्चिदपि भूत्वा निषेवे अत्यर्थं सेवेयं देवादिजन्मनोपियत्र कचन वितत्वजन्मक्ति
मजानैवस्पेश्रामित्यौत्सुक्य न सप्तति: श्लोकेरन्तिर्नंदति अहोतिधन्या इत्यादिभि: व्रजगोरमण्य: व
जस्थागावो गोपश्वेतेत्वया वत्सतरात्मजात्मना वत्सानामात्मजानां च स्वरूपेण यस्य तव स्तन्यं पयसर्वे
पियज्ञा: अद्यापि न राज्ञा: तेन त्वया प्रतिक्षणं तृप्ततायास्तास्तन्यममृतरूपं पीतमिति एषांतु भाग्यमहि ४०
मा आस्तां कस्तं वक्तुं शक्नोतीत्याशयः वयं आहंकाराधिष्ठाता आदियेषां चंद्रादीनां एकादशानां तत्तया

वयं च वयमित्यात्मानमेवाह वह्मन्यमानः एवं मनो बुद्ध्यहंकारचन्दुरादि अधिष्ठातारस्त्रयोदशादे
वा एव तावत् व्रत अहो भूरिभागाः यस्मादेतेषां हृषीकाणीं द्रियाणि एव चषकानि पानपात्रा
णि तैः तव वत्तु देशस्य विन्ताधिष्ठातुः अंघ्री एव उदजे वा रिजे तयोर्मधु मकरंदः तदेव अमृतं स्वादु
आसवं मादृकं पिबामः एतदुक्तं भवति यदा प्रत्येकं इंद्रियाभिमानिनो वयं कीर्तिसौंदर्य सौगंध्य
धैर्य कैकदेशसे विनोपि कृतार्थाः तदा सर्वेंद्रियैः सर्वसेविना मतेषां किं वर्ण्यते भाग्यमिति अतो
मया प्रार्थितं तद्दस्तु मे नाथ स भूरिभाग इति तदेनाह्रित्याह तद्भूरिभाग्यमिति। ३४। किंतत्
इह मनुष्यलोके यत्किमपि जन्म तत्रापि अटव्यां यत्तत्रापि गोकुले यत् अहो सत्यलोकं वि
हायात्र जन्म निर्जातेको लाभः अत आह अपि कतमांघ्रिरजोभिषेकं इति गोकुलवासिनां म
ध्ये अपि कतमस्यकस्यापीत्यर्थः अंघ्रिरजसाभिषेको यस्मिन् तत् ननु कृतो गोकुलवासिनं
एव अतिधन्याः तत्राह यदिति येषां जीवितं निखिलं मुकुंद इति मुकुंद एव परमेव जीवनमित्यर्थः दुर्ल
भता माह अद्यापीति श्रुतिमृग्यमेव वेदैरपि मृग्यत एव न तु दृश्यत इत्यर्थः अपि च किं वर्ण्यते
तिकृतार्थत्वमेतेषां एषां नत्वा भगवान् अपि ऋणी वासे न च किंदातुमसमर्थो हं येन ऋणी स्यामत आ

हृ उत अपि त्वं भगवान एषां कुचापि किं विश्वफलात्सर्वफलात्मका त्वत्तः परं फलं रातादास्यतीति
न कुतः अयतु सर्वत्र गच्छतु विचारयतु मुहुर्त्वतिमामेव ददात् अन्यत्राप्यस्यामितिचेत् नहि नाहि सद्वे
षादित्सतां न कामानां योवेषस्तदनुकारमात्रेणापाविष्ठा पूतनापि त्वामेव आपिता प्रापिता तर्हि एतत्सं
दा३ बंधिभ्योपि नामपि स्यामीति चेत् तत्राह सकुलैर्बकाघासुरसहिता एषामपि तावद्देवेति चेत् अपर्या
प्तमित्याह यदिति एषां धामादयः त्वत्कृते तदर्थमेवेत्यर्थः ननु विगतरागादिदोषाणां संन्यासिनामपि
नमत्तः परं किं विदस्ति कथमेषामपर्याप्तमित्यत आह तावदिति हे कृष्ण रागादयस्तावदेव स्ते
नाः चोराः जनं तितृष्या तावत् गृहमपि कारागृहं बंधनागारं मोहोपि तावदेवां घ्रिनिगडः पादश्रृंखला
यावत्ते त्वदीया जना न भवंति तदीयानां तु रागादयोपि त्वन्निष्ठा मोचका एवेति न यति त्यो विशेषः
नजनं त्वधिकमिति नार्वाः न चतएवात्मेते षां पुत्रादिरूपेणावत्तेरितिचेन्न चारुप्रपंचमिति। ३७॥
प्रपन्नाया जनता जनसमूहः तस्याः आनंदसंदोहं तत्समूहं प्रथयितुमिति न हि कपट्यत्वादिना
ताद्रूप्यं न कैरान्यैः संपद्यतइत्यर्थः तदेवमादित आरभ्याचिंत्यानंतगुणत्वेन स्वयंदुर्विज्ञेयत्वमुक्तं ५१
के चित्तु जानीमइति स्थिताः तान्प्रत्याह संनिधिमाह जानंत इति ये नंतु मेमन आदीनां तव वैभवं गोचरः

विषयइति जगदीश्वलाघ्यमिमानं परित्यज्याह अनुजानीहीति हे स्वमहिमानं अस्मदादीनां
च ज्ञानबलादि सर्वं त्वमेव वेत्सि यतः सर्वदृक् जगतां नाथस्त्वमेवेत्येतावत् जातं अतो ममतास्पदं
जंगतएतत्तु शरीरं चैतत्वापितं देवं किं करं प्रस्थापयेति अत्यादरेण नमस्करोति श्रीकृष्णेति ॥
वृष्णिकुलपद्मस्य प्रीतिदातृत्वेन हे सूर्योपम क्ष्मावनिर्जरादेवाश्च द्विजाश्च पशवश्च तएवउदधयः
तेषां वृद्धिकारित्वेन हे चंद्रोपम उद्धर्मः पाखंडधर्मः तदेव शार्वरं तमः तद्धरतीति तथा अनेन सूर्योपमात्
क्षितिराक्षसध्रुक् क्षितौ राक्षसाः कंसादयः उपरिवर्तेत्याद्युक्तातिपुनः सूर्योपमां सूर्यस्य रूपमा
पिन्युपनेति मत्वाह मीआर्क आर्कम् आर्कमिति यावत् सर्वेषां अर्हन्पूज्य हे भगवन्नाकल्पं कल्पपर्यंतं तेतुभ्यं
नमः इति सत्रं स्व वत्सकमोहनकौतुकदृतविलंबितपुत्रमुदेक्ष्य तं निखिलरूपमतोदभवत्स्वातो
वत्सवत्सः कलयन् ब्रजमंगलं पादयोर्नत्वा अनीष्टं सर्वतः पूजितं अनिवितं वा अनुज्ञाप्य अनुज्ञां
श्लो२ प्राप्य पृष्ट्वेत्यर्थः स्वचतुर्वंबलानां यथापूर्वं सखायो यस्मिंस्तत् स्वकं पुलिनं नन्वेतावंतं कालं
कथं तत्रैवोपविष्टाः कथं चतुलिपा सादिस्मरणं अत आह एकस्मिन्निति श्लोकद्वये न अद्वैपियातं

ना-द-पू-

प्राप्तो ऽहं ह्यनन्तरा व विनापि प्रिय विरहेद्दुःखेणापि वर्षाधिको भवतीति तथापि मायाहृताः स्वाणा धीभि
निर्यत् यया माययामाहितं जगत् अनीदृक् पुनः पुन विस्मृतात्मकं विस्मृतः आत्मैवयेनतत्तं यात्म
तएवमस्तु अश्वतेत्वया अतिवेगेन स्वागतं संभ्रमागतं एकोपि यासस्त्वां विनास्मात्रिलोको जिनस्तु ते दू
तए हिंसाधु अविदेपेण भुज्यतामिति अन्यवत्ये रुपस्तु त्वां प्रोद्दामो योवेएवादिरवैरूसवस्तेनादः
संपन्नः गणान् उपलालनेराकारयन् गोपी दृग् सबद्धनि गोपी दृशा मुस्सवस्तु पादृशि देवनियम्यसः
यशोदानन्दस्तनुनेति व्रजनाम्नुक्तिः सर्वैवदर्शिता केविदाउ शोदास्तनुना अपरनंदस्तनुर्यैनेति ५६
यद्वा शोयशोदानंदयतीति यशोदानंदोः सवासोस्तनुश्चेतितथा तेन असमान्मातृत्वा जातवयं
तु अर्दिताः रक्षिता व्रजौकसां स्वतोके प्रस्नेहवत्यक्षमन्त्रहरानेनिःसीमवत्सधेयथाकृष्णेचप्र
वेवदित्यादिना स्वतोकेभ्योपि परमप्रेमकृष्णे प्रेमाधिक्यमुक्तं तत्पृच्छति ब्रह्मन्निति [redacted]
श्रीकृष्णस्य साक्षात् आत्मत्वात्तस्मिन्नात्मीयेभ्यः प्रेमाधिक्यं युज्यते इति वक्तुं [redacted]
त्विकं प्रमीयमां तावत् आत्मनः स्वतः [redacted] प्रेष्ठत्वं अन्येषां तु [redacted] तदुपा ५२

श्री२

धिकमितिदर्शयति पंचभिः सर्वेषामिति प्रपंकृतः तथादर्शनादित्याहृत्तदिति पांतस्मादेवकारणात् स्व
स्वकात्मनिर्हंकारास्पदेपि देहे आत्माध्यासतारतम्येन प्रेमतारतम्यं दृश्यमानं तन्निबंधनमेवेतिदर्शी
यितुं लडामहडन्ते देन विशेषमाह देहात्मवादिनामितिद्वाभ्यां तं देहमनुयेभवंतिष्ठत्रादयस्तेतु न तः
थापि यत माइत्यर्थः यतु यस्मात् जीर्यत्यपि आसन्नमरणोपि जीविताशा भवति अयं भावः न जीर्यतीति वि४
निश्चितेपि देहे यत्प्रेमास्पदत्वं तदात्मगतमेव संगच्छत इति अथवा यतु यस्मिन् देहे जीर्यत्यपि जीवि-
ताशा अविवेकदशायामासीत् सापि विवेकिनो यदा ममता नाम्नवतितदात्मनातीवप्रेमास्पदत्व
मितितदर्थमेव सकलं प्रीयमित्यर्थः प्रस्तुतमाह कृष्णमेतमिति पपांन केवलमात्मनामात्मा अपि
तु भवडानामपीत्याह व सैःस्त तइति पहं सर्वे जगत्कारणमिति कृष्णं जानतां डं सांस्कावरं जंगमं वस
वे भगवद्रूपं भगवान्नेवस्वरूपं यस्यतत् नान्यत् कुत इतित्तदाहसर्वेषामिति प७ नावार्थः परमार्थः भव
त्रि त्वयदि णांमं प्राकृवत् कारणां तस्मिन्नूतस्यापि भवतः कारणस्यापि भगवान् कृष्णो भवकारणं
अतः किमेतत् कृष्णव्यतिरिक्तं वस्तु निरूप्यतां तस्मात् श्रीकृष्णस्यैव परमार्थत्वात् तदेकशरणाः

=इतिश्रीपरमानंदनन्दसिंहपदसद्वदः व्याकरोच्छ्रीधरस्वामीयथामतिविधिस्तुतिं ८

नामुग्रनतः सिद्धो मोदत इति प्रकरणार्थमुपसंहरति समाश्रिता इति पदं पुण्यं यशो यस्य सः पुण्ययशाः स
चासौ मुरारिश्चतस्य पदपल्लवमेव प्लवः तं ये संश्रयभागाश्रिताः महत्पदं महतां पदं आश्रयं यद्वा महच्च
तत्पदं चेति तथा तेषां भवांबुधिर्वत्सपदमात्रं भवति किं च परं पदं श्रीवैकुण्ठस्थं पदं स्था
नं भवति विपदां यत्पदं विपदः तत्तु नः कदाचिदपि तेषां न भवति न ततः पुनरावर्तंते इत्यर्थः स्तुतिः इत्थ
रितं मुष्णंतो न्योन्यशिक्यादीनि इत्यादिनोक्तं अघार्दनं वत्साद्युपजेमनं भोजनं व्यक्तेतरं च ताकौमा
अपं वादितरतु श्रुत्त्वा सत्यात्मकं वत्सवत्सपालरूपं यद्व्यक्तेतरः विद्विलासः तं रूपयत इति रूपं अजस्य
कृतः महान् अनिष्टवस्तं भ्रान्तं कृतां स्तुतिं ततस्तु एवं नूगणानू नरः सर्वपुरुषार्थान्प्राप्नोतीति निल्लुप्त
ने अदर्शनैः ॥ इति दशमे चतुर्दशमः ॥ ॥ ततः पंचदशे धेनुपालनं धेनुकार्दनं कालियविषदूषितैर्जी विषातू ४
तो गोधरन्तां वनिस्तप्यते अहिवक्त्रप्रवेशो न वृथा खिन्नानुसखीन् ततः कृष्णः प्रावेशयत्पक्वफलं ताला
लिकाननं पशुपालसंमतौ पशुपालनेसंमतौ पशुपालानां वा संमतौ इति द्वयोबलात्मिकमनुजकृतवं ४२
तावित्यर्थः अतीववक्तुः सर्वतः प्रसर्पीतेनं श्रीगणाद्भिः गोपैईतं तत्तद्वनं प्राविशात् तद्वनं निरीक्ष्य

८

वे२

तुंमनो दधे कथंभूतं मंजुघोषाः ये अलिमृगद्विजाः च भ्रमरमृगपक्षिणः तैराकुलं व्याप्तं महन्मनः
प्रसन्नपयः सरस्वतां महतां मनसानुल्यं स्वच्छं पयो यस्मिन् तत्सरः आश्रयं नास्ति यस्य तेन वातेने
ति शैत्यमुक्तं वातपत्रगंधिनेति परिमलं जुष्टं वनमिति मांद्यं स्तवितं अरुणपद्मवधिया सन्स्रक्षां
सः विस्खा शाखायाणि ये षां तान् तरूजन्मये न कृतं तस्य तमसः पापस्यापहत्यैनाशाय अथवा
येन त्वया ईश्वरेण सर्वोपकारकं तरुजन्म कृतं तं त्वां नमंतीत्येवं शाखापिजन्मनियदज्ञानरूपं तमो
अ६ स्ति तस्यापहत्यै हे [illegible] नघ नेगृहमपि त्वां न त्यजंतीत्यचाचिमनुष्यवेषेणानिगूढेसति मुनयोप्यलिवेष
णानिगूढाः त्वां भजंतीत्यर्थः ऐयान्निसंतानिसर्ग इति यदस्ति स्वास्मिंस्तत्क्रमागतायमहतेसम
र्पीत इति तिरणावीरुक्षुद्रतवपादौ स्पृशंतीति तथाकरजाभिः स्पृष्टाः नद्यः स्पृष्टाः सदयैरवलोकनैः धीर
रपि यस्मै स्पृहयति केवलं ते न भुजयोरंतरेण वक्षसा गोप्यो धन्या इति एवं श्री महद्वनं प्रति प्रीतः
सन् अद्रेः समीपवर्तिसरित्तटे षु पशून् चारयन्सानुचरः प्रीतिमान् रमे तामेव रतिमाहदशभिः
क्वचिदित्यादि त्रिः बर्हिणं तं तमनु आनंद्य बर्हिणामत्तिमुखान्नृत्यतीति वा सखीन्सहायान्

हास्यमनूखकोशदीन् अन्तकुलसैति कदाचित्सत्वानां मध्ये व्याघ्रसिंहयोस्ताभ्यां नीतवन्नवतीरस
वेषुपलायमानेषुपलायतइत्यर्थः तयोः सत्वानां बलोत्कणी नीतइवनवतीतिवा आर्ये अयजंश्रि
मयतिविगतश्रमंकरोति मिथोनृत्यादीनुकुर्वतोगोपान्परस्परं सवुःयजनैः पल्लवादिनिर्मितैः वीरवे
ष्टित इति निगूढस्वभावत्वेपि अंतरांतराईनास्येवचेष्टितानिद्वर्शयंतेयस्मिन्संदूरावेष्टि तत्वमेवद
र्शयितुमाहश्रीदामेति । श्लोकः कृष्णः कश्चितं तालालिसंकुलं तालपंक्तिभिर्व्याप्तं विपिनं सर्वतः
प्रसृतं सनगं सवृन्दं प्रत्युकुह्यान्मां पश्चिमा न्यां श्रान्योकारा कृमितिगदीनराज्ञान्तुकत्तांपयैरजत्
परितो अक्षावदित्यर्थः उपकोष्णागर्हतःपरा कुप्रतिमुरवं अपरोपश्चिमौ वलायवलंहेतुंतणराज्ञः
तालकोक्षणेनखरदेहेनहतेराहतोः बकंपिरे अकंपं तयस्मिनिदं विश्वं खेतं ऊर्ध्वं तं पुष्पटवकुयि
तंप्रेमितिर्यक्तं पुष्पटवदेवसंग्रथितं सर्वतोनुस्यूतं वर्त्ततेइत्यर्थः घनैर्नेर्न [illegible]ठलंत्तमिः र ३४३
राजतं च फलप्रकरसंकीर्णमिति तैदैत्यदेहैः खरतालाग्रेश्च संकीर्णमित्यरूणश्वेतनीलघनसाद्य ४४
नयसंपादनं आदनुआनन्दयनंगोरजोभिः धूसरितेषु अंतलेपुबर्हबर्हैतंन्यानिप्रसूनानिचयस्फुर

ना:दि६

विरमीत्ताणां वारुहासश्चयस्यसः तंनतं संदिद्दर्शितहीहंसिताः दर्शनोत्कंठ्ययुताहृदयायासांताः सुकुंद
स्यमुखपङ्कजगतं सारघं मधु अंकियोविरहस्तस्माज्जातं तापं सवतासांसत्कृतिं पञ्जोकांस कृतिक
र्थंवकृतांतामाहसत्रीडेति सलज्जेन हासेन विनयो यथा नवतितथा प्रसंप्रातिसघएवइताप्राप्ता
स्मृतिर्यैस्तेसंप्रतीतस्मृतयः यद्वासम्यक्कुप्रतीताप्रतिप्राप्तास्मृतिर्यैःतेशतिहितिदासेपंवेसाः ॥ द४
ले५ घोडन्शो कोयस्योक्तो नियहाय मुनाकृदेतत्पत्नीनिः सृत्तेनाथकृमेनानुग्रहः पुनः हत्वार।
सन्नदैतेयाजग्मनाळफळान्यळी । नृपो ऽनृत्यत्फणारंगे कालियस्य कळानिधिः । उद्वास्यह
निःसारितवान् बहूनि युगानि आवस्यायस्य तं अहिं प्रवेश्य अहिः अजळन्तरोपितस्मिन्नेतज्जे
ळयाथायेनप्रकारेणासीत् अथवा बहूनि युगान्यावासो यथा नवतितथाकेनप्रकारेणासव
नत्वासीदिहइतिकथ्यतामिति गोपाळस्येयदुद्वारे चरितं तदेवाग्रेतं अतः कथ्यतामिति [illegible]मा अप३
णापच्यमानेपयायस्यसः अतः उपरिगाः खगाः यस्मिन्यतीति विमु[illegible]ताश्रेबुद्धयुतेनविषा
दकतरंगस्पर्शमात्रेण स्पृष्टाः यस्यतीरगाः मीयेनसः हृदः आसीदितितं कालियं वेड:

ष्पा२

वेगोयस्य तच्छिघ्रमेव वीर्यंयस्य तं कदंबमितित्ता चिनाश्रीकृष्णचरणस्पर्शात्ताग्येन सएक
स्तत्र तीरेन स्थ्रुषः अमृतमाहरता गरुत्मता क्रांतत्वादितिपुराणां तरं आस्फोट्य बाहुंकरता
लैर्नादतं गाढाढ्दं बद्धारवानां कांचीयेन सः तदा सर्पस्य कद्रुःपुरुषश्रेष्ठस्य पतन जरेण संक्षो
भिता नानुरगाणां विषैरुन्नतैर्बुराग्नियेस्य सः विषेणा कषायी तता नयंकराऊर्मयोयस्य
सः पर्यकुरितःक्षवनूत्रं वनधनुःन्नातं प्लुतःप्रसृतः नेतच्चित्रमित्याह अनंतबलस्येति भुज
दंडाहतोदकघोषंकृत्वा ततः स्वसदनान्निजवंचनिरीक्ष्य तदसहमानःसर्पसम सरस्समा
जगामेत्यपिद्दाणीयश्चक्षुरुः मारश्चघनवदुज्वलश्च तंश्रीवसपीतवसनंकृदे विहरतःश्रीवत्से
न संयुक्तं मुक्कलत्पीतंवस्त्रंयस्य तं छजया जगेन च छादअवेष्टयत् सप्रियोयेषां तेतास्त्रियाःन्ते
वतेवःस्वायश्च इति क्ष्मविकंपादयःदिवि उल्कापातादयः आत्मनिवामनेत्रस्फुरणादयःअस
न्नं भयं शंसिसुंशीलयेतेषां तेतानालक्ष्यगोकुला न्निर्जग्मुरितिटीयेनान्वयः भयोद्विग्ना ४५
यहत्तो नीतां नयेनकंपमाना इतिवानतं विंदंति अतद्विदः पश्चद्गतयः अतिवत्सलाःकातरान्नीतान्२

न गावंतं लक्षयंतियानितैःपदैः सूचितयापदव्या मार्गेणापदैर्मार्गज्ञानप्रकारमाह तैतन्वि
विस्यूतेःश्रीकृष्णस्यपदैरन्येषांपदनामंतरांतरेमध्येमध्येततत्पदापादेनृगवांकृतीनांमार्गे
सत्वरैः अप्रमत्ताः योगिनस्तदुपाध्यायपवादेनयथापरंतत्वंमृगयंतितद्वतिदितावःततश्चसर्प
वेष्टितंलक्ष्यं दूरान्निरीक्ष्यगोपान्पश्चंश्चतथातथानिरीक्ष्यातैःपरं मोहमापुः प्रियेणश्रीकृष्ण
न विरहितं त्रिलोकंशून्यंददृशुः अनन्यानांपतिमात्मानमिकंनिरीक्ष्यालएवात्महेतोःस्वगोकु
लमितिदुःखितमाज्ञायउरगबंधादुदतिष्ठदित्यन्वयःतस्यपश्यमानेनवपुषाव्यथिताल्लवारी
रोत्तुजंगःअंखेडमुन्मुच्यतंत्यक्त्वाऊपितःपणानुन्नमय्याश्वसन्केवलमीक्षमाणस्तस्थौकथं
भूतःश्वसनरंध्रेषुनासाविवरेषुविषंयस्यतथाअंबरीषोमंडकपाकभाजनंतद्वत्संतप्तानि
त्तस्वानिईक्षणानियस्यतथाउल्मुकानिमुखेषुयस्यसवसवसवहरिस्वक्रीडंनूतमभुसर्पं
परिससार अतिकरालाविषाग्नियुक्तादृष्टिर्यस्यतंजिह्वयाद्विशिखयेतिप्रतिमुखमेवंपरि
चमेणैचहतमानोयस्यतं उन्नतावंसौयस्यतंतस्यमर्दस्तुयेरत्ननिकरास्तेषांस्पर्शेनालरु

न१

णांपादांबुजंयस्यसोऽनंतकथंवंचलेषुशिरस्सुनर्त्तितवान् अखिलकलानां आदिगुरुः शतैक
शीर्ष्णः शतं एकानि मुख्यानि शीर्षाणि यस्य तस्य दीर्णायुषोपि पुनन्नमत यद्यच्छिरो ननमतस्त
त्तंतां नजल्लति दल्य दलेनांघ्रिपातेस्ततं नमर्द तदा च आस्यतो मुखेभ्यो नासाविवरेभ्य
श्च असृग्वमः पुनरपि रुषा उच्चैर्निश्वसतो यद्यच्छि[illegible] समुन्नमति तत्तत्पादघातेनानमयन्
इत्यस्मिन्नवसरे हृष्टैः गंधर्वादिभिः घोषासनः पुराणः पुरुष इत्यस्य मोदानंदनः पुष्पैः प्रपूजितः
यद्वा तदा गंधर्वादिभिः पुष्पैः प्रपूजितः गोपैः पुराणः पुमान् निबद्धः इति यद्वा पुष्पैः सुपूजितइव प्र
सन्नः सन्नुदमयां बभूव हितं तत्त्वा नित्यर्थः अरणां शरणां गमनेन गंतियस्य तस्य अति जरणा अवसन्नं आ
त्मानं तंपत्न्यः पादपृष्ठं आद्यं श्री कृष्णं [illegible] तो विस्रस्तसमानावसनादयो यासां ताः शरणं प्रपन्नाः सोढ्व
स्तं प्रणम्य उद्विग्नमनसः विकलचित्ताः अब्रुवीति तस्मिन्स्थाने जलादधस्तात् [illegible] तरिवायामलस्यपापात्मनो
पि निग्रहं मीदेवः [illegible]मलं [illegible] तस्य वां पतपति प्राणिमात्रस्य पति शरणादं आश्रयपदं [illegible]मंतावः ४६
त्कुपितं भगवंतं दंडानुमोदनेनोपशामयंत्यः स्तुवंति न्याय्यो हीति तत्र दंडो डानुमोदनं षड्भिर्दंडास्ति

हरेष्ठीति प्रार्थनं पंचभिश्श्लोकैः ततः पन्नगस्योचितां न च नियहस्तानुग्रहा नुग्रहलक्षणां वैषम्यमित्याहुः
धर्मसेदममिति अनुशासनं आलोचयनं नियहीतोपन्न यहस्यापेक्षत्वं इदानीमनुयहएवायं न नियहस्त्वा
द्वः अनुग्रहइतिनः अस्माकं यस्मात् अस्यसर्पस्य दंडयते अतस्तं तन्मलपापनिवर्तको दंडोनुयह
एव कौशलेन प्रतीयमानोपीत्यर्थः महत्त्वायामनुग्रहइति तस्य सर्वे उग्रप्रमत्तिनं दंतितत्पर इति [illegible]स्व
यंमानरहितेन अन्ये त्योमानदेनवं सर्वेजीवयतीति सर्वेजीवं नतप आदिनिमित्तएषभाग्योदयः
किंत्वचिंत्यतत्वरूपाचयावे भवामित्याहुः श्लोकत्रयेणकस्यानुभावइं इह तपआदिनापि बहुलादयो ति८
पियस्याः श्रियः प्रसादामि छंतिसाश्री रपि श्रीरिव ललनाउत्तमास्त्रीयस्यतवदंघ्रिरेणुस्पर्शाधिका
रस्य वांछया तपः अचरत् अस्यसर्पस्यसकिं नतइतिको वेत्तीत्यर्थः ये तवपादरजः प्रपन्नाः प्राप्ताः
पारमेष्ठ्याद्यपितु छंमं न्यंते अतोतत्पादरजः एषः अयत्नतएवप्राप अन्ये श्री याब्रह्मादिभिरपि
पुनः कथंन्न तं पादरजः यदि कुतः सेव्यं भवत्विति प्रार्थ्यतएव समंततः प्रसन्नाएवविभवः अपेदि
तसंपद्भवति अपि भगवतेऽचिंत्यैश्वर्यादिगुणायां एतदुपपादनाय द्वाभ्यां श्लोकैर्विशेषणानि

पुरुषाय अंतर्यामिरूपेण वर्त्तमानाय महात्मने एवमपि नातिपरिछिन्नाय कृतं त्वतावासाय
आकाशाद्याश्रयाय तदपि कृतं त्वताय पूर्वमपि सतो कृतः परायकारणाय किं च परमात्मने कार
णातीताय कारणानां कारणातीत तत्वं च समर्थयति उमाङ्गशीतेति ज्ञानविज्ञाननिधये ज्ञानं ज्ञप्तिः विज्ञा
नं चिच्छक्तिः तयोर्निधये तात्वां प्रपन्नाय कथं तथात्वमत उक्तं ब्रह्मणेनंतशक्तये कथं त्वताय अ
गुणाय विकाराय कथं त्वताय अनंतशक्तये प्राकृताय प्रकृतिप्रवर्त्तकाय अप्राकृताय इति वा अ
प्राकृताय अनंतशक्तियुक्ताय अयमर्थः अगुणत्वादविकारं ब्रह्म ज्ञप्तिमात्रत्वात् कारणातीतं प्रकृ
तिप्रवर्त्तको नंतशक्तिः विज्ञाननिधित्वादीश्वरः कारणं तदुभयात्मने नम इति अनंतशक्तित्वा तृ
कालत्वात्त्वा विश्वसृष्ट्यादिरूपेण नमस्यंति कालायेति ॥१॥ कालाय कालस्वरूपाय कालनाना
यकालेश्वरत्वाश्रयाय कालावयवानां सृष्ट्यादित्वे समयानां साक्षिणे ततश्च विश्वाय विश्वरू
पाय तर्हि किं जडो नहि तदुपद्रष्ट्रे न वड्रष्ट्रमात्राय किं तु तत्कर्त्रे न च कर्तृमात्राय विश्वहेतवे सर्वका ४१
रणरूपाय तदेवाह ॥ त्वत इति ॥४॥ त्वत्तते जंडिमप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने आशयश्चित्तं त्वतादित्व
मा ॥१

पाय अतः सर्वकारणरूपायेति अहंकारात्मत्वया नमस्यंति त्रिगुणेति एवं स्थूले कार्येय
त्रिगुणो निमानः तेनरूढास्वां शक्त्तानामात्मनामनुवृत्तिर्येन तस्मै त्वत्वहंकारानावृत
इति ऊवं तिनमोनंतायेति ॥५॥ नमोनंताय अहंकारापरिछेदात् सूक्ष्माय अहृश्यत्वात् कूट
अतएव कूटस्थाय उपाधिकृतविकाराभावात् अतएव विपश्चिते सर्वज्ञाय एवं स्तुत्वा तस्त
त्वा अचिंत्यमायत्वेन स्तुवंति नानावादानुरोधाय अस्ति नास्ति सर्वज्ञः किंचिज्ज्ञः ब
द्धः मुक्तः एकः अनेकः इत्यादिनानावादानुरूपेण हि मायया अनुवर्त्तिये यः तस्मै किं च वा
च्यवाचकशक्त्योः अभिधानाभिधेयशक्तिभेदादपि नानात्वेन प्रतीताये त्यर्थः अनाद्यंत
त्वमेवदंत्वं तरेणापि स्तुवंत्यः स्तुवंति नमः प्रमाणेति ॥६॥ नमः प्रमाणमूलाय वक्त्रादीनां
वक्त्रादिरूपाय अतएव कवये स्वयं तन्निरपेक्षज्ञानाय कृतः शास्त्रयोनये वेदात्मने ये ३
क निश्वासाय किं च प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः किं च अनावृतैश्वर्यत्वादेवव
तुर्मूर्तिरूपेण सर्वोपास्यत्वेन नमंति नमः कृष्णायेति श्लोके रामाय संकर्षणाय वसुदे

वसुतायवसुदेवशब्दितंशुद्धंसत्वंतत्रप्रकाशमानायवासुदेवायेत्यर्थः सात्वतांउपासकानांपत
येसालोक्यादीनांपालकायएवंचतुर्मूर्तयेकृष्णायतुभ्यंनमइति कथंचतुर्मूर्तित्वमितितदाह
नमोगुणप्रदीपायेति॥ ४६॥ गुणाः अंतःकरणानितानिप्रदीपयतिप्रकाशयतिइतितथातस्मै
चित्ताद्यधिष्ठातृत्वेनचतुर्मूर्तित्वमित्यर्थः ननुतथापिकएवंकथंवक्तुंशक्तः अतआह गुणात्मछादनाः
यचतैरेववृत्तिरूपासकानांफलवेदित्वायात्मानमाछादयमानत्वेनप्रकाशमानायेत्यर्थः न
नुतर्हिकथंप्रतीतिः अतउक्तंगुणवृत्त्युपलक्ष्याय चित्तादीनांचेतनाध्यवसायादिवृत्तिभिरुप
लक्ष्याय उपलक्षणमेवाह गुणेशेति तस्मादिति कथंविदुपलक्ष्यएवनदृश्यइत्याह स्वसंविदेअ
गोचरायउपलक्ष्यत्वंवदन्नेवायंमौनमिति अव्याकृतेति अव्याकृतविहाराय अतर्क्यमहिम्नइत्य
र्थः स्वअव्याकृतस्थितयेसर्वकार्योत्पत्तिप्रकाशादतुलत्वेनोपलक्षणयोग्यायेत्यर्थः उपलक्षणांतरमा
हहृषीकेशकरणप्रवर्तकंकिंविषयलिप्सया नंमुनये आत्मारामाय किंसाधनंचशोनंनंदिनदि
मौनशालिनेमौनमात्मरामतातत्त्वतात्पर्यंकृत्नमवरेति॥ ४७॥ परावरगतिज्ञायस्थूलसूक्ष्मा ४८

णांगतिज्ञत्वेननक्वापिसज्जमानायेत्यर्थः अपिचसर्वाध्यक्षायसर्वस्याधिष्ठात्रेकृतएतत्तत्रवि
श्वायनविश्वंयस्मिन्तन्निषेधावधयेविश्वायचतद्विवर्तोधिष्ठानायेत्यर्थः किंचतद्द्रष्ट्रे अध्या ८२
पवादसाक्षिणे अपिच अस्यविश्वाध्यासस्यतदपवादस्यचविद्याविद्याभ्यांहेतवेयद्वाअ
विद्ययाविश्वहेतुरसाद्यवस्थारहितायविद्यायचमायया स्वांशैस्ततदवस्थायतद्दृष्टतासाम
वस्थानांजाग्रदादीनामवसाक्षिणे अन्यसमानं तस्मात्सर्वगतिज्ञत्वसर्वाधिष्ठातृत्वात्मारामत्
त्वादिभिर्निरतिशयैश्वर्यायतुभ्यंनमइति विशेषणैरसंकीर्णः पंचपंचाशतानुतः अ
स्तो॰१ क्लिष्टोनिःप्रसन्नोवःस्तात्सामिवनवेधरि एवंतावद्दंडानुमोदनेननमस्कारैश्चभगवंतंप
साद्येदानीत्वदधीनानांप्राणिनांकोपराधइत्याशयवंतः प्रार्थयंतितेहेति अस्यलोकस्यजन्मा
दीन्त्वमेवाकृत अकरोः ततश्चतांस्तांसंस्काररूपेणसतःस्वभावान्घोरत्वादीन्प्रतिबोधयन्इत्थ
सेक्रीडसिकिं अस्यजन्मादीनत्वमीत्सइत्यन्वयः कथंत्वततः अकुत्ता अनादियोकालशक्तिः तांधा
रयतीतितथा अन्यसमानं अतस्तस्यतवैवाभूस्तानवस्तत्वंतइति क्रीडोपस्कारांतथापितवाधुना

ना॰द॰स्क॰ १

य२

त्वांताः प्रियांकृतः सतां धर्मपरिपालनेच्छया इत्यतः प्रवर्तमानस्य अतस्तान्वित्तुं स्थावुःस्थितस्यैव
तवाप्रियाचरणादि द्वि अपराधस्त्वाति सोढव्य इति युष्मदनुग्रहोऽन्येषां मत्करैवेति चेत्तन्न त्वयाहं विधेयोऽस्मि
यदाज्ञया प्राणिनो नाधाम इति नावः यदसद्गृहृ इति यतः स्वभावो असद्ग्रहरूपः यद्वा यतः स्वभावादसं
ति दत्त दोयह सदुस्त्यज इति गुणो विविधतया सृज्य तद इति गुणाविसर्जनां तत्रापि नानास्वभावाद्योयः
रुमैप स्यतत् जात्या जन्मनैव तत् न्यकार्यं धान्तस्त्वयं कथं त्यजामः कियसा तत्तत्त्वन्मायात्यागे नवानेवकार
ति६ णानि अनुग्रहं विधेहीति मामा यो स्वादौ हितिहि स्वरूपानिग्रहं वा विधेहीत्यर्थः तयतोगोजिनिजिश्च नंदी
ज्ज्यत इति न युष्मत्तो नयमाक्रयात् तस्य युष्माभिर्भयं नोत्पादनीयमित्याह इतोपित्वया निर्गंतव्य
मित्याह यस्मिन्निति हे त्वयि स्थिते तत्र संभवतीति ताव नवतव गरुडभयं भवेदित्याह द्वीपमि
ति ॥ इति दशमे षोडशः ॥ ॥ नागास्सप्रदत्तो नागालयं तं निर्यापयन् तद्बंधून् दुःखतः श्रांतान् सुपर्णा
त्त्रदवादपात् ॥ ॥ असमंजसं अप्रियं उपहार्यैर्नैवेद्यैः सर्पजनैः सर्पायत्तैर्जनैः वानस्पत्यः वनस्प ४९
तेः फलपदेयः नागानां तद्बाधापरिहाराय यो बलिर्निरूपितः उपकल्पितः तत्र नागाः स्वं स्वं तं नागं जनै

र्दत्तं सुपर्णाय प्रयच्छंति ततो नीता गोपीथाय रक्षणाय विषवीर्यो यो मदस्तेन आविष्टः काद्रवेयः
कद्रुसुतः गरुडं कदर्थीकृत्य अविगणय्य यद्व उपहार्यैः सुपर्णाय चैः सर्पैरेवजनास्ते नागानां
संबंधी यस्मिन्नेकैको नागो दीयते तथा न्ततो यो बलिः सुपर्णाय निरूपितः तत्र स्वं स्वं नागं सर्वे ना
गाः प्रयच्छंति कालियस्तु न प्रयच्छति किंत्वन्यैर्दत्तमपि तं बलिं स्वयं भुंक्ते विषमेवायुधं यस्य सः
क्लि५ तत्र ययातू योद्धुं प्रतिजगाम उच्छ्रितनैकमस्तकः उन्नमितानेकफणः ददायुधः दंतायुधः कराल
जिह्वः श्वासावुच्छ्वासितो ग्रलोचनश्च उच्छ्वसितानि उत्कृत्तितानि वक्त्राणि लोचनानि यस्य सः तार्क्ष्य
पुत्रो गरुडः मधुसूदनस्य आसनं यस्मिन्सः तस्य गरुडस्य आगमं अगाधतया च दुरासदं तदगाध
त्वकारणमाहतत्रेति पीनिवारितोपि वेलिकृः सर्पः अतस्तत्रावासीत् ज्ञातनंदं सुवर्णेन परि
धर्षितं अलंकृतं अस्य वः इंद्रियाणि प्रमादनिच्चेतनामानः ओदस्याणि मनस्वः वक्षतः बैलक्षये
ष्टाः नगाः वृक्षाः अपि पूर्वं शुष्काः संतः सद्य एव रूढा इत्यर्थः तविषाकुं नष्टलब्धप्रज्ञानष्ट पा
या पुनर्लब्धा प्रज्ञा यया साप्राय मेणवकर्षिता उपरूलतः कूलप्रांते कालाग्नेर्मेत्रस्तू पादवा

नं३

मे॰ नमस्त्वोर्विनीमः किं कुलक्षयाणादियोगादिस्वाङ्कनराङ्कुमहति॥ विमोहनानहि दंडेन ततः स्वंराणां
गतानुगोपानपादनं तोसावनं तत्वनवच्छिन्त॥ अविदसामेसमपदराः॥॥ अष्टादशोत ततोयी श्रावसं
तगुणलक्षिते अघातयद्धले नालंप्रलंबं लीलया हरिः॥ कृत्वान तं फणाये पुकालियस्य सकौतुकं
बलंप्रलंबं तुंगांगमारोहयदरातिहा॥ पालच्छन्नमायया गोपालनमेव छन्नयस्यांतयोः वसंतसा
म्यमारुवकुर्जिः यत्र ग्रीष्मोऽपि निर्झराणां निर्झदिनघोषेण निवृत्तस्वानाः छन्नघनयोश्छिल्लिकाः कवे
रध्वनि स्वल्पकीटकाः यस्मिन् तथास्वरूपं वृंदावनं भवति किं च ताश्च तेषां निर्झराणां सीकरैः बुकाणि
रुक्षीपाः स्निग्धा ये द्रुमाः तेषां मंडपैर्मंडितं यत्र ग्रीष्मे वनेवानिदाघोग्रीष्मः तेन तत्कालीनवन्यकी
यां वनवतियोदवः तापः अतिशाद्वले अतिहृत तृणाकीर्णे यद्वा अतिक्रांतशाद्वले पिस्थाने न नु
शाद्वलमेव कृतस्यांतत्राह अगाधेति॥ अगाधानि तोयानि यासां तासां ह्रदिनीनां तटस्पर्शिनीभिः
र्मिभिः पुलिनैः सहद्रवत्पुरीषपंकायस्याः तस्याः भुवः रसं शाद्वलितं वराद्धलरूपतां वांनिषवद् ५०
ष्वाणा अपि स्वप्येरश्मयोनगच्छन्ति नहरंति तद्वनं नदं तद्विना मृगाः द्विजाश्च यस्मिन् गायंतो

मयूराश्चभ्रमराश्च यस्मिन् कूजंतः कोकिलाः सारसाश्च यस्मिन् तत्र अविर्मात् काकपक्षः
ता हाकरणात्स्पाक्तनकेशाः त्वामणादिप्रकारैः नियुद्धेन बाहुयुद्धेन विक्रीडतुः ऊंजैः ऊंन
वृक्षपल्लैः आस्यस्पत्वं नेत्रबंधश्च तदाद्यैः मृगाणां खगानां च चेष्टया दर्दुरप्लावैः मंडूकप्ल
तित्तिः अंदोलिकया दोलालंबनेन नृपाणामिव लीलया॥ १दनघः अद्रिद्रोणयः ऊंशानि
येषु वारयतोः सतोः तद्वने तास्मिंश्च नेतमो जिहीर्षयायया तथं व योबलावान्नरूपं दृष्टवीरू
यंपरिवृढो नायकोऽतत्र केचित् कृष्णसंघट्टिनः कृष्णपक्षीदीयाः वाह्यमानाः पुष्टेनो
तू॰ ह्यमानाः धरणिधरेंद्रवक्षोरवंयस्यतैर्निजं आस्तुरं वक्ष्यराच्छितः प्रस्फुरटपरिच्छदः स्तुवणोलं
कारः तडिद्घनानुविद्युद्दीप्तिमानि त्वलंकारोपमा उडुपतिवाडितिरामोपमा उडुपतिंद
दतीति उडुपतिवाद्रूयदि यथो वितस्त्रानेपुच्छिराविद्धतो भवंति गपरिवोडुपतिः तदा
सोंबुदो यथा नतित तद्भुला वित्वर्थः अलं अति वेगेन प्रदीप्ते दावोऽयस्मिन् तत्र तत्कुटित
टसंजग्मा उग्यादं दक्षायस्मिन् ततःप्रदीप्तदकत्रकः भूटितटं यस्मिन् उग्यादं च यस्मिन्
कृष्णदृष्टिवंवनायं च वरूप्यत्ते स्मिन्निसवरोहाणां मर्यादा ततः परं दूरं प्रागात्॥ ५

तज्ज्वलत्त्वेति वा ज्वलंत्यः शिखाः केशा यस्मिन् तत् आगतस्मृतिरनयोरिदं आत्मनः सार्थं गोप
सहस्रं विहाय तत्रैव तं रिपुं अहनत् यद्वा विहाय सा आशामार्गेण आत्मनः प्राप्तमर्थामिव हरंतमि
ति वज्ररंहसा वज्रवेगेन मुष्टिना अपस्मृतः गतस्मृतिः महारवं समीरयन् तद्दृष्ट्वा प्रशंसा
हीं इति दशमे ष्टादशः ॥ ॥ ऊनविंशे निविष्टेषु गोपगोकुलमस्यकतः मुंजारण्ये मरणाग्नेरस्य
दत्तान्निपानतः दूरचारिण्य वनादन्नं निविशंत्यो दावेन तर्षिता स्तृषिताः कंदलं दीपिकाटवी
अलक्षितघनत्वात् विशेषारण्यं निर्विविशुः कृष्णरामौ आदिदिशेषांते न लुतौ तासां गवां खु
रैः दक्षिश्च छिन्नैः स्तृणैः गोः पदैरंकितैश्च मार्गप्रदेशे दृष्ट्वैव गवां मार्गमन्वगमन् नष्टाजीव्याः गा
तजीविका साधना मुंजाटव्यां पि सेव गोपानां नाशहेतुर्वनवह्निः सर्वतः प्रादुर्भूतः सारथिना
वायुना कृच्छ्राजकारूपवरात् ...मादिदर्शनिताताम् तामेव भांडीरं नीत्वा तानमोचयदित्यर्थः
तत्तैनेव भांडीरं नीत्वा पापिता ततः अदीपं एकमीप्य विस्मिताः श्रीदामादिस्वगोपानां सं ५१
गमारूढ्यह्प्यतां स्वैश्वर्यमाविरकरोदन वह्निनिपानतः इति दशमे एकोनविंशतिः ॥ ॥

विंशे प्रावृट्शरद्वौ नाम वर्णनेन वनोवितं तां प्रावृट्क्रीडां निरूप्यते गोपरामयुक्तो हरेः शक्तिया
दैत्योपमानेन प्रावृट्शरदृतुश्रियो वर्णनं त्वद्भुतैश्वर्यं कृष्णलीलाविवक्षया तत्र प्रावृड्वर्ण
नं तत्रं तिष्ठा विंशत्या सर्वेषां सत्वानां प्राणिनां समुद्भवः उत्पत्तितो जीवनतश्च यस्यां सा
प्रावृट् विद्योतमानाः परिधयः परिवेषाः दिशो वा यस्यां सा विस्फूर्जितं संस्तुलितं नभस्तलं
यस्यां सान्द्रैर्निविडैर्नीलांबुदैर्विद्युज्जितसहितैः संवृतोरा छन्नं जीवारवं विद्युज्जितां गुणं५
दानां सत्वरजस्तमोभिरूपमा पर्जन्यः सूर्यः स्वगोभिः रश्मिभिः काले यथोचितं सरत्येव च
राजोपमा करादानतः समये पुनर्दानतश्च स्रविता अस्य विश्वस्य प्राणानं आप्यायनकरं जीव
नमु दकं मुमुचुः कृपालवो यथा तथां जनं निरीक्ष्यानुकंपमानाः तदाप्या
यनाय स्वजीवनमपि त्यजंति तद्वन्महांतो मेघास्तडिन्नैर्नीरीक्ष्यत एवं विश्वं वायुभिर्वीपिताज्जी
वनं मुमुचुरिति तपसा ग्रीष्मेण कृशा देवमीढा पर्जन्यसिक्ता पीवरी यसी उत्थुं नाम पुष्टा कामं तपोय
स्य तस्य तन्तुः कामान् प्राप्य यथेति नियमात्यये निजकर्मविसाने आचार्ये निगदंश्च वा तद्विधाय

या अधीयते तद्वदिति । अनुशुषाती: अनुशुषंत्यं । अस्वतंत्रस्यइंद्रियपरतंत्रस्य स्वतंत्रस्यनिरं
कुशस्येतिवा । शाखै:बालतृणै: नीलवर्णाश्चित्रितं क्वचिदिंद्रगोपै:कीटविशेषैर्लोहिता तत्रतत्र
उच्छिलिंध्रै:छत्राकारैरुच्छ्रिदै:कृतछाया । नृणां राज्ञां श्री: सेना संपदिवं देवाप्णीतितदाहि वृष्टेरवि
च्छेदेन सं तत: प्रियंग्वादयो मुदं ददति विच्छेदे शुष्यंतोनुतापं यति अविच्छेदे । अविबिभ्रत्यथा हरि: २४
निषेवयेति हरिसेवायां प्रवृत्ता हि सिद्धा एव सर्वैरूपविराजवंतितस्या:परमधर्मेण त्यरमसुखवत्वाद्य ।
कामात्मं कामवासनायुक्तमितिश्वसनोर्मिसाम्यं गुणैर्विपर्ययैर्युक्ता तडतितथाइतिसरिसंगतिसाम्यं
अश्रादज एव चेतसियेषां ते असंस्कृता: अलुब्धा: नान्यस्यमानाइत्यसंस्कृतसाम्यं कालेनवाहता
इतित्याच्छादनस्यसाम्यं यथाकामिन्य:स्वच्छ्य: निर्गुणांजारहिंमपिंगुणिनिगजितत्रांत्रवति अजा तथ २४
तु अजात त्यणव्यतिकरात्मकेव्यक्तेपपंचेधुशावाच्छिगीण्यरूपायथेतिस्वनासानासितयाहंम
त्यतिस्वचैतन्येनैवप्रकाशितेतिनाहंकारणाछंन्नोजीवोयथा यद्वाहं विद्वानूदांतोवेत्ताम्हरइतिस्व ५२
प्रतीत्यैवारोपितयेतिमेघागमेनउन्नसदायेषां अतोहृष्टा: नानात्मस्तुतय: अनेककृपदेशा:

अशांता निपंकैकंटकादियुक्तानि रोद्धांसितटानियेषांतेषु न्यूषु: नितरामावसनूसा
रसा: चक्रवाका: अशांता निघोराणि अनुपरतानिवाक्यानियेषुतेषपिग्रहेषु ईश्वरेईडि
तुर्नादेरिता आशिषःकामानं विशंस्यतय: राजान: वणिजांपतयोवाद्विजेरिता:पुरोहि
तैरुक्ता: प्रावृषिकृता: क्रीडावर्णयतिएवं वनमितिसप्तभि:वर्षिष्ठ समृद्धंवनौकस: कु
लिंदी: प्रमुदिता: भगवानूददर्शो तथावनराजी: मधुच्युत: मधुस्रवा: ददर्शो गिरे: सकाशात
जलधाराश्च तासां नादानू आसंन्ना: निकटवर्त्तिनी: गुहाश्च यद्वा वनौकस: प्रमुदिता आसन्नं
तथावनराजीर्वनराजय: मधुच्युत: आसनू गिरे: जलधारा आसनूतानेवंरूतानू आददर्शे
सर्वतोददर्शं भगवानू तथाधाराणां नादानूगुहाश्चेति शारदं वर्णयति एवं निवसातो: इत्यष्ट
दशाभि: विगतानि अभ्राणियस्यां सा स्वच्छानि अंबूनियस्यां सा अपरुष: शांतो निलोयस्यां सा
वसावनीरजानां उत्पत्तिर्ययातया शरदा कृत्वा नीरजानामुत्पल्लावा व्योमादीनां वस्तूनांवस्तु
नोमलानू शरद्हरत् आश्रमिणां वस्तुनां कृष्णे जाता भक्तिर्यथा अशुभ्रमस्तु सर्वं हरति तथा ।

फि ब्रह्मचारिणो गुर्वर्थादिकरणाकंतं यथा नक्तिर्हरितितथा यथाप्रसिध्यते नानुपयोगात् गुरु-
निरपिकृतार्थस्य तस्या नियोगात् एवं व्योम्नो ब्दं शारदकृतार यथा गर्हिता अपत्यादि सांकर्येन क्ति
र्हरिति विविक्तवासरू चकृत्य तेतथा मूर्तोनां गाबल्यं सांकर्येशारतूवषस्तिहि विहक्षिनिया संकुला-
निवसंतिय था ववनस्कसमलध्रारणा क्रेशांनक्ति र्हरिति एवंमुवःपंकं शारदकृतनं यथा चयती नां
कामादिवासनामलं श्रीकृष्णनक्तिर्हरितिएवमपां मलं शारदितिं यत्कोषणाःस्त कामुचविनलो-
कैषणायैस्तेंगिरय इति अयं भावःनस्कपाधमयाःकर्मविद्यामिवद्भानिनोज्ञानामृतं सर्वतो वित
रंति अपितु कृपयाक्व विदेव एवं गिरयःशिवं निर्मलं तोयं क्व चिन्मुमुक्षुःक्व चिन्न पुनःप्रावृषीव
सर्वतः इति गाधे न्दुदेजलवरंतीति तथांतेमीनादयः अविंदन्नूले जिरंतत्र ममतामिवपंकं अहंता
मिवा तां अपक्वतां जकृरिति आत्मन्यकपरतेल्पक कियोक्त निरिवनिश्चलां कुःसएव कपरतागमः
निवृत्तवेदघोषइव तूष्णीमन्नदिति केदारेभ्यो बद्धसेतुभ्यः सलिलं तेभ्यो दृढैःसेतुभिरपोमक्षन्नूत
तःपरं वृष्टाभावात् प्राणेरिंद्रियैः तन्निरोधेनइंद्रियप्रत्याहारेणं दिहानि मोंऽतांतापं बोधइव वेजयो-
ना१

पितांघुकंदइनवेत्यर्थः शारदा विमलास्तारकायस्मिन्नूतत् रवं शाब्द ब्रह्मणो वेदस्यार्थो न्यूर्वोत्तरमी
मांसानिणीतान् दर्शयतीति तथा तद्दिवसमःअन्यूनाधिकःशीतश्चोष्णश्चतं नेक्षुगोप्यःकृष्ण हत
चेतसंक्षिन्नतासां सदुःसहेयत यद्वानकार उपमार्थे तदा कृष्ण हृतचेतस इति चेतसा कृष्णमाश्लि
ष्यपर्युपर्यर्थः ऊषिप्यो गजिप्पः अन्वीयमानाः स्ववृषैः स्वपति जिरनिकं त्याषिवलादनुगम्यमा
नां ईश्वरा राधनार्थाःक्रीयाःबलात्फलैरनुगम्यमानाःसमस्तलोगमनीयस्येति कमुतकुमुदं
कुसितमुद्धास्यततद्रुलि दस्पसाम्यं आगपपैर्नवान्नप्राशनार्थैर्वीध्धितिःरंडियैरेंद्रियार्थैर्लौ
किकैश्च महोत्सवैः कंलाभ्यां रामकृष्णाभ्यां दर्शनादिमहोत्सवान्यां वलिओयत्भ्यो नृपास्नातं का
श्चद्दष्टादृष्टान्यां वर्षेरुद्धाः संतो निर्गम्यार्थानूवाणिज्यसाक्कं घादिग्विजयविद्यादीन्यपेदि प्रापघंतं
यथामंत्रयोगादिसिद्धाःआयुषारूषीं द्वाःकाले आगते स्वपिंडाभ्यां योगादि प्राप्यान्देवादिदेहनिति
॥इति दशमे विंशः॥॥ एकविंशो शारदम्य वृंदावनगते हरौ तद्वेणुस्वनमाकर्ण्य गोपीनिगीतमीर्यतेत
इत्थमेवं भूतं वनं तदवाह शारदास्वच्छानि जलायस्मिन्नूततां वायुनावीतं अनुगतं व्याप्तमित्यर्थः त

तच्च कुसुमितवनराजिषु शुष्मिणो मत्ता भृंगाः द्विजाश्च तेषां कुलानि तैर्जुष्टाः सरांसि सरितश्च म
हीध्राश्च यस्मिन् तत् वनं कृष्णो वगाह्य प्रविश्य वेणुम् अवादयत् तत् कृष्णस्य वेणुगीतं स्मरस्य उ
दयो यस्मात् तत् काश्चित् परोक्षं यथा भवति तथा व्रजस्त्रियस्तु विक्षिप्तमनसः व्याकुलचित्ताः यां
कृष्णस्मरणं तासां मनसः क्षोभकं जातं तदाह बर्हापीडमिति ॥ नटवरवपुः नटवन्नरवपुर्बिभ्र ट४
त् वृंदावनं प्राविशत् कथंभूतं वनं स्वपदैरंकितैः रमणं रतिजनकं गोपवृंदैर्गीतकीर्तिः तथा बर्हि
मयूरापीडं शिरोभूषणं बिभ्रत् बर्हापीडो यस्मिन् इति वा प्रसिद्धो विशेषणं वा वेणुवादनमुक्त्वे
द्वितरं ध्रान्वेणोरिति अतो न्यूनमधरसुधैव पूर्णाच्छिद्राणि रूच्चलंती गीतवृत्स्स्पीयेयत्रमर्हतीति भा
वः आपिरन्निरे वर्णायं यः पदे पदे परमानंदमूर्तिश्रीकृष्णं परिरब्धवत्यः अन्वर्णनमेवाह अक्ष
ण्वतामिति त्रयोदशभिः हे सख्यः अक्षण्वतां चक्षुष्मतां तावदिदमेव फलं दर्शनीयदर्शनं परं त्व
न्यं न विदामः न विजानीमः अस्मात् तु फलं सखिभिः सह पशूनां प्रवेशयतो रामकृष्णयोर्वक्त्रं यैर्नि ५४
पीतं तैरेव तज्जुष्टं सेवितं नान्यैरित्यर्थः कथंभूतं वक्त्रं अनुवेणु वेणुमनुवर्त्तमानं तं वादयत् तथा

अनुरक्तकटाक्षमोक्षं स्निग्धकटाक्षविसर्गं अथवा यैर्निपीतं तयोर्वक्त्रं तैर्यत्तज्जुष्टं इदमेवा
क्षण्वतां अक्ष्णोः फलमिति । अन्या आह चूतेति । चूतप्रवालादीनां विचित्रा निर्मालास्तैरनु
पृक्ते अपदं तरांतरतः संयुक्ते परिधाने नीलपीताम्बरे ताभ्यां विचित्रो वेषो ययोस्तौ क्वचित् कदाचि
त् पशुपालगोष्ठ्यां गोपालानां सभायां मध्ये अलं अत्यर्थं विरेजतुः अतो गोपानां पुण्यमिति भावः
अन्या आह गोप्य इति । हे गोप्यः अयं वेणुः किं स्म पुण्यं आचरत् कृतवान् कथं यत् यस्मात् गो ट५
पिकानामेव भोग्यां सतीमपि दामोदराधरसुधां स्वयं स्वातंत्र्येण यथेष्टं भुंक्ते कथं अवशिष्ट
रसं केवलं अवशिष्टरसमात्रं यथा भवति यतः यासां पयसा पुष्टाः ताः मातृतुल्याः ह्रदिन्यः
हृष्यत्त्वचः विकसितकमलवननिभेन रोमांचिता लक्ष्यंते येषां वंशे जातः तत्र तेन मधुधाराभि
षेण आनंदाश्रु मुमुचुः यथा आर्याः कुलवृद्धाः स्ववंशे भगवत्सेवकं पुत्रं दृष्ट्वा हृष्यत्त्वचो
ऽश्रु मुंचंति तद्वदिति । काश्चिदाह वृंदावनमिति । हे सख्यः वृंदावनं भुवः कीर्तिं स्वर्गादपि विशेषे
ण तनोति कथंभूतं यद्देवकीसुतस्य पदांबुजाभ्यां लब्धा लक्ष्मीः शोभा संपद् येन तत् किंच गो

दा१

विंदस्य वेणुमनुचरणनिनदं श्रुत्वा अनंतरं मदगर्जितं नीलमेघं मत्वा मयूरा मत्तास्तेषां नृत्यं प्रे
क्ष्य संघशस्तत्र तत्र अद्रिसानुषु अवरतानि उपरतक्रियाणि अन्यानि समस्तानि सत्वानि य
स्मिन्न तन्नु नेतद्वन्येषु लोकेषु विद्यते अतो भुवः कीर्तिं वितनोतीत्यर्थः अन्या आहुः धन्याः स्म
नि। हे सखि मूढमतयस्तिर्यग्योनयोपि एताः हरिण्यो धन्याः कृतार्थाः याः वेणुरणितं वे
णुनादं आकर्ण्य नंदनंदनं प्रति प्रणयप्रसारितैरवलोकनैर्विरचितां पूजां सन्मानं दधुः कृत
५८ वत्यः किंच कृष्णसारैः स्वपतिभिः सहिता एव दधुः अस्मत्पतयस्तु कोपनाः दुष्टाः समर्थं ते न ६
संहंत इति भावः अन्या ऊचुः कृष्णमिति हे गाथः आश्चर्यं शृणुत वनितानां मुखो यस्मात्त न स७
तु तस्य रूपं शीलं च यस्य तं कृष्णं निरीक्ष्य तु नवा हितेन रसं कीर्णो यगीतं श्रुत्वा विमानग वे४
त्यो२ देव्यो देवानां अंकेषु स्थिता अपि स्मरेण उत्सारा: पराहितधैर्या मुमुहुः मा दे
गमाहुः स्रस्तस्रस्तनाः कबराः शुश्रंसुः नीवी... अंतःसर्वत्र वक्रे ॥५५॥
त्रातीव संगतिर्भिर्वक्त्रे स्यार रुत्ता शंकयेवीत नीतं कर्ण त्रमिते कर्णपुटैः पिबं...
दाः१

त्यः सत्यः तथा गावाश्च वत्साश्च स्तनपाने प्रवृत्ताः समनंतरमेव गीतं श्रुत्वा तदेव पीयूषमु
त्तंभितकर्णपुटैः पिबंत स्तनस्नुतपयः कवलाः केवलं स्तने न्यः दारितचीया सामुखे प्रये २२
षां तेतस्थु विस्मृतक्रिया बभूवुरित्यर्थः तत्र हेतुः गोविंदं दृशा मार्गेण आत्मनि मनसि स्पृ
शंत्यः आलिंगंत्यः अतएव अश्रुकलाः लेशाः जीवनयोर्यासां ताः गाववस्तु वत्साश्च ताः प्रायो
बतेति हे अंब मातः अस्मिन् वने ये विहगाः पक्षिणः ते प्रायेण मुनयो भवितुमर्हंति कुतः कृष्णे
क्षितं कृष्णदर्शनं पुष्पफलाद्यंतरं विना यथा भवति तथा रुचिराः प्रवालाः येषां तान् द्रुमभुजान्
दृक्षाणां शाखाः आरुह्य तेन कृष्णेन उदितं प्रकटितं कलं वेणुगीतं श्रुत्वा नापि सुखेन निमीलित के१
दृशस्त्यक्तान्यवाचः संतः शृण्वंतीति तथा हि मुनयः कृष्णदर्शनं यथा भवति तथा वेदोक्त क
र्मफलपरित्यागेन वेदद्रुमशाखानधिरूढाः रुचिरप्रवालस्थानीयानि कर्माण्येवोपादानाः सु
खिनः संतः कृष्णगीतमेव श्रृण्वंति अतस्त एवैते भवितुमर्हंतीति भावः ये भगवद्गीतं नागव
तं श्रृण्वंतीति वासुदेवस्तपा भवंतीत्यर्थः आस्तां चेतनानां कथा नद्योपि आवर्तैः परिक्षोभैः ख

क्षितेन सूचितेन मनोभवेन कामेन संमग्नो वेगो यासां ताः आलिंगनेन स्थगितमाच्छादितं य
थाभवति तथा ऊर्मय एव भुजाः ते कमलोपहाराः कमलान्युपहारं यत्र मुरारेः पादयुगलं गृ
ह्णंति धारयंति लोकान्निस्तारयंती लक्षादिसाम्यात् सख्यः श्रीकृष्णस्य अंबुदस्तदुपरि गदि
तः पुनश्च प्रेमाणं प्रवृद्धः सन् कुसुमालिभिः पुष्पसमूहैस्तत्तुल्यैस्तुषारैर्वा सख्युः स्ववपुषा
नू५ छत्रं विहितवान् साहंकारमाकुः पुराणि इति ॥१७॥ पूर्णाः कृतार्थाः पुलिंध्यः शबरांगनाः कथमि
त्यत आह प्रथमं दयितानां स्तनेषु मंडितेन अनुलिप्तेन पुनश्च रतिसमये उरुगाय
स्य श्रीकृष्णस्य पदाब्जयोः रागेण आरुण्येन श्रीः कांतिर्यस्य तेन कुंकुमेन तृणेषु स्थवन
स्थलीषु रवं क्रमणेन भूषितेन लग्नेन तद्दर्शनेन तथा भूतस्य कुंकुमस्य दर्शनेन स्मर
रुजा स्मरकृतापो यासां ताः तेन कुंकुमेन आननेषु कुचेषु च कामतप्तेषु लिंपंत्यः तदाधिं का
मव्यथां जहुः अतस्ताः कृतार्थाः धिगन्या मादृशाः यदेवं कृतमपाधिरामनं नलज्जंत इति ५६
भावः इतीति हर्षैः सखि अयमद्रिर्गोवर्धनो हरिदासवर्येषु श्रेष्ठः कश्चित्स्यात् कुतरैत आह१
ह१

ङ्गः यस्माद्रामकृष्णयोश्चरणस्पर्शेन प्रमोदो यस्य सः हृष्टो गोवर्धनः मनिर्भनरोमहर्षदर्शनात्
किं च यत् मानं तनोति सह गोगणेन सखिसमस्तेन वर्त्तमानयोस्तयोः कैः पानीयैः सु
यवसैः शोभनतृणैः कंदरैः कंदैर्मूलैश्च यथोचितं अतोयमतिधन्य इति भावः ॥१८॥ इदं
त्वतिचित्रं गोपैः सह गाः वने संचारयतोस्तयोः रामकृष्णयोर्मधुरपदैर्मत्तवेणुनादैः शा
रीरिषु येगतिमतस्तेषामस्पंदनं स्थावरधर्मः तरूणां पुलकः जंगमधर्म इति नियुज्यंते गावः
आभिरिति नियोगाः पादबंधनरज्जवः अथ पाशाः आकर्षणार्थाः पाशास्तैः कृतं लक्षणं चि
ह्नं ययोः शिरसि नियोगवेष्टनेन स्कंधस्थपाशेन च गोपपरिवृढश्रिया विराजमानयोरित्यर्थः
गोपीनां कामतः कृष्णे निःसीमः प्रेमसंगमः कात्यायन्यर्चनोत्कृततत्प्रसादमस्तोदयः ॥ ॥
इति दशमे एकविंशः ॥ ॥ एकविंशेन्तराद्विप्रं हेमंतं वनगतेस्त्रीतं श्लेष्मस्वनमात्कर्षी गोपीर्निर्मीत
मीयेत्ता ॥ ॥ अथ द्वाविंशे गोपकन्यानां वस्त्राहरणलीलया । वरं दत्वा गतः कृष्णो यज्ञशाला
मितीर्यते ॥ प्रथममासि मार्गशीर्षे महामायेत्यादि संबोधनेः स्तवनं किं विदशाक्यं इतिस्त्व-

यंत्यः प्रत्येकं प्रार्थयंति स्वमितिप कृष्ण वेत्त त्वमेवा स्त्यान्नंदसुतः पतिरित्यानंदेरितिवृ
तस्य सर्वांगमादरु उपसीतिं गात्रैर्नो मन्निः अन्योन्यावबद्धबाहवः परस्परं गृहीतपाणयः यो
गिश्वराणामीश्वर इति प्रत्येकं ताहृङ्मनोरथ प्रसाणां सामर्थ्यं दर्शयति तासां कर्मिणः सिद्धये
फलदा नायेति नीपं कदंबं बालैः सखे अबलाः नो न मपरिहास्यः यद्यस्मा धूर्यं वत्सां
ताः एकैकशो वा गत्य स्वीकृत सदैव वानत नास्माकमायरुरित्यर्थः द्वैलितं परिहासं प्रेम
परिक्लिताः प्रेमरससमन्नाः तन्मुग्धाः कुरु रे अंग जोहृक्षा अनयमन्दौ न्यायं माकृथाः प्रौ
ढाः कुरु नो विज्ञाज्ञे नंदायकसाध्य वांबवामरु कृमति प्रोत्तेरु निर्गताः आरुताः रूपदत्तयो
वृ४ नीः वीदं च्युतताः सत्याेधु वं विवस्त्राः अपो यगाहत अप्सु स्नाता इतियतू तदेतदेवं देवे
लनं अपराध एवेत्यर्थः बतवैमुण्यं नीतानां प्रायश्चित्तमिवाह अस्यां हसः पापस्य [illegible] निवृत्त
यम [illegible] जलिं बद्ध्वा [illegible] नमः प्रणामः प्रणामं कुर्वेति इति दो पत्चेना कृतेनानिहितं विवस्त्राप्लवनं ५७
व्रतस्य कृतिदं नुं महत्वात स्य व्रतस्य पूर्तिका मास्तदरोष कर्मणां तस्य व्रतस्य अन्येषामन्त्रो

षाणां कर्मणां चरमाद्वाकृतं फलं तत्तमेव ने मुं यतः स एवावद्यमर्कू पापमार्जनं दृढमत्यर्थं
प्रलब्धाः वंचिताः स्वयं विवस्त्रा इत्यादिना नपया लज्जया वहापिताः त्याजिताः अनागत्य स्त्रवा
सांसि पतीकृते स्यायहे त्रापस्तोम्भिताः उपहसिताः सत्यं व्रवाणिनो नर्मेत्यादिनां क्रीडनव
त्कारिताः बद्धांजलिमित्यादि प्रायश्चित्तं छलेन नान्यस्य यनु दोषदृष्ट्या नापस्यन् त्रेषु संग
मिन संजिताः वशीकृतचित्ताः अतो गृहीतचित्ताः सद्यो नो वेजुः गृहीतचित्तत्वमाह तस्मि
नू कृष्णे लज्जापिते त्राणाः लज्जाविलसित मीत्राणं यासां ता इत्यर्थः दामोदर इति तत्कवाक्य
न्यं दर्शयति अबलाः पतिं तोसाध्वः त्रवतीनां मदर्चनमेव संकल्प्यो मनोरथः सत्वलज्जाया
युष्मा भिरकथितोपि मयाविदितः स मयानुमोदितः अतोसौ सत्योत्त विल्लमर्हतीति अरुती
तिसंत्रावनो त्वया आत्यंतिको नत्त विषातीतिस्त वितं त्तद्रु तदुत्पत आह नमय्यीति इदं कामाय अ
[illegible] प्यसेत्तत्र कित्त त्वस्मत्तिं सिद्धा नः काम त्तोगाय विषयमहिम्नाकामस्यापि शांतिं उत्वादितिमा
वः कामापरो हेदृष्टांतः तर्जितादग्धा कथितापक्वा धाना यवौदयः बीजाय अंकुराय मायं [illegible]

प्रायइतिस्वेच्छयापुनःप्ररोहमपिसहन्ते/यतिसिद्धाःस्वर्गामनोरथाःतदाहइमाःआगामिनीःरा
त्रीर्मयासहरंस्यथेतिआर्यकात्यायनीसतीसत्यंनत्वयानुकंपकन्यास्तास्वदिवर्जितंयज्ञ
नांपत्न्यनुयत्तस्तेषामहत्कर्मसहामदंविप्रनार्योनुयत्तायज्ञवाटंगच्छन्विप्राणांकाचि
न्यमजिज्ञेत्यतेप्योपिकृमाःअभ्युःइतितानंदिनंदंतिःकुजिःपश्यतेतिलिस्तोककृष्णादयोगो
पाःएतानङ्मानूपश्यतंपरार्थमेवएकांतेनजीवितंयेषांनानं/तदाहवातवर्षादीन्स्वीयंसह
मानाःअस्माकंवारयंतिअत्तोइतिअस्तुजान्स्यकृपालोरर्थिनश्वनियोसोधनरसंताक्माः
पल्लवांकुराःप्रवालादिसमस्तैःनतशाखानांतरूणांमध्यतोयमुनांप्राप्य कुमारिकाल्यःपूर्व
मेवतंन्नमकिंकुलतयाःगृहीतभोज्यानामेवनिर्गमातृक्षुधातोइत्युक्तं।।इतिदशमेद्वाविंशः।।
नयोविंशोततोगोपैरन्नयांकृपदेशात्तत्यानुयत्तकृष्णोदीक्षितानन्वतायपत्नत्ताया
त्यकवचनंसद्यःसायुज्यानिप्रायेणअस्मादिस्त्रजिताःआवान्यांप्रहिताःसंतोयावधर्युणांकंत ५८
नकालकृष्णनतुतथापिअपात्रत्वादस्मभ्यंकिमितिदास्यंतीतिचेततनाहकीर्तयंतइतिमन्नाम

कीर्तनेनैवयुष्माकंपात्रतामविष्यतीतिभावःअविदूरेवर्त्तमानौसंतौवोउदनंखपतःअप
त्तिलषतंवःउदनंश्रद्धावयद्यस्तितर्हियकृतेतिदीक्षितावयमशोज्यान्नाइतिवदिष्यंतिइति
स्वयमेवाशंक्याङःदीक्षायाआरत्याग्नीषोमीयपश्वालंनात्सर्वदोषःनततोन्यत्रकी
र्त्तितःतथासोचामएपाश्वान्यत्रअन्यत्रअन्यदान्तुइस्वगादावाशमात्रंयेषांतेस्त्रीणि
कौशाधिकानिकर्माणियेषांतेअत्तोःशाःवृथाश्राद्धानन्नाद्धाःइतिमानवंत/नन्वकमनकमस्त्र
द्धंघ्यादेशकालेन्यार्थमन्नमन्यसेकथंदास्यदेयंतत्राहदेशइति।।१०।।पथकृष्णोदाश
दिरूपंतंप्रयोगःधर्मपूर्वमिनुष्यायमितिदृष्ट्वामल्यातमनोदत्तानिमानिनोबालानावयंमरुत
इतिमन्यमानाःलौकिकीगतिमितिनहिकार्यार्थिनोनिर्विघ्नंतेकोवायावकोनपरात्यजत्यादि
लोकस्थितिंदर्शयनकेवलंदेहेनगृहेवसंतिधियोत्तमप्यवोधिताःयत्तोमयिस्निग्धाःअतोदास्यं
तीतिइयिताःप्रविश्यसकृष्णोगोपालैःसहतत्कथाक्षिप्तमनस्त्वात्तद्दर्शनोत्सुकाःअतस्तमुपागतंस्क
त्वाजात्तसंभ्रमावभूवुरितिनच्छनोज्यलेहनवोध्यत्तदैश्चतुर्विधंबहुगुणांसंस्कारविशेषैर्बहुवो

ता:२ तु२

गुणाः रससौरभ्यादयो यस्मिन् तत्तं भाजनैरमत्रैर्नांडैर्वर्षियत्यादिभिः वार्यमाणा अपि प्रियं श्रीकृष्णम
भिसस्रुरभिजग्मुः अप्रतिबंधे दृष्टांतः समुद्रं निम्नगाः नद्य इवेति अन्ये हेतुं भगवतीति दीर्घं बद्ध का
लं कृतेन श्रवणेन धृत आशायो यान्निस्तास्तथागताः सत्यः दृष्ट्वा दृरिरप्यवत्परिधिः परिधानं यस्य तं पीतां
बरधरमित्यर्थः वनमाल्यैर्बर्हैर्धातुभिः प्रवालैश्च नटवद्वेषो यस्य तं अन्तुवतस्य सखाः अंसे विन्यस्तो नि
हितो हस्तो येन तं इतरेण हस्तेन लीलया अब्जं धुनानं भ्रामयंतं कर्णयोरुत्पले यस्य अलकाः कपोलयोर्य
स्य मुखाब्जे हासो यस्य तं वतं वतं वृत्तेरपि लयेन सामस्त्यमात्रायइति रं बद्धरागः कृतायेप्रियतमस्य उ
दयात्रकृषाः तएव कर्णपूराः कर्णौ पूरयंति कृतार्थी कुर्वंतीति तथा तैः कर्णौ नरत्नेरिति वा यस्मिन् श्रीकृ
ष्णे निमग्नमनसः आविष्टचेतसः तं लोवनद्वारैरंतः प्रवेश्य सुचिरमुपगुह्य ता पंगर्जः अनिमतयवृत्तयः
प्राज्ञं सुषुप्तिसाक्षिणं परिरभ्य तस्मिन्लयं प्राप्य यथेति अखिलदृग्दृष्टा सर्वबुद्धिसाक्षी तास्तया प्रज्ञावि
ज्ञाया पिं तथैवेत द्विगृणोति त्यक्तसर्वाशाः त्यक्ताः सर्वा आशायाभिस्ताः केवलमात्मनः स्वस्यैव दिदृक्षयेति ५ए
हे महाभागाः वः स्वागतं शुभमागमनं तद्वा प्रत्यत्त्र यस्मात् प्रतिबंधतिरस्कारेण अस्माकं दिदृक्षया प्राप्ता

इतिदं वः उपपन्नं संपन्नं युक्तं वा युक्तत्वमाह नन्विति स्रं आत्मा प्रियश्च तस्मिन्मयि कुशलाः विवेकि
नः अतएव स्वस्यात्मनोर्थं पश्यंति ये तेयथावद्भक्तिं कुर्वंतिपथा त्वमाह अहास्ता दातं अत्र हेतुः अहेतुकत्र
वहितां फलाभिसंधिरहितां अतएव अव्यवहितां निरंतरां आत्मनः सर्वतः प्रेष्ठत्वमुपपादयति प्राणेति रश्र।
स्वाङ्गातयः आत्मा देहः एतेसर्वेयसंपर्कात्प्रियास्याध्यासेनउपकरणत्वेन वा तत्तस्मात् कृतार्थाः स्यं याता
देवयज्ञं नयज्ञवाटं गच्छत कृतार्थाः किमिति यास्याम इति वेदत आप्तपतय इति पारयिष्यंति समापयिष्यं
ति पतीनामनुग्रहाय इत्यर्थः न्ववांसंपरुषं निगमं प्रतिज्ञां नमेनक्तः प्राणाच्यतीति वेदं वानसपुनरावर्तत इ
तिपदावस्तथं अवज्ञयापि दत्तं वक्रमाने नके चौनिवो दुःदासी त्वविदुं किंवनो असमानं हे अरिंदम काम
लोभपापादिदमन भवतः पादाग्रयोर्दंडवन्निपतितदेत्तनौ अन्यास्त्वगोदिगतिरापिन्तवेत माक्ततः तद्दास्य
मेव विद्धे इति मयाउपेता अन्तुज्ञाता प्रेत्यकं देवानूप्रदर्श्यापि देवा अपीति तथापि त्वांत्यक्तुं नरा न मक्
ति चेत्तत्राह न प्रीतय इति इ पी तयेसुखाय अनुरागाय स्त्रैरुद्दृह्य अंगसंगः अंगाभ्यांसंगः उ अन
स्यव अदोषदृष्टप देहमिति तदियं देहं तत्रवितयस्वैतन्मेन भगवंतं प्राप्येत्यर्थः अनुशीलयन् अनुक्र
वं नं गो गोपजोपीनामिति कर्मणि षष्ठी रूपवाकृतेः रूपेण वा वाकृतेश्वरितैश्वरमयन् तान् रमयितुं

रमइत्यर्थः अनुस्मृतिप्रकारमाह नराणांमिति अवितोविश्वेश्वरयोर्यां यांय तु यतः अहं नु महत्त्वं तः वयं
ततूता गतासोवयमित्यनुस्मरस्वेति तदा वनार्याः प्रत्यक्तनिवमानयंतो विश्व जगवल्लक्ति लिखितः माक्ता
नं ब्यनिं दन्नित्याह दृष्ट्वेति अलौकिकीं लोकातीतां विवृत्तौ लत्तं साविवं दैत्यामिति विमुणितं जनां
वृतंव्र॰ तत्त्ववर्यैः कियाः कर्माणि दात्वं वा क्रियादात्व्यमित्येकं वा पदं धिगित्यधिक्षेपे वयमधोक्षजे विष्णु
रदास्तेषांपङ्क्तन्मादितस्सर्वे धिक्धिगिति वाग्गुर्वित्यन्नित्यर्थः योऽत्र विध्यातूत्र अ भिन्नित्तं दुरंतमा
वं न त्रिपश्यते तिद्विज्ञातिसंस्कारउपनयनं क्रियाः संध्योपासनादयः स्वात्मदोषापवर्गेणावांव
आगवादित्यागेनइत्यक्षणमएवं सर्वत्रकृतत्वंतो कृतयापीति न वावल नतयोर्दर्शनायनजग्मुः
इतिदयामनयाविंशः॥ ॥वल्लुविद्योमहेन्द्रस्यमखं व्याचष्टे कुत्रचिन्निः कृष्णः प्रवर्त्तयामासगोवर्द्धन
=खो= महोत्सवं सुराणां क्रियागर्वनिरस्यस्वः सुरेषु वं मघवन्मदनं गायतन्मखं स मवारयत् स्वेन
लेणाः कंसाज्ञीताः स्वाश्रमस्थाएवमगवं तमनतजनं भगवाननपित तैवनिवसतइंद्रयागकृतोद्य
मानुगोपाननपश्यदितिसंबंधः वृथासंत्रमोनम्नवतिमखोयमितिवेदएवंवेकिमत्रफलंकादेव ६०
ताकेनाधिकारिणाकेनवासाधनेनसाध्यतेएतद्बू हीतिां द्मतकामोममश्ववणोवत्ततिं यद्यातव

व्या०

महतांमकामोद्भवयतेइतिकृत्स्नीस्थितंपत्याह नहीतिसर्वात्मनांसर्वेत्रात्मदृष्टीनां अतएवन
विद्यतेस्वः परश्चतिदृष्टिर्येषांतेषामइतिदृष्ट्वा नावादेवनतद्देदाचित्रादयोपियेषांसंतीत्याहआमि
त्रेति नास्ति मित्रं उदास उदासीनो विद्विट्सपत्नये षां तेषां कृत्यं कर्म न तिगोपनीयं किंविदस्तीत्य
र्थः सत्यपिनेददर्शनेउदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यः आत्मवल्लेपकुञ्जनमित्रेष्वन वर्जनीयइत्या
हउदासीनइतिकिं वसुहृद्भिः सहविचार्यज्ञात्वेवकर्मकर्त्तव्यं ननुगतानुगतिमात्रेणेत्याह
ज्ञात्वेतिएतत्र विदुषोयथाकं वनकर्मफलं स्यात्तथवतामयं क्रियायोगः शास्त्रतः विचारितः प्र
वृत्तोलौकिक आचारप्राप्तोवेतिसाधुसोपपत्तिकं नएवतां कथ्यतामिति आचारप्राप्तएवेति
सद्धेनुकमाहपर्जन्यइति॥०॥ आत्मसूर्तयः प्रियामूर्त्तयः ततः किमित्यत आहतामितिः
तामिंद्र वार्षिंचामिधानांतिडेतसातच्छृष्टपयसाउपजीवंतिजीविकांकल्पयंतिधर्मार्थकामसि
द्ध्येनन्तकृष्यादित्ति जीवतांकिमिंद्रेणतत्राहपुंसामितिफलभावनः फलसाधकः पर्जन्यं विनाभ्यन्यं २
कृष्यादेवकि फल्यादित्यर्थः इंद्रस्य मन्युजनयन्निति कोपजननद्वारा गवपर्वतादिंद्रमक्तारयितुं
देवता निराकरणं न त्वयमेवाभिप्रायइत्यर्थः प्रथमं तावत्कर्मवादेन देवतां निराकरोतिकर्मणेति

ननुनज्ञानात्कर्मणः केवलात्कथं फलसिद्धिः स्यात् अतो ब्रह्मीलितमीमांसानां स्वमति
विलसिताश्रद्धा कर्मणः फलकरणत्वेव वनतोवगतेकिंततोनुपपन्नं नामकेचिन्नुनैत्तिसाक्ष २२
साक्षीताः कर्मपरतंत्रमीश्वरमन्यं तेन मतमनुद्य निराकरोति अस्तिचेदिति दृस्वयं कर्मनिर
मे४ लिप्तो अन्येषां जीवानां कर्मणां फलस्तपी फलदाताक तीर्थं तज्जत्ते तत्कर्मफलदानेन अतः कर्मण एव
वफलसिद्धेस्तत्पारतंत्र्ये वा जागलस्तनतुल्यत्वान्न देवतयाकृत्यमित्याह किमिंद्रेणेति ननुक
र्मणोपि प्रवृत्तिरंतर्यामिप्रेरितकथं सर्वथा देवतायाअनुपयोग इत्याशंक्याह स्वभावविहितमिति
स्वभावेन प्राप्तेन नन्वेसंस्कारेणैव विहितं यत्कर्मतदन्यथा कर्त्तुमनीशेन तद्विहितमितिस्वभावतं ७
नइतिशप्रवृत्तेः संस्काराधीनत्वात्किमंतर्यामिना त्वयेत्यर्थः तस्मात्स्वभावतो निःपन्नस्य कर्मण एव
सर्वकारणत्वात्कर्मैव पूज्यमित्याह देवानिति सार्द्धेन संपूजयेत्संमानयेत् नन्वेवं देवतोद्देशेन द्रव्य
त्यागात्मकत्वात्कर्मणः कथं देवतां विना सिद्धिरित्याशंक्याह कर्मंगिमात्रदेवतेति पद्यमुपसंहरन्निव ६१
र्तनुवाद माश्रित्यान्यामेव देवतां समर्थयते अंजसेति हेतुबलेनैव पद्यदोदेव मात्मआजीव्येति येनोप
जीवतिस्सेवलेस्ववृत्तिं वक्तुं दृष्टांतत्वेन वार्त्तानां लक्षितद्वेदमाहत्वत्तौ तेतिर। ब्रह्मणोवेदाध्ययनादि

नावैश्यवृत्तेश्चातुर्विध्यमाह कृषीति कृषिवाणिज्यसहितागोरक्षा एवं त्रयं कुसीदं वृद्धिजी
वनं तुर्यं चतुर्थं नन्वेवं भगवान् मपिवृत्तिमिंद्रोहेत्धीनैवेत्याशंक्य निरीश्वरसांख्यमताश्रयेणनिरा
करोति सत्वमितिश्लोकद्वयेन अन्योन्यं स्त्रीपुरुषद्वययोगेन सर्वेत इतिसमुद्र इवलोकवरादि
षपिवृष्टि दर्शनान्नपेक्ष्यावल्लूर्वेत्वं वृष्टिरिति नाव तैरेवमघैरेवसिध्यंति जीवंतितथापियो
गक्षेमार्थं देवता पेक्षेति वेदत आहनतः पुरइति पुरः पत्तनानि जनपदादेशाः असाकं
योगक्षेमहेतुर्वनशैलादयएवेति नावः ब्राह्मणानपिसंगच्छन्निगमयतितस्मादिति
स्वयमुक्वेदितयाग प्रयोगकल्पनामाह यइंद्रमरवसंभाराइतिसार्द्धैः पंचाः तिं संभाराः सा
धनानिस्वरूपंमोजं पायसंकेवलपयसिपक्वं संयावादयोगोधूमादिविक्रियाः कुमश्चस्तपापा
यसयोक्तत्वेस्यार्थे तान्येषां पाठतः यागशोजार्थं ब्रह्मवादनार्थं वाहूयंतामिति
धेनुदक्षिणाः धेनुसहितादक्षिणाः तास्ववादक्षिणा वः युष्मान्निंयवसंतर्पणंसर्वान्नूशिरः
कंपनेनानुमोदयं न्नाहगोब्राह्मणाग्नीणामितिमह्यं ममयंतद्ब्रह्मणतेन महेंद्रमरवंप्रवण
गिरिद्विजान्यतियथाययं बलीनुपहृत्य दत्वा आदृताः सादराः अनडुत्कर्माणि उत्तमान

भुग्भिर्युक्तानि सद्विजाशिषः द्विजाशीर्भिः सहिता भक्ष्येति ३ गोपविस्मयं तद्गोपानां विश्वास
जनकं गतः प्राप्तः सन् बलिं उपहारं आदत्त अभक्षयत् तस्मै इति ४ तस्मै आत्मने आत्मना
स्वयं व्रजजनैः सह नमश्चक्रे अहो इति सार्द्धश्लोकं पठन् कामरूपी सर्पादिरूपः असौ अस्मान् ये ३
धामणे हन्ति मा यत् कर्म्मै वालं प्राकृत्स्व नावो गुणो वा कर्म्मगो वा तद्धर्मो वा महत् रार्तकर्त्तीकर्त्री देवते य ३
तीयमुक्ता देवत्तो नेषण्णे तीनत्वनी ष्ठा। इति दशमे चतुर्विंशः॥ पंचविंशे रूपाशके व्रजना
शाय वर्षेति मुह्य गिरिमासारादरक्षत् कृष्ण उल्लंपनुः कृष्णो नाथो येषां ते। य उरुभव संनिरुद्धः सं
वर्त्तकं नाम संवर्त्तः प्रलयस्तत्कर्त्तारं मेघानां प्रसिद्धं गणं धावोदयत् प्रेरयामास ननु कथं कृ
ष्ण नाथानां घाते प्रवृत्तः इत्याशंक्यात्मसंभावनया निरस्तविवेकत्वादित्याशयेनाह वाक्यं वा
हुल्यादिभिः पंचभिः इत्थमानी अहमेवेश्वर इति गर्ववान् अतोऽभीतीति ३ देवहेलनं देवस्य ममाव
ज्ञां यथेति ६ अदृष्टैः असमर्थैः कर्ममयैः क्रियानिर्वर्त्यैः अत एव नाम नौनिमेनौ नाममात्रेणायाना ६२
वइति व्यवक्रियं तत्तस्य दृष्टौ आन्वीक्षिकी मात्मानुस्मृतिरूपां वा वालमिति। पतथा वा वालं ब
कुनाचितां वालिशां शिशुं पंडितमानिनं पंडितमन्यं अतस्तब्धमविनीतमिति निंदायां योजि

ताप्रिंदं इत्या। तारतीश्रीकृष्णं कृष्णेति। तथा हि वाचालं शास्त्रयोनिं वालिशं एवमपि विष्णुवन्निरति
मानिनं स्तब्धं अन्यस्य वंधास्यानावादनं मे अज्ञं नज्ञोयस्मात्तं सर्वज्ञमित्यर्थः पंडितमानिनं ब्र
ह्मविदां बहुमाननीयं कृष्णं सदानंदरूपं परं ब्रह्म मर्त्यं तथापि नरूवा मर्त्येन मनुष्यतयाप्र
तीयमानमिति ८ षामिति ६ अवलिप्तानां मत्तानां मायिताक्षनां दृप्तितदेहानां धुनुत अपनय
तं श्री मदेनयस्तत्तमो मर्वितं विच्यतस्तानू ३ त्याह अहं चेति ९ अनुव्रजे अनंतरमेवागमिष्यामि
मरुद्गणैः देवगणैः सह एवमिति मघवता इंद्रेण निर्मुक्तं बंधनं येषां ते प्रलयत्निया बह्वायेः आस
न्नतेत तदा निर्मुक्तबंधनाः संतः आसारैर्धारासंपातैः पीडयामासेवि ध्येतेति एभिस्तन यिन्नुभिः अ
शनिभिः स्तनंतः गर्जंतः मरुद्गणैः आवहप्रवहादिवायुसमूहैः नुन्नाः प्रेरिताः जलशर्कराः जलो
पलानं स्थूलेति ११ स्थूणा वत् स्थूलाः अभेद्युमुं वस्तुसक्तं नतोन्नतं नतं निम्नं उन्नतं तद्विपरीतं य
म०३ थान भवति तथा मेदिनी दृश्यत जातवेपनाः जातकंपाः तत्र पशूनां यानं वितिनष्टिशिर इति ११ गोपगो
पीपार्थ नामाह कृष्ण कृष्णेति ११ त्वमेव नाथो यस्य तत्तं गोकुलं गवां कुलं वृंदं नः अस्मांश्च देवादि
शात्त्रातुं रक्षितुमर्हसि विज्ञापनात् सर्वमेव कुपितेनेंद्रेणाहतं तत्तदूर्षमिने त्यंतैः दारू चाप ह्वितिं ३ अ
मेने १

पगतः त्वन्नु यैस्यत्तद्वर्षं अतिशयितो वातो यस्मिन् तत् अतिवातं शिलामयं शिलाप्रचुरं तत्प्रतिहापू
र्वकं गोवर्द्धनोद्धरणमाहृत त्रेति दंपतिविधिं प्रतीकारं त्वसामर्थ्येन साधयिष्यामि तेन च मोद्यद्यौके
शमानिनां श्रीमदलणीतमो हनिष्यामि बद्धु वचनेन वरुणादीन्नि पैति नतु देवाः सात्त्विकास्त्व
दुक्तास्त्व अतस्तेषां तमस्तत्वापहन्तीति मद्भावः सत्वं मद्भक्तिर्वा तद्युक्तानां स्वरूणामीश्वावयमि
ति विस्मयो गर्वो हि यस्मान्नघटते अतोऽसंतस्तेऽकिंचत्तेषां मानत्तं गोन्वयस्य एवेत्या हम त्तइति
गोपायेरक्षिष्यामि किं वसो यं मम मयावृत्तो नियमः संकल्पो वा आहितः धृतस्त्वर्थः कृत्वा उच्छत्रकं
चाकं शिलीध्रं यथा पद्मकोशं यथा स्फुरत् सबलाः शाकट मंडलीसहिताः सोपजीविनः त्यजकरादि
तादि सहिताः पदास्थानात् व्यक्तदप्रायाः विगलोद्गजायास्त्वध्वजलार्त्यर्थः शाकटोऽहोपकरणं
शाकटैस्तदुपकरणं यथा भवति तथा निर्गताः ग्राणाः यथावित्त परिच्छेदादि निःस्मीयुः संग
च्छंसदा शिषः श्रेष्ठानामाशीर्वादांश्च ततो गोवर्द्धनस्थानात् न स्वस्थी कृष्णस्तथा विधानि गोव ६३
र्द्धनोद्धरणादिक्तपाणि कृतानि कर्माणि गायंत्यई युयुः कथं हृता एवं प्रेम्णा स्वस्तृत्यंतीति हृदि

ताः श्चर्यमवर्णयत्
स्य शौर्यं तत्कथं कृत स्यप्रेष्ठेलेन तासां हृदिस्पृशं ताती तिहृदिस्पृक् तस्याद्भुतिशतेपं च विंदाना
भद्भिशो विस्मितान्गोपान्कृष्णस्याद्भुतकर्मणि । नंदोग गोत्ति माश्राव्यं तदैस्म त्येलनंदमभि
६२ संगम्यय द्वस्तदाह बालकस्येति २ एषं यस्मादद्भुतानि कर्माणि तस्मात् ग्राम्येषु गोपेषु क
थं जन्मार्हति आत्मजुगुप्सितं आत्मानं हि अद्भुतानि कर्माण्याक्रमादशान्दिः यः सप्तहायन इ
ति कथं बिचत् स्थित इति उक्षारं पद्मं गजराद्गस्तागजइव ग महतोऽजसः महाबलायां तनोः
शरीरस्य वयः आयुर्यौवनं वा कालेन यथापीयते तद्वत्कथमित्यनुवर्त्तते च अनसः अधः श
यानस्य मासस्य मासास्त्रय पदिच्छेदकाः यस्य तद्वत् ऊर्द्ध्वं चरणोद्दिनतःवालयतः प्रपदेन
पादाग्रेण ताहतं विपर्यस्तं अनः कथमपतत् यः दैत्येन ह्रियमाणः संस्त्व एव त्तदैत्यं कथम
हंनांकचिदिति दैत्यं गवस्तेन चानवनीतचौर्यै बाल्यां गच्छन्निरिगन्नित्यर्थः वनेइति कुर्वतो
हंतुंकामोयस्य तं बकवेषमरिं दोर्भ्यां मुखतः कथमपादयत् वत्सेषु अपि आशीविषतमः अ
तिक्रूरविषः अतिक्रूरविषश्चासावहीश्च तं औत्पत्तिकः स्वाभाविकः कथमिति किं सर्वेषामा

त्त्वायं स्यादिति शंकां उत्क्रमप्यति सायेन्नापिनयेनवदंति कृस्य हायनइति ॥१४॥ कृष्णः तमेव
गगर्गाचार्यवाक्यं तच्चरितपरिशीलनेन निवृत्तासंभावनस्य नंदस्य कृष्णं तत्त्वावद्योतकं जातं
सइदानीं तेनैव वाक्येन गोपान्प्रत्युपदिशति श्रूयतामिति ॥१५॥ तस्मात्तस्य कर्मसु विस्मयो नास्
स्तीति नंदोक्तिः इत्युक्ता साक्षात्तु मां प्रति समादिश्य गर्गो स्वगृहं वगते स्तितदानीं तस्मान्मन्य
मानोपि इदानीं कृष्णं नारायणस्यांशं मन्ये अत्र हेतुः अक्लिष्टकारिणमिति गोवर्द्धनोद्धरणं
सपरिकरमनुस्मरन्प्रकटितैश्वर्यं श्रीकृष्णं प्रीतिं प्रार्थयते देवेइति यज्ञविप्लवेन यारुद्र
या देवे इंद्रे वर्षति सति वज्राश्मवर्षानिलैः अत्यंतं निजलदार्के रातीववायुभिः सीदत्यालपशु
नू स्त्रिसीदतःपालाः पशवः स्त्रियश्च यस्मिंस्तत् तथा आत्मा स्वयमेव शरणं यस्य तत् गोष्ठं दृष्ट्वा
नुकंपी उत्स्मयन् उत्सन् कोविदमाविःकुर्वन्नुरितिवा शैलमुत्पाट्य अर्भको बालो लीलार्थं मुक्लिं जीर्यं
या तथा एकेन करेण बिभ्रत् तद्ध तु यो गोष्ठमपात् पालितवान् एवं महेंद्रमदभित् गवामिंद्र कृष्णः ६४
त्तराध्यायार्थं वस्मारति स एवं त्नतः श्रीकृष्णो नः प्रीयात् प्रीयतामिति ॥ षड्विंशो दशमे व्याख्या ॥
ब१

ड्विंशो दशमे सारः हरिः व्यनक्तु पंचविंशं मां वक्तुविंशति ततः पृथक् षड्विंशो विस्मितान् गोपान् कृष्णस्या
द्भुतकर्मभिः ॥ नंदो गर्गोक्तिमाश्राव्य तदैश्वर्ये न्यवारयत् ॥ इति दशमे षड्विंशः ॥ ॥ सप्तविंशे तत
दाजन्य कृष्णस्य पानवं परं । वाप्यैतेस्तुरभीशाभ्यामभिषेकमहोत्सवः ॥ गोवर्धने धृते शैल इति
शक्रस्य तत्ये नागमने हेतुः आसारादिति व्रज इति सुरभी च ॥ आगमनेन तत्र इंद्र आगत्य किं कृतवा
तवान् तदाह विविक्त उपसंगम्येत्यादिना अथाह सुरभिरित्यंतः प्राक्तनेन ग्रंथेन विविक्ते एकांते
पादयोः स्पर्शेन नमस्कारं अस्य कृष्णस्य भीतः तस्यासावनुनावश्च श्रुतानुनावः दृष्टः श्रुतानुनावो
येन स इंद्रः नष्टस्त्रिलोकेशोहमिति मदो यस्य सः तत्र ममापराधं क्षमस्वेति वक्तुं तत्तावदपराधो
नास्त्येव त्वया त्वग्रहएव कृत इत्याह चतुर्भिः विशुद्धसत्त्वमितिद्वि ॥४॥ धाम स्वरूपं शांतं एकरूपं अतएव त
पोमयं प्रत्युत ज्ञानं सर्वज्ञमित्यर्थः अतः ध्वस्तरजस्तमस्कं ध्वस्ते अविद्यमाने रजस्तमसी यस्मिन् अतएव
त्वय्ययमस्मदादिष्ठ इच्यमानः मायाकार्यरूपः गुणसंप्रवाहः गुणैः संभो ह्यत इति तथा संसारप्रवाहः
सः तेतव न विद्यते यतः अयं गुणो नाज्ञेनानुबद्धः तइति तथा सः सर्वज्ञस्य ते नास्तीत्यर्थः अज्ञानसं

बंधो वा यदा अज्ञानतः कृतदेहसंबंधो नस्ततः तदा तत्कृतानां रागादीनां का वार्त्तेत्याह कुतो न्विति पतंत्य
ध२ ताः देहसंबंधकृताः तद्धेतवः पुनरस्य देहस्य हेतवः नन्वज्ञानिनामपि ते दृश्यंते तत्राह अबुधलिंगभावाः
अज्ञानिनां गमकाः यावद्रागादिमत्वं तावदज्ञानित्वमेवास्तीत्यर्थः । तो नाथ तावेपि मन्मानत्तं
गोदंडार्थमित्याह अथापीति ननु त्वद्दंडे मम गोपालकस्य का शक्तिः किं वा कारणं को वा दंडो मया कृत
इत्यत आह पितेति हे जगतां त्वं पिता जनकः गुरुः उपदेष्टा अधीशः नियंता इति दंडधारणे हेतुत्रयं काल
त्वात्समर्थः तस्मादुपात्तदंडो लीलावतारैः समीहसे त्वं समीहा लीलैव जगदीशमानिनामस्माकं मानभं
जनमित्यर्थः कथमेतदित्यत आह ये इति मद्विधास्ते अज्ञाश्च अतो जगदीशमानिनः काले भयकाले
पि यथाधुनैवातिवृष्टौ त्वामभयं भयमगणयंतं वीक्ष्य आशु तन्मदं जगदीशाहमितिमदं हित्वा विगतगर्वाः
संतः आर्यमार्गं त्वद्भक्तिलक्षणं भजंते अतः खलानामीहा अनुशासनं दंड इत्यर्थः एवं भगवत्स्व
रूपं अभिप्रायं चानुवर्ण्य क्षमापयति स त्वमिति । एवं भूता असती मतिर्मे पुनर्मा भूदिति प्रार्थनांत ६५
रं महान्तमपराधं कथं क्षंतव्य इति चेत् अत आह तवेति । स्वयंभराणां पुनश्चरुभारजन्मनां ब

हूनां भाराणां जन्म येषां तेषां चमूपतीनामभवाय नाशाय युष्मच्चरणसेविनां भवाय अतो मम त्वत्सेव
कत्वात् अलं तापराधिनोपि क्षंतव्यमिति भावः क्षमापयन्नमस्करोति नम इति । तुभ्यं भगवते चक्षा
यनमः पुरुषाय सर्वांतर्यामिणे महात्मने अंतस्थत्वेप्यपरिच्छिन्नाय अतः वासुदेवाय सर्वनिवा
सायं सात्वतां यदूनां पतये तर्हि किमहं यादवः न स्वच्छंदोपात्तदेहाय तेषां भक्तानां छंदेन इच्छया स्वी
कृतदेहाय तत्रापि विशुद्धं ज्ञानमेव मूर्तिर्यस्य तस्मै मायया सर्वस्मै अतः सर्वस्य बीजाय कारणाय
अत एव सर्वभूतानामात्मने नम इति कृतागस इत्यनेनोक्तं अपराधं निवेदयति मयेदमिति ईश
आसारवायुभिः गोष्ठनाशाय मयेदमकृत्यं चेष्टितं कृतं तथापि नोईश्वरेण त्वयानुगृहीतोस्मि अनुग्रहं रा०
दर्शीति ध्वस्तस्तंभ इति च दंडेन स्वाभिप्रायेण निवेदिते भगवानपि तथैवाह मयेति पंचभिः इंद्रश्रिय
देवराज्येन वः युष्माभिः बहुवचनं वरुणाद्यभिप्रायेण गतथं स्वगोपितवैश्वरत्वादिति चेत्तत्राह
क्रियतामिति मदनुशासनेन यथापूर्वं तिष्ठ स्थीयतामित्यर्थः युक्तैः अप्रमत्तैः स्वं स्वं वर्त्तितः निरहंका
रैः स्वसंतानैर्गोभिः सह उपामंत्र्य कृष्ण कृष्णेत्यादि संबोध्य इंद्रेण हतापि भवता सनाथा वयं अ१

कृताः रक्षिता इत्यर्थः त्वं नः परमं दैवं दैवतं अतः हे जगत्पते गोविप्रदेवानां येन्ये च साधवः तेषां च त्वं
वायत्र अस्मत् दयाय त्वमेवेंद्रो नं वनतु भवतामिंद्रोस्तीति चेत् अत आह इंद्रमिति ॥२१॥ अलंकुरंदरस्ये
द्दतयेत्यर्थः नन्तु देवइंद्रो भवति कथमहं भवेयमिति चेदत आह अवतीर्णोसीति तुरनिः आत्मनः
पयसा न्यषिंचत् इंद्रश्चाकाशगंगायाः जलैरन्यषिंचत् देवानां मातृभिः अदित्यादिभिः देवैर्महर्षि
भिश्चेति वा गाः पशून् गां स्वर्गं वा इंद्रत्वेन विंदतीति वा गोविंद इत्य स्यामन्तुनाम कृतवानित्यर्थः ॥२५॥ धा५
देवनिकायेषु केतव इव दर्शनीयाः तुंबुरवाद्य इत्यर्थः गावः गां पृथिवीं पयोभिः ऋतां आर्द्रीमनयन्
आर्द्रमकुर्वन्नित्यर्थः नानारसौघाः क्षीरादिवाहिन्यः अकृष्टपच्याः कर्षणं विनैव पक्काः ओषधयो
व्रीह्यादयः आसन् यद्वा अकृष्टपच्या ओषध्यो येषु ते गिरयः उन्मणीन् अगताः मणीन् उत्
उद्धृतान् बहिः प्रकटान् अबिभ्रत् अबिभरुः इति दशमे सप्तविंशः ॥॥ अष्टाविंशे ततो नंदानयनं ६६
यनं वरुणालयात् वैकुंठदर्शनं चाथ गोपानामनुवर्ण्यते ॥ गोवर्द्धनं समुद्धृत्य च वज्रो कृत्वा
मीश्वरं नंदानयनतः कृष्णो वरुणं च वव्रे नयतु कल्याणमाचार्यान् द्वादश्यां पारणादरान्नि

वेशेनासुरीं वेलामविज्ञायैव अरुणोदयात्पूर्वमेव स्नात्रबलेन निशि उदकं प्रविष्टं दैतेन
निशाचरेण वरुणस्य भृत्येनानयदिति तथा च स्नानस्य कालार्थं द्वादशी ह्यल्पा निशीथादूर्ध्वमेव हि आम
ध्याह्नात्क्रियाः सर्वाः कर्तव्याः शंभुशासनात् इत्यादि तद्यति च वरुणः अजानतो मामकेनेति न मामके२
गवद्धर्ममजानतेत्यर्थः स्वानां भगवद्धर्मपरायणानां अन्नयदः मायामैष्ट्य जयं ददत् सपर्यया
अर्हणेन अद्य इदानीं मे मया देहो निभृतः धृतः यदा त्वद्दर्शनं जातं तत देवदेहः सफलं प्राप्त इत्यर्थः
यद्वा निभृतः पूर्णमनोरथ इत्यर्थः किंच अद्यैवार्थोधिगतः सर्वे रत्नाकरपतिना पि इतः पूर्वं नैव
विधोर्थः प्राप्त इत्यर्थः किंच संसारोपि निवृत्त एवेत्याह येनाह त्वत्पादभाज इति ॥ अध्वनः पार
मो दंतं भगवते निरतिशयैश्वर्याय ब्रह्मणे पूर्णाय परमात्मने सर्वजीवनियंत्रे तत्र हेतुः नय
त्र तिष्ठे लोकसृष्टिविकल्पयति यां मायां न दृश्यते अविद्यमानेव तिष्ठतीत्यर्थः अजानता म
मूढेन त्वयि ज्ञापिताः प्रणयं तत्कृतं तदिति ॥ नंदं विमुच्य समर्पयति गोविंदेति ॥ महोदयं ऐश्वर्यं
चौत्सुक्ययुक्ता धीर्येषां ते अपि किं स्वगतिं स्वस्थानं रूपं नो ब्रह्मारव्यां च उपाधास्यत्

माया३ अतींद्रियं अदृष्टपूर्वं लोकपालस्य२

पश्यतिनः अस्माञ्ज्ञापयिष्यतीतिसंकल्पितवंतइत्यर्थः इतिएवंतत्तंज्ञानांस्वेषांसंक
ल्पं अखिलदृक्सर्वज्ञःस्वयमेवविज्ञायतेषांसंकल्पसिद्धयेकृपयैतदचिंतयत्
अविद्यादेहाद्यहंबुद्धिस्ततःकामःस्ततःकर्मतैःउच्चावचदेवतिर्यगादिषुगमनंस्त्रीयांगतिंन
वेदं स्वंपरब्रह्मस्वरूपंलोकंचवैकुंठाख्यंतमसःप्रकृतेःपरंदेहादिपिहितानांतद्दर्शनमशक्य
मितिप्रथमंदेहादिव्यतिरिक्तंब्रह्मस्वरूपंदर्शयामास तदाहसत्यमिति सत्यंअबाध्यंज्ञानं
अजडंअनंतंअपरिच्छिन्नंज्योतिःस्वपरप्रकाशंसनातनंशाश्वत्सिद्धं गुणापायेगुणापोदेशा
निनोयत्पश्यंतितत्कृपयैवदर्शयामास एवंब्रह्मह्रदंब्रह्मैवह्रदस्तंह्रदः तत्रनिमग्नस्यविशे
षविज्ञानाभावात्तंब्रह्मह्रदंतेनुनीताःप्रापिताः तस्मिन्नमग्नाश्चपुनरद्धाक्तंविरोषमाकृष्टनः
कृष्णेनउद्धृताःसमाधेरिवोत्थापिताःसंतः ब्रह्मणस्तस्यैवलोकंवैकुंठाख्यंददृशुरितिनतुब्र
ह्मनिमग्नानांपुनर्लौकिकदर्शनंघटतइतिमिवत्याशंक्याहयत्रेतियत्रयस्मिन्लोके निमित्तेसति ६७
पूर्वंअक्रूरोअध्यगात् दृष्टवान् स्तुवपरिचित् संवादात्प्राक्तनवाक्यतनिर्देशःनल्पतकर्वे

चर्यैजगावैकिंविदपसंनावितमितिनावःअथवाअक्रूरोयत्रदृष्टवान्तस्ययमुनाह्रदस्यब्रह्मह्र
दइतिनामतंह्रदंनीताममग्नाःसंतोब्रह्मणोलोकंददृशुःपुनश्चकृष्णेनोद्धृताःपूर्ववत्तंदृष्ट्वाविस्मिता
बभूवुरितिपक्षवहिताचयोःप्रसिद्धकल्पनाबसोढव्येतिअनिष्टयस्तत्वा॥इतिदशमेअष्टाविंशः॥
॥ऽ नत्विंशेतुरासाथमुक्तिप्रत्यक्तयोत्तंगोपीरासमारंनेतस्यवांतद्धिकौतुकंब्रह्मादिजयसंरूढ
दर्पकंदर्पदर्पहांजयतिश्रीपतिर्गोपीरासमंडलमंडनः ननुविपरीतमिदंपरदारविनोदेनकंदर्प
जितत्वप्रतीतेःमैवंयोगमायामुपाश्रितःआत्मारामोप्यरीरमत्साक्षान्मन्मथमन्मथःआत्मन्य
वरुद्धसौरतइत्यादिषुस्वातंत्र्याभिधानात्तस्माद्रासक्रीडाविडंबनंकामजयरव्यापनायेत्येवत
त्वंकिंचशृंगारकथापदेशेननविशेषतोनिवृत्तिपरेयंपंचाध्यायीतिव्यक्तीकरिष्यामःतारात्रीरिति
याताबलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाइतिप्रतिश्रुताइत्यर्थः तदातस्मिन्नेववक्त्रणेतस्मीतयेउ
डुराजश्चंडःउदगात्उदितःकिंकुर्वन्दीर्घात्कालेनदर्शनंयस्यसप्रियःस्वप्रियायाःमुखंस्व
रूपेणनअंकमेनयथाविलिंपतितथाप्राच्याःकंजःदिशःमुखंशांतमैःसुखतमैःकरैःरश्मि

भिः अरुणोनवदयरागेण विलिंपन् अरुणीकुर्वन्नित्यर्थः सः प्रसिद्धउडुराजः तथा चर्षणी
नां जनानां शुचः तापान् लानीः दूरीकुर्वन् अपनयन् कुमुद्वत् विकसनीयं विद्यते यस्य तं कुमु
द्वंतं नरवंडं अखंडं यस्य तं रमायाः आननस्य आभेव आभा यस्य तं नवं कुंकुममिव अरुणं दृ
ष्ट्वा वनं च तस्य कोमलैर्गोभिः रश्मिभिः रंजितं दृष्ट्वा कलं मधुरं जगौ अगायत् कथंभूतं वामाः वरा दृशो या
सां तासां मनोहरं यथा असाप न्याय अन्योन्यमलक्षितं न ज्ञापितः उद्यमो याभिस्ताः सः कांतो य
त्र तत्र गीतध्वनिमार्गेण जग्मुः जवेन वेगेन लोलानि चंचलानि कुंडलानि यासां ताः श्रीकृष्ण
स्तवकराक्षश्रवणेन तत्प्रवणचित्तानां तत्क्षणमेव चैवगीककर्मनिवृत्तिं द्योतयंत्यः दुग्धादिविषयं
कर्म विसृज्य ययुः तदाह दुहंत्य इति पयः स्थालीस्थितं चुल्याम् अधिश्रित्य तत्क्षणात् तदप्रतीक्षमाणाः
काश्चिद्ययुः संयावं गोधूमकणान्नं पक्वं अनुद्वास्य अनवतार्य अन्याः अपरा जग्मुः अंगोद्वर्तनादि
वर्त्यं काश्चकाश्चित् कृष्णशुश्रूषार्थं कर्म तदासक्तमनसामन्यथाकृतमपि फलत्येवेति द्योतयन्नाह ६८
यत्यस्तेति स्नानतः स्वरूपतश्चाध्यौर्धोरेणे न विपर्ययं प्राप्तानि वस्त्राणि आभरणानि च यासां ता

न चक्रुषोक्तिकृष्टमनसां विघ्नाः प्रभवंतीत्याह ता वार्यमाणा इति न लब्धो विनिर्गमो याभिस्ताः प्राग
पितध्यावनायुक्ताः तदा नितरां दध्युः स्मरिरित्यर्थः किं च तदानीमेव तं परमात्मानं श्रीकृष्णं ध्यानतः प्रा
प्ताः सत्यः गुणमयं देहं जहुः रित्याह कृष्णाः कद्दयेनाँ दुःसहेति ननु कथं जहुः परमात्मेति भावेना
ना४ ज्ञानौवादित्या सांक्याह जारबुध्यापीति न हि वस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते अन्यथा मत्वा विपीताऽ
मृतवदिति भावः ननु तथापि कथं प्रारब्धकर्मबंधने सति देहत्यागः अत्राह सद्यः प्रक्षीणबंधना इ
ति ननु कथं भोगमंतरेण प्रारब्धकर्मक्षीणं भोगेनैव सद्यः क्षीणमित्याह दुःसहेति दुःसहो
यः प्रेष्ठविरहः तेन तीव्रस्तापः तेन धुतानि गतानि अशुभानि यासां ताः तदप्राप्तिपरमदुःख
भोगेन पापं क्षीणमित्यर्थः तथा ध्यानेन प्राप्तस्याच्युतस्याश्लेषेण या निर्वृतिः परमसु
खभोगः तया क्षीणं मंगलं पुण्यबंधनं यासां ताः अतो ध्यानेन परमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुख
दुःखाभ्यां च निःशेषकर्मक्षयात् गुणमयं देहं जहुरिति ननु च यथा पतिपुत्रादीनां वस्तुतो
ब्रह्मत्वेपि न तद्भजनान्मोक्षस्तथा बुध्यभावात् एवं कृष्णेपि ब्रह्मबुध्यभावे तत्संगतिः कथं

मो चन्द्रहेतुरिति शांकते कृष्णं विदुरिति १४ परं केवलैकांतं कमनीयं परिहरति उक्तमिति २१
अयं भावः जीवेष्वावृत्तं बलित्वं श्रीकृष्णस्य तु हृषीकेशत्वादनावृतं अतो न तत्र बुध्यापेदो
तिं ननु दर्शीकृ यमनावृतः स्यात् अत आह न्यायामिति छायानामनःप्रायानियं तु भगवतः
विवस्वत्पान्निव्यक्तिः अतो न दोषिसादृश्यमत्र वक्तुं युज्यत इति भावः अतोयथा कथं वित्तदासक्ति
र्मुक्तिकारणमित्याकाममिति १५ ऐक्यं संबंधं सौहृदं नक्तिं न त्वत्र गवतो यमति नारदस्त्वाह
नवैवमिति १६ यतः श्रीकृष्णादेतत्स्थावरादिकमपि विनश्यते प्रस्कृतमाहता दृष्टेति १७ वायः
पिशैः वा चिजासैः सर्वाः ससंभ्रमं आगता वीक्ष्य सत्वयमिवाहृष्ट्रस्येति लज्जया मंदहसित
मालक्ष्याहरजं न्येपेति १८ किं च मातरइति १९ विविच्यंति मृगयंति बंधूनां साध्वसं माक्षुद्रमा
करुतेत्यर्थः स्वत्वाणाय कोपेनान्यतो विलोकयंती प्रत्याह दृष्टमिति २० राके रास्यपूर्णचंद्रस्य
करैरंजितं यमुनास्परिनोः नीलस्यलीलां मंदगतिः तया एजतः कंपमानाः तस्कृणापध्नवाः ८९
तैः शोभितं सतीः हे सत्य संरंजनकुतदृष्टीः प्रत्याह। अथवेति २१ अजितारायाः वशीकृतचित्ता

उपपन्नं युक्तं जीयं ते पीतास्त्वदंति २२ ष्णादृष्टं नयदर्शने न निवर्त्तयति न तु हेरिल्यादि श्लोकत्र
येणांफ ग्नुलुछं कृ छं दुःसंपादं औपपत्यं जारसोख्यं किं चश्रवणादिति २३ कृत्ति वित्तां प्राप्ता
नां स्थितिमाह कृत्वेति २४ शुचः शोका दुत्ततेन स्वसने नष्टघंतो बिंबफलसद्दृशा अधरो
अ४ घायेष्ठु मुख्वेपूतानि त्रवैषां विरुलां तथा अंगुष्ठेन महीलिखंत्यः तथा गद्गदीतकंठ्लैरश्रु॰
५त त्रिः कुचकुंकुमानि त्यजंत्यः तूष्णीं स्थिताः यतः अकृः दुःखस्वरो यासां ताः किं च प्रेष्ठमिति २५
किं विस्मरं जेणको पावेशेन गद्गदा गिरो यासां ताः अश्रूवतसां सरंजे कारणं प्रेष्ठमित्यादि
प्रियेतरमिव प्रतिभामानं प्रत्याव द्वाणं कुरं शं संदुरवयहस्त्व छंद पादमस्त्वं नक्ताः से ८१
वितवती स्मान् नज स्वैमात्यजेति अपि च यदुक्तं पत्नपत्नेत्यादि त्वया धर्मविदेति सोपहासं
एवं मेतन्नुपदेशानां पदे विषये त्वयो वा स्त उपदेशापदत्वे हेतुः ईशाइति विविदिषा वाक्येन स
र्वोपदेशानामीशपरत्वावगमादिति भावः ईशत्वे हेतुः आत्मा कि लत्वानि तिनोग्य स्यकृत्स्नसर्वे
स्यतोक्ता आत्मैवेति अतः प्रेष्ठो बंधुश्च भवानेवेति सर्वबंधुषु कर्तणीयं त्वय्येवास्त्वित्यर्थः॥

अथवा उपदेशानां प्रदेस्थाने धर्मोपदेष्टरि त्वयि सति अस्मास्तु च धर्मजिज्ञासमानासु सतीषु
त्वया धर्मविदा यदुक्तं एवमेतदस्तु ननु त्वं धर्मोपदेष्टा किं तु त्वं वा नास्मीति अथवा यदुक्तं एतदुप
देशापदे तज्जो वरे ऽनुरूपे दक्षः नाम त्वयि तु ईशे स्वामिनि सति एवं काङ्क्षाने वमि त्वर्थैः यतस्त्वनुष्ट
तां त्वमात्मा फलरूप इति यद्वा पत्यादिशुश्रूषतां धर्म इति एवमेतत्वय्येवास्तां यतः उपदेशापदेशु
श्रुणीयत्वेनोपदिश्यमानानां पत्यादीनां पदे अधिष्ठाने कृतः ईशी न हीश्वरमधिष्ठानं विना
कोपि प्रतिष्ठा चादिर्नामेति अन्यत्समानं अलमतिविस्तारेण ॥ रतसदाचारेणाऽढयं त्वः प्रार्थ
यंति कुर्वंतीति रः ऽकृशला शास्त्रनिपुणा तया त्वया शास्त्रं किं प्रजया करिष्यामो येषां नोयमात्मा
यं लोक इत्यादि किं वप्रतियातेति यदुक्तं तदशाक्यं त्वयैव वित्तादीनामप्रहृत्वादित्याकूः वित्तमि
ति ३४ यदस्माकं वित्तमेतावं तं कालं सुखेन गृहे प्रविशति तत्त्वया पहृतं कुरावपि योग
हृक्त्ये निर्विशतः तावदपि सुखात्मना त्वयेति वा अतः हे अंग कृष्णमनः अस्माकं तवाधुना मृत ७०
स्मरकेण तवेव प्रासस हितेनावलोकनेन कलगीतेन च जातो योहृच्छयोग्निः तं सिंच नो वेदयं

तावदेकोग्निः तथा विरहाग्नि निष्पाते योग्निस्तेन च तउपमुक्त देहाः दग्धशरीराः योगिन इव ते पदवीं
अंतिकं ध्यानेन यामः प्राप्नवामा न तु त्वत्प्रतीनेवोपगच्छततेएनमग्निं सिंचेयुरिति त आहुः यर्हीति
अंबुरमायाः लक्ष्म्याः दत्तक्षणां दत्तोत्सवं दत्तावसरं वा तदपि क्वचिदेव न सर्वदा अरण्यजनाः प्रि
यायस्यतस्य तव अरण्यजनप्रियत्वादरण्ये क्वचिद्यर्हि अस्प्राक्ष्म स्पृष्टवंत्यो वयं तत्र त्वत्त्वया
त्तिरमिता आनंदिताः सत्यः तदारभ्य अन्यसमक्षं स्थातुमपि न पारयामः तुष्टास्तेन रोचं तद्य
र्येः चेत्यादसौ त्यागयं च तिविचमित्याकूः श्रीरिति २४ वक्षसि असापत्न्ये स्थानं प्रलब्धापि तु लं
स्याः सन्यासहृय त्तव पदांबुजरजः कामयते सात्त्वये सर्वैर्जुष्टमितिसो त्यागयातिरेकोक्तिः य
स्याः स्ववीक्षणे श्रीरात्माने विलोकयच्चिंत्ये तदर्थमन्येषां ब्रह्मादीनां तपोभिः प्रयासः तदंगस्त
कृच्छयमपि प्रपन्नाइति हे वृजिनार्द्दन दुःखहर्तः त्वदुपासनएव लब्धजनएवः आशाया सांतावः
यं वसती गृहान्विस्तृज्य योगिन इव प्राप्ताः तव सुंदरस्मितविलसितनिरीक्षणेन यः तीव्रः कामः
तेन तप्तचित्तानां नः हे पुरुषरत्न दास्यं देहि नन्तु गेहादिस्वाम्यं विहाय मद्दास्यं किमिति प्रार्थ्य

तत्रात आह॥ विद्येति श्रीअलकैरावृतं मुखं तथा कुंडलयोः श्रीर्ययोस्ते गंडस्थले यस्मिन् अधरसु
धायस्मिन् तच्च तच्च मुखं वीक्ष्य वक्षःश्रियाएकामेवरमणं रतिजनकं वीक्ष्य दास्यएव न वामेति मन्दहु
स्मितमोपपन्न्यमित्युक्तं तत्राह कास्त्रीति पं हे अंग कृष्ण कलानि पदानि यस्मिन् तत् आयतं दीर्घं
मूर्छितं स्वरालापं तेदस्तेन पाठांतरे कलपदं यदमृतमयं वेणुगीतं तेन संमोहिता का वा स्त्री आर्यचरि
तान्निजधर्मान्न चलेत् सन्मोहिताः पुरुषा अपि चलिताः किं च त्रैलोक्यसौभगमिति यत् यतः अबिभ्र
नु अबिभरुः चतुष्पोतकराक्षश्रवणमात्रेणापि तावन्निजधर्मत्यागो युक्तः किंपुनस्त्वदनुभवेनेतिनादः
पी॰७ यदुक्तं निश्चितं विज्ञवित्तं पारक्यप्रलपितं गौसरीरमत रमयामास प्रियस्येक्षणेन कुञ्जानि मुखा
नि यासां तानि उदारहासाश्चते द्विजाश्चते पृ कुंद अस्तमवद्वीक्षिति येस्यसः एणांकश्चंद्रः बाहु
प्रसारश्च परिरंभश्च करादीनामालभनं स्पर्शश्च नर्मपरिहासश्च नखाग्रपाताश्चतेः द्वेष्या क्रीड
यावं अवलोकैश्च हसितैश्च कामं तासामुद्दीपयन् तारमयामास महात्मनः अनासक्तचित्तानूतः ९१
सौभगमदं सौभगेन मदं अस्वाधीनतां मानं गर्वं केशवः ॥कश्च ईशश्चतौ वायतिशतितथासः

॥इति रासे एकोनत्रिंशः॥ ॥त्रिंशे विरहसंतप्तगोपीभिः कृष्णमार्गणं उन्मत्तवन्नीयतामत्रमंतीभिर्वने
वने॥१॥ अन्तर्हिते॥ अपश्यंत्यः रंगत्या च अनुरागस्मिता न्यां विभ्रमेक्षितानि सविलासनिरीक्ष
णानि तैश्च मनोरमा आलापाश्च विहाराः क्रीडाश्च विभ्रमाः अन्यैव विलासाः तैश्च रमापतेर्गत्यादिभि
रेतैरादिष्टानि चित्तानि यासां ताः अतस्तस्मिन्नेव आत्मा यासां ताः तस्य विविधचेष्टा जगृहुः तदनु
कृतोऽरक्रीडनं अपि च गतिस्मितेति प्रियस्य गत्यादिषु प्रतिरूढा आविष्टा मूर्तयो यासां ताः
अतः कृष्णविहारविभ्रमाः कृष्णस्यैव विहारविभ्रमाः क्रीडाविलासा यासां ताः अहमेवकृ
ष्ण इति परस्परं निवेदितवंत्यः किंच गायंत्य इति वनाद्वनांतरं वृक्षान्विचिक्युः अमृगयन्
उन्मत्तवत् अपृच्छन् वनस्पतीन्यपृच्छन् तेषु अंतरं मध्ये संतं पुरुषं बहिश्च संतमिति तस्य त
पं वयंति न वनिः तत्र महत्त्वात् आदौ ते पप्रच्छुरित्याह दृष्टो वः कच्चिदश्वत्थ इति प्रेमहासवि दीनु३
कस्मितैरवलोकनैरस्माकं मनो हृत्वा चोरइव गतो युष्माभिः किं दृष्ट इति महांतश्च पुरुषोत्तमः हू२
पकारिणश्चेति कुरबकादीनपृच्छंति कच्चिदिति हे कुरबकादयः दर्पहरं स्मितं यस्य सं

तोगतःक्वचिदिति ७ अलिकुलैःसहत्वांबिभ्रत्तववातिप्रियःत्वयाकिंदृष्टइतिंगुल्मानितरेकेपि
नम्राइतिइमाःपृच्छेयुरितिपृच्छंतिमालतीति हेमालतिमल्लिकेजातियूथिके वःयुष्माभिः ८
किंअदर्शिदृष्टः वःकरस्पर्शेनप्रीतिंजनयन्किंयातइति अत्रमालतीजात्योरवांतरविशेषोद्रष्ट
व्यः फलादिभिः सर्वप्राणिसंतर्पकाःएतेपृच्छेयुरितिपृच्छंतिचूतेति ९ चूताम्रयोरवांतरजातिभे
दःकदंबनीपयोश्च हेचूतादयः हेअन्येचपरार्थभविकाःपरार्थमेवजन्मयेषांतेयमुनोपकू
लाःतस्याःकूलसमीपेवर्तमानाःतीर्थवासिनइत्यर्थः तेभवंतःरहितात्मनांअस्माकंचतस्मान्नःकृष्ण
पदवींकृष्णस्यमार्गंशंसंतुकथयंतु हेक्षितित्वयाकिंतपःकृतंयात्वंकेशवांघ्रिस्पर्शोत्सवाके
शवस्यांघ्रिस्पर्शेनउत्सवोयस्याःसा कुतःज्ञायते अंगरुहैरुत्पुलकितारोमांचिताविभासि
शोभसेइतितत्रविशेषंपृच्छति अपिकिंअयमुत्सवःअंघ्रिसंभवःअधुनातदेकदेशांघ्रिस्पर्श
संभूतःयद्वानैतावत्किंतुउरुक्रमविक्रमात्पूर्वंत्रिविक्रमस्यपदासर्वक्रमणात्अहोअथ ७२
वानैतावदेवअपितुततोपिपूर्वंवराहस्यवपुषःपरिरंभणेनेति अतस्त्वयानूनंदृष्टस्त्वंतंदर्श

येति हरिण्याःदृष्टिप्रसत्त्याकृष्णदर्शनंसंभाव्याहुः अपीति हेसखिएणपत्निअपिकिंउपगतः
समीपंगतः गात्रैःसुंदरैर्मुखबाह्वादिभिः प्रिययासहेतियदुक्तं तत्रद्योतकंकांतायाअंगसंग
तस्तत्कुचकुंकुमेनरंजितायाःकुंदकुसुमस्रजःगंधःकुलपतेःकृष्णस्यवातिआगच्छतिफलना
रेणनतांस्तरून्कृष्णंदृष्ट्वाप्रणताइतिमत्वाप्रिययासहतस्यगतिविलासंसंभावयंत्यःपृच्छंति
बाहुमिति १२ तुलसिकायाअलिकुलैः अतस्तदामोदमदांधैः अन्वीयमानःअनुगम्यमानःइ
हचरंन्निति काश्चिदाहुः हेसख्यःइमालताःकृष्णेनसंगतानूनंअतःइमाःपृच्छतननुस्वपति
संगतोलतासंगतिर्दुर्घटानंवनस्पतेःपत्युःबाहून्आश्लिष्टाअपिअहोभाग्यंनूनंतत्करजस्पृष्टाः
यतःउत्पुलकानिबिभ्रतिनहिस्वपतिसंगतावीरुत्कुड्मलकसंजनवइति तावत्उन्मत्तवत्पृ
च्छुरित्येतत्प्रपंचितंइदानींरमापतेःतास्ताविचेष्टाजगृहुःतदात्मिकाइतियदुक्तंतत्प्रपंचयति
इतीति १४ उन्मत्तवचोगोप्यःउन्मत्तवद्वचःयासांताःगोप्यःकृष्णान्वेषणेनकातराःअतिविक्लवाः
अनुचक्रुःअनुकृतवत्यःकस्याश्चिदित्यादिभिःवक्तुभिरनुकरणंप्रपंचयतितत्रश्चतुर्भिस्तन्मय

मा॰द॰म॰टी॰

त्वं तु नरके नानुकरणं मिति विवेकः पूतनायंत्याः स्तनावदाचरंत्याः कृष्णवदाचरंती स्तनमपिबत् ।
तोकयित्वा तोकवदात्मानं कृत्वा दैत्या पिबात्तृणावर्त्तवदात्मानं कृत्वा एकां कृष्णाभिमानां वनां कृष्ण
स्याभिबाल्यं भावयति या तां अन्यां जहार दूरगाः दूरवर्त्तमानागाः यद्वत्तु यथा कृष्णस्तथा हूयतं कृ
ष्णं अनुवर्तती अनुवर्त्तमानां अनुकुर्वती तिवा पाठः यतंती प्रयत्नं कुर्वती अंबरं उत्तरीयं वस्त्रं
उन्निदधे उर्द्ध्वं धृतवती अपिदधं निमीलयत् सुहृदकं सुनयनं आस्यं पिधाय सुदृग्वराकीति वा नी
ति विडंबनं नयानुकरणं एवं पुनरपि वृंदावने लताः तरूंश्च कृष्णं पृच्छंत्यः वनोद्देशे वनप्रदे
शे पदवद्रुतत अपश्यन् स्पष्टानि संमिश्राणि तेन अंसे न्यस्तः प्रकोष्ठोय स्याः करेणोः हस्तिन्याः
रहः एकांतस्थाने ते आद्य सखाः अहो धन्याः अतिपुण्याः गोविंदांघ्रअंकुरेणाः तन्नेत्रे तुन्या
निति अस्मान्निरप्ये तद्वदेव निपिके णा तथैव कृष्णः प्राप्तुं शक्य ते इति भावः अन्याहुः तस्याइति
=अथकृताधरं= गोपीनां सर्वस्वं अयं भावः नवेदे वयं दितस्याः पदानि संस्पृष्टानि नितनवियुक्ता नितु नादुःखं कुर्वंती ७३
तिं तदसंस्पृष्टानि केवल कृष्णपादरेणुनेव विविच्यंतः तान्यदृष्ट्वा पुनराहुः तं समतपन्नेतदा हि

तिः न जच्यं तदइति अखिद्यंती सुजाते सुकुमारे अंघ्रितले यस्याः तां उन्निन्ये स्कंधमा
रोपितवान् पपदान्या माक्रमणं द्वौणा समर्द्दनं ययोः अतएव असकलपदे पश्यते
ति तस्याः कृष्णजाच्यं तरूप विष्टा याघ्रि कृंदष्ट्वाङ्कः केदाप्रसाधन मिति कांता मधिकृत्य
तानि प्रसूनानि रूढयता चूडानुकारेण बध्नता इत्युक्त्वमुपविष्टेरमे इत्यादि शुकोक्तिः अ
न्तर तः स्वत स्तुष्टः आत्मारामः स्वक्रीडः अखंडितः स्त्रीविभ्रमैरनाकृष्टोपि तथा चेकिनि
कामिनाः तिरेमे अतआहुः ञ्मिति दंस्त्रीणां दुरात्मतामाह साचेति कामोयानं आगमनसाधनं या
सांता गोपीर्हित्वा मां भजते इति रेतो रात्मानं वरिष्ठं मेने इति कामिनां दैन्यं दर्शयति एवमु
क्त इति अखंडितत्वमाह ततश्चेति अर्थ तस्यां स्कंधारो हेच्छतायां अंतर्हितः तद्दर्थे अनुता
दृश पमाहनाग्ये ति अन्विक्षंत्यः मृगयमाणाः अविदूरतः समीपे तैर्यापि सहिताः कृष्णान्वेष स्त१
णाय वनमविशन् ततोहरेरं न्वेषणान्निवृत्ताः एवं तमप्राप्ताः अपिस्व गृहान्नैवस्मृतवत्यः
तदात्मिकाः सएवात्मायासांताः तन्मयाः इत्यर्थः किंतु सर्वंपिकृष्णे न संगतिरासीत् तद

वकालिंद्याःपुलिनमागत्यकृष्णंभावयंतिध्यायंतीतितथाताःकृष्णस्यागम[ने]कांक्षितंयासांताः
मिलितासत्यःकृष्णमेवजगुरिति॥इतिदशमेत्रिंशः॥॥एकत्रिंशेनिराशास्ताःपुनःपुलिन
मागताःकृष्णमेवानुगायंत्यःप्रार्थयंतेतदागमं॥हेदयितत्तेजन्मनाव्रजंअधिकंयथाभवति
याजयतिउत्कर्षेणवर्त्ततेयस्मात्त्वमत्रजातस्तस्मादिंदिराळक्ष्मीःअत्रश्रयतेव्रजमेवा
लंकृत्यवर्ततेएवंव्रजेसर्वस्मिन्मोदमानेतत्रतुतावकास्त्वदीयागोपीजनास्त्वयित्वदर्थमेवक
थंचिद्धृतासवःधृताःअसवोयैस्तेत्वांविचिन्वतेमृग्यंतिअतस्त्वयादृश्यतांप्रत्यदीक्ष्यता
मितिपुनःअस्माभिर्भवानदृश्यतांयद्वाएवंत्वयादृश्यतामेतेविचिन्वतइतिअत्रस्वतंत्राणां
बहूनांवक्तृत्वादपराअंकःइतिसर्वत्रश्लोकेष्ववताराणांअथापिसंगतिरुच्यतेतत्रविश्विं
तुमप्रकिमितिचेत्तत्राहःशरदितिशारदुदाशयेशरत्कालीनेसरसिसाधुजातंसम्यग्जातंय
त्सरसिजंतदुविकसितंपद्मंतस्यउदरेगर्भेयाश्रीःतांमुष्णातिहरतीतितथातत्त्वयादृशाने
त्रेणहेसुरतनाथसंभोगपतेवरदअभीष्टप्रदअशुल्कदासिकाःअमूल्यदासीःनःनिघ्न ७४

तोमारयतस्तेतव~~[illegible]~~त्वयाक्रियमाणंइहलोकेप्ययंवधोनभवतिकिं
किंशस्त्रेणैववधोवधःकिंदृशावधोनभवतिकिंतुभवत्येवअतस्तदृशाप्रहृत्यप्राणापत्य
र्पणायत्वयादृश्यतामितित्वयादृश्यतामितियथासंभवंसर्वत्रवाक्यशेषः॥किंचवक्तव्यो
भवत्यःकृपयारक्षिताकिमितिइदानींदृशामन्मथसंप्रेष्यघातयसीत्याहः॥विषजलेतिं
हिकृष्णत्वंश्रेष्ठंविषमयाजलाद्घोरात्प्रियोनाग्नःतस्मात्तथाव्यालराक्षसात्अघासुरात्वर्षा
रा७ त्मारुतात्वैद्युतानलात्अंशनिपातात्वृषाअरिष्टःतस्मात्मयात्मजाद्व्योमात्॥विश्वतः
अन्यस्मादपिसर्वतोत्रयात्वंकालियदमनादिनारक्षिताः॥किमिदानींमुपेक्षसेइतिभावः॥अ
पिचविश्वपालनायावतीर्णेस्यतवभक्तोपेक्षाःसंतमनुचितेत्यःशयेनाहःनखल्विति॥हेस
खेभवान्खलुनिश्चितंयशोदासुतोनभवतिकिंतुसर्वेप्राणिनांबुद्धिसाक्षीननुसकिंदृश्यो
भवतितत्राहःविखनसाब्रह्मणाविश्वपालनायप्रार्थितःसन्सात्वतांकुलेयदुदेषिवानुगंदि
तइतितस्मात्त्वद्भक्तानांअस्माकंएतत्प्रार्थनावत्तुष्टयंसंपादयेत्याहः॥विरचिताभयेवृ[illegible]मि

त्यादि चतुर्भिः पद्यैर्लिप्सुर्यो संस्तते यान्ते च राणां [illegible]युषां शराणां प्राणानां प्राणानां विरचि
तं दत्तम भयं येन ततं तथा हे कांत कामदं वरदं तथा श्रियः करं गच्छतीति तत्तथा ततं ते करस ७२
रोरुहं नः शिरसि धेहि हे व्रजजनार्तिहरन् हे वीर हे निजजनानां यः स्मयो गर्वः तस्य ध्वंसनं
नाशकं स्मितं यस्य तथाभूत हे सखे भवतु किंकरीर्नः अस्मान् जन आश्रय स्म निश्चितं प्रथ
मं तावज्जलरुहाननं चारु दर्शय अविशेषेण प्रणतानां देहिनां [illegible] पापकर्षितां पापहं दृष्ट्वा
चरानुगं न पशून् अनुगच्छतीति कृपयेति तथा सौभाग्येन श्रियो निकेतनं धीयाति रिके पापफणिनः फ
णार्पितं ते पदांबुजं नः कुचेषु कृणु कृन्तं हृच्छयं कामं कृंधि छिंधि हे पुष्करेक्षण तवैव मधु
रया गिरा वल्गु निवाक्या निम्पन्यां तया बुधानां मनोज्ञया विदुषां हृद्यया गं नीरयेत्यर्थः मुह्य
तीः इमाः नः विधिकरीः किंकरीः अधरसीधुना आप्याययस्व संजी[illegible]वयेति किं च अस्मा
कं त्वद्विरहे प्राप्तमेव मरणं किंतु तव कथामृतं पाययद्भिः सुकृतिभिर्जीवितमित्याहुः तव ७५
ति तव कथैव अमृतं तन्त्रहेतुः तप्तजीवनं प्रसिद्धामृतादुत्कर्षमाहुः कविभिरीडितं कलिवि

द्भिरपीडितं स्तुतं तदेव भोग्यममृतं तैः स्तुतं बीकृतं किं च कल्मषापहं कामकर्मादिनिर
सनं तत्त्वमृतं नैवं तत् तं किं च श्रवणमंगलं श्रवणमात्रेण मंगलप्रदं तत्त्वनुष्ठानापेक्षं किं
च श्रीमत् सुशांतं ततं तु मादकं एवं भूतं तव कथामृतं आततं विस्तृतं यथा भवति तथा भुवि
ये गृणंति निरूपयंति ते जनाः भूरिदाः बहुदातारः जीवितं ददतीत्यर्थः यद्वा एवं भूतं त
व कथामृतं ये गृणंतीति ते भूरिदाः पूर्वजन्मसु बहुदत्तवंतः सुकृतिन इत्यर्थः एतदुक्तं
भवति ये केवलं कथामृतं गृणंति तेपि तावदतिधन्याः किं पुनर्ये त्वां पश्यंति अतः प्रार्थ
या मत्त्वयाद्दृश्यता मिति नन्वतर्हि मत्कथाश्रवणेनैव निर्वृता भवत्यः किं मद्दर्शनेन त्वद्वि ८१
लासस्तु नितवित्तावयं कुत्रापि शांतिं न विंदाम इत्याहुः प्रहसितमिति १० हे प्रिय कु
ककपट संविदः संकेताः न मीलितं किं च त्वयि वयमतिप्रेमार्दवितान्ताः त्वं तु नरस्मास्तुकेन
हेतुना कपटमावरसीत्याहुः श्लोकद्वयेन चलसीति ११ हे नाथ कांत यत् यदा व्रजाच्चल
सि पशून् चारयन् तदा नलिनवत्सुंदरं ते पदं कोमलं शिलैः कणिशैः तृणैः अंकुरैश्च सी

दति क्लिश्येदिति नो मनः कलिलतां अस्वास्थ्यं गच्छतीत्याप्नोति एवं स्नुतास्तु दुःखदां किंतो
चित्तावयं त्वं तु दिनपरिक्षये सायंकाले नीलकुंतलैरावृतं वनरजस्वलं गोरजश्छुरितं वन
रुहाननं अलिमालाकुलपरागछुरितपद्मतुल्यमाननं बिभ्रत् तद्यमुकुमुद्दर्शयन्नो
मनसि केवलं स्मरं यच्छसि अर्पयसि न तु संगं ददासीति कपट इति भावः अतोधुना कपटं
विहायैवं कुर्विति प्रार्थयंति द्वयेन प्रणतकामदमिति ॥ १७ ॥ हे आधिहन् रमणपद्मजा वि
तं ब्रह्मार्चितं आपदि ध्येयं ध्यानमात्रेणापन्निवर्तकं शंतमं च सेवासमयेपि सुखतमं तव
चरणपंकजं कामतापशांतये नः स्तनेष्वर्पयति अपि च हे वीर ते अधरामृतं नो वितर हे दे
हि स्वरितेन नादितेन वेणुना सुष्ठु चुंबितमिति नानामृतवासितमिति भावः इतररागवि
स्मारणां नृणां इतरेषु सार्वभौमादिसुखेष्वपि रागमिच्छां विस्मारयतीति तथा ते किंच त्वदाग
मपि च द दर्शनं दुःखं दर्शने च सुखं दृष्ट्वा सर्वसंगपरित्यागेन यतय इव वयं त्वामुपागताः ७६
त्वं तु कथमस्मान् त्यक्तुमुत्सहसे इति सकरुणं मृदु अटतीति द्वयेन यत्तु यदा त्ववान् कान

नं वृंदावनं प्रति अटति गच्छति तदा त्वामपश्यतां प्राणिनां त्रुटिं क्षणार्धमपि युगवद्भवति एवम
दर्शने दुःखमुक्त्वा पुनश्च कथं चिद्दिनांते तव श्रीमुखं उत्तरं चैनिरीक्षमाणानां ते चांदृशांप
क्ष्मकृत् ब्रह्मा जडो मंद एव निमेषमात्रमपि अंतरमसह्यमिति दर्शने सुखमुक्तं तस्मात्
हे अच्युत पतीन् सुतान् अन्वयान् तत्संबंधिनः भ्रातॄन् बांधवांश्चातिलंघ्य तव समीपमाग
तावयं कथं त्वत्सत्यगतिविदः अस्मदागमनं जानतः [illegible]गीतगतीर्विजानतः गतिविदो वयं
वा तत्वोज्झीतेन उच्चैर्गीतेन मोहिताः हे कितव शठ एवं स्नुतायोषितो निशि स्वयमागताः
त्वामृते कस्त्यजेत् न कोपीत्यर्थः अतस्त्वयात्यक्तानामस्माकं प्राक्तनत्वद्दर्शननिदानहृ
च्छयस्य त्वत्संगत्यैव चिकित्सां कुर्विति द्वाभ्यां नरहसीति ॥ १७ ॥ श्रियो धाम ते बृहद्विशालंउर
श्च वीक्ष्य नः अतिस्पृहा भवंति तया वयं कुर्मः नोमुह्यतीति तव व्यक्तिः अभिव्यक्तिः वृं
जवनौकसां सर्वेषामविशेषेण वृजिनहंत्री दुःखनिरसनी विश्वमंगलं सर्वमंगलरूपा
स्तु॰ टी॰ अतस्त्वत्स्पृहात्मनां त्वत्स्पृहारूपमनसां नः मनाक् ईषत् किमपि त्यजमुंचकापीयम

वेनुरुदेहीत्यर्थः किं तत्स्वजनहृद्रोगाणां यदति गोपीनिसूदनं निवर्तकमोषधं यत्त्वमे
व वेत्सीति गूढाभिप्रायं अतिप्रेमधर्षितास्तदेवाहुः यदिति हे प्रिय यत्ते तव सुजा
मारं पदाब्जं कठिनेषु अस्मत्कुचेषु संमर्दशंकिताः शनैः शनैर्दधीमहि धारयाम अवयं तेनाट
वीमटसि गच्छसि नयसि पाठे पश्चात्वा कांश्चिदन्यान्वा आत्मानं नयसि प्रापयसि तत्तव
कु५ पदाब्जं कूर्पादिभिः सूक्ष्मपाषाणादिभिः किंस्वित् न व्यथते कथं नाम न व्यथते इति नवाने व
नो५ आयुर्जीवितं यासां तासां धीर्भ्रमति मुह्यतीति॥ इति दशमे एकत्रिंशः॥ द्वात्रिंशे विर
हालापविलक्षितहृदयो हरिः तत्राविर्भूय गोपीस्ताः सांत्वयामास मानदः स्वप्रेमामृतकल्लोलविह्वली
स४ कृतचेतसः इयं नंदयन् गोपीरूपिणीः तो नंदनंदनः इति एवं प्रभृति भिन्नभाः अनेकधा सुस्वरं उच्चैः
कृष्णदर्शनलालसा अतिस्पृहया यासां ताः सा ताः नन्मथमन्मथः जगन्मोहनस्य कामस्यापि
मनस्युद्भूतकामः साक्षात्तस्यापि मोहक इत्यर्थः तच्चः करवराणादयः अंजलिना संहतहस्ते ११
न सुकुटि आबध्य वक्रं वं कुटिलीकृत्य प्रेमसंरंभेण प्रणयकोपावेशेन विक्लवा विवशा दष्ट्वा

धरोष्ठांकदाःकटाक्षास्तैर्ये आक्षेपाः परिभवाः तैः ताडयंतीवैक्षत अनिमिषंती न्यां अनिमिलं
तीत्यां दृग्भ्यां आपीतमपि सम्यग्दृष्टमपि पुनः पुनस्तृप्ताणां नातृप्यत् हृदि कृत्य हृदयं नीत्वेत्य
र्थः प्राज्ञं ईश्वरं प्राप्य यथा मुमुक्षवो जनाः यद्वा प्राज्ञं ब्रह्मेशं प्राप्य यथा संसारिणः यद्वा प्राज्ञं सौ
षुप्तं प्राप्य यथा विश्वतैजसावस्थाजीवाः उरूपः परमात्मा शक्तिभिः सत्वादिभिर्यथा यद्वा उपास
कः उत्कर्षो ज्ञानबलवीर्यादिभिः यद्वा पुरुषोऽनुशायी प्रकृत्याद्युपाधिभिर्निवृत्तो यथा विरोवर्तते तद्व
त्॥ विकसत्कुंदमंदारैः सुरभिर्यो अनिलस्तस्मात्षट्पदा यस्मिन् तत् शारद्धंद्रांशूनां संदोहैः स
सं७ मूहैर्ध्वस्तदोषा तमः रात्रिगतं तमो यस्मिन् तत् अतः शिवं सुखकरं तत्र कृपेस्तारलेस्तरंगैराविता
आस्तृता कोमलवालुका यस्मिन् तत् एवं भूतं पुलिनं ताः समादाय निविश्य तत्र ताभिर्वृतो धि
कं व्यरोचतेति पूर्वेणान्वयः ताश्च मनोरथानां अंतं ययुः श्रुतीका मावलत्वं श्रुतयो यथेति अ
यमर्थः यथा कर्मकांडे क्रतयः परमेश्वमपश्यंत्यस्तत्कामानुबंधैरपूर्णाः ज्ञानकांडे तु
परमेश्वरं दृष्ट्वा तदा क्षक्षादपूर्णाः कामानुबंधं जहतीति तद्वदिति आप्तकामा अपि प्रेमागतमज्जनं

नियात्त्वैवरितिं च्चवीक्षपनूस्वयामास्तुं आत्मबंधवेत्रंतर्यामिणे॥ गोपीसभांगतः ताभिःसंमा
नितःसनूचकासश्रुस्त्रैलोक्येयालक्ष्मीःशोभातस्याःएकमेवपदंस्थानंतदुद्दधतुदर्शयन्स
त्तासलीलेक्षणेनविभ्रमोविलासोयस्यांतयाभ्रुवाउपलक्षितोसंस्पर्शनेनसंमर्दनेनंततत्रत्तग॰
वाताःकृतरतांतद्भवनेनैवापादयितुकामागूढाभिप्रायालोकवृत्तांतमिवपृछंतिभजतइतिद्वा
भजतःप्राणिनः॥ अनुअनंतरंकेचिज्जनानुसारेणभजंतिकेचिदेतद्विपर्ययंयथाभवतितथातद्
जनानपेक्षमभजतोपिभजंति अन्येतुनोभयानिति विदितानिप्रायउत्तरमाह मिथइति१॥ हेसख
ख्यः उपकारप्रत्युपकारतयायेमिथोभजंतितेअन्योन्यंनभजंतिकिंत्वात्मानमेवकुतःहियस्मात्स्वार्थ
एवैकांतउद्यमोयेषांतेनचतत्रसौहृदं॥ अतोन्सुखंनधर्मःदृष्टेर्देशात्गोमहिष्यादिभजनवदित्यर्थः
येतुअभजतोभजंतितेद्विविधाःकरुणाःस्निग्धाश्चतत्रतुयथाकारुण्यधर्मिकामौत्रवतद्धाहभजंत्यभ
भजतइति तृतीयप्रश्नस्योत्तरं भजतोपीति अयमर्थः तेचतुर्विधाः एकेआत्मारामाःअपरागूढत्रांके ७८
चिदाप्तकामाःविषयदर्शनेपिपूर्णकामत्वेननोगेच्छारहिताः अन्येअकृतज्ञाःमूढाः अन्येगुरु

द्रुहःअतिकठिनाः सपितायस्तुपोषकइतिन्यायात् उपकर्त्ता गुरुस्तुद्यौःतस्मैद्रुह्यंतीतितथातैंअ
न्त्वरमकोटिगतमात्मानंमत्वाह्रीनिकोपैःपरस्परंगूढस्मितमुखीःताःदृष्ट्वाहनाहंत्वितिरण
हेसख्यःअहंतेषांमध्येनकोपिकिंतुपरमकारुणिकःपरमसुहृच्चकथममीषांभजतांअनुवृ
त्तिहृत्तयेनिरंतरध्यानप्रवृत्त्यर्थंतान्नभजामिएतत्सदृष्टांतमाहयथेतितस्यअधनस्यैवचिंतयाति
भृतःपूर्णोव्याप्तइतियावत् अन्यत्क्षुत्पिपासाद्यपिनवेद एवंमदर्थोज्झितलोकवेदस्वानांमद
र्थमुज्झितःलोकःयुक्तायुक्तापेक्षणात्वेदश्चधर्माधर्मप्रतीक्षणात्स्वाःज्ञातयश्चस्नेहत्यागा दं८
तयाभिर्भवतीनांयुष्माकंपरोक्षंअदर्शनंयथाभवतितथाभजतायुष्मत्प्रेमालापानुश्रवणवतै
वतिरोहितं॥ अंतर्धानेनस्थितंततस्मात्हेअबलाःहेप्रियाःमामांअसूयितुंदोषारोपणं
नदृष्टुंयूयंमार्हथनयोग्याःस्थ॥ आस्तामिदंपरमार्थतस्तुप्रत्युपतेनाहनपारयेहमितिइरंनिरव
द्यसंयुजोनिरवद्यःसंयुक्संयोगोयासांतासांवःविबुधानामायुषापिचिरकालेनापिस्वीयं
साधुकृत्यंप्रत्युपकारंकृत्यंकर्त्तुंनपारयेनशक्नोमिकथंतताःयाःभवत्सःदुर्जराःअजराया

श्या

ना.द.स्क.

जेहस्वंखलातांसंखेनिःशेषंछित्वामांअजजनंतासांमद्धितंतुबहुप्रेमयुक्तत्तयानैवखेकनि
ष्ठंतस्माद्धेयुष्माकमेवसाधुनासाधुकृत्येनततयुष्मत्साधुकृत्यंप्रतियानुप्रतिकृतंमदनुयुष्म
स्मोत्रिज्येनैवममानृण्यंनतुमत्कृतप्रत्युपकारेणेत्यर्थः॥इतिदशमेद्वात्रिंशः॥॥अथत्रिंशेत
तोगोपीमंडलीमध्यगोहरिःप्रियास्ताःरमयामासछंदिनीवनकेलिभिः॥१॥ततस्तदाभगवानजन्यत्
वात्स्यभगवतोंगेनवडुपाकरवराणाद्यवयवैर्वाउपचिताःसम्बद्धाःआशिषोयासांताःरासक्रीडा
मितिरासोनामबहुनर्त्तकीयुक्तोनृत्यविशेषःतांक्रीडांअन्योन्यमाबद्धाःसंगृथिताःबाहवोयैस्तैः
सहतत्साहित्यमस्तिन्यैनदर्शयतिरासोत्सवइत्यत्रस्वबुष्टयाधिकेनसार्धेनतासांमंडलरूपे
णावस्थितानांद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेनतेनैवकंठेगृहीतानांमन्यतआलिंगितानांकथंत्तेन
यंसर्वाःस्त्रियःस्वस्वनिकटंमामेवाश्लिष्टवानितिमन्येरन्नूतेनएतदर्थंद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेने ७९
त्यर्थःनन्वेकस्यकथंतथाप्रवेशःसर्वत्तसंनिहितेवाअतःस्वस्वैकनिकटत्वमानस्तासामित्यत
उक्तंयोगेश्वरेणेतिअचिंत्यशक्तिनेत्यर्थःतावतत्तच्छाणामेवअोकुमक्यौमनसांसस्त्रीकाणांदेव

व्याप्त

मध्ये२

नांविमानशतैःसंकीर्णंनभोबभूवसप्रियाणांतत्सहितानांद्युसदःअसंकीर्णमप्रा
मारकतोनीलमणिरिवहेमानांमणीनांमध्येताभिःस्वर्णवर्णाभिराश्लिष्टाभिःकृष्णोत्ते
गोपीद्वयमभिप्रायेणवाविनैवमध्यपदावृत्तिमिकवचनंसयथाताभिःकृष्णस्तथाता
अपितेनविरेजुरित्याहपादन्यासैरिति।भुजविधुतिभिःकरचालनैःसम्यमानैर्मध्यैःचल
द्भिःकुचैश्चपटैश्चगंडलोलैःगंडेषुलोलैश्चंचलैःखिद्यन्मुखैःस्विद्यंतिस्वेदमुज्झंतिमुखानियासां
ताःकबरेषुरसनासुचग्रंथयोदृढायासांताःयद्वातेषुतासुचग्रंथयःशिथिलग्रंथयइत्यर्थःतत्रनाना
रीतिःकृष्णोमेघचक्रमिवंतास्तुबहुविधाःतडितइवचखेदस्तत्तुषारइवगीतंगर्जितमिवेतियथासंख्यम्
लंबन्त्यमानाःनृत्यंतःरक्तकंठ्यःनानारागैरनुरंजितकंठ्यःकृष्णस्यातिमर्शेनसंस्पर्शेनमुदिताःइदं
विश्वंजुउंदेनसहस्वरजातीःषड्जादिस्वरालापगतीःअभिश्रिताःकृष्णेनोन्नीतानिरसंकीर्णाःप्रीय
माणेनसंमानितातत्उगात्यकृत्रयंनमेवध्रुवंध्रुवारव्यंतालविशेषंकृत्वोन्नियेउन्नीतवतीएवं
नृत्यगीतादिनाकृष्णसंमानितानांतासामतिप्रीतिविजृंभितंनृत्यमाहुकाचिदितिश्लोकद्वयंतिर्य व१

लयानिमल्लिकाश्चयस्याःसाउत्पलस्यसौरभ्यमिवसौरभ्यंयस्यतंबाहुंनाद्येननृत्येनविदितिप्रयोश्चं
वलयोःकुंडलयोस्त्विषेणाविषामंडितंगंडंकपोलंतथान्ततेस्वगंडेसंदधत्याःसंयोजयंत्याःभ्र
जंतीनूपुरेमेखलेयस्याःसाएवमन्याअपिगोप्योयथायथंनानाविभ्रमैर्विजह्रुरित्याहगोप्यइति
षतत्रवादकेषुगायकेषुवसत्स्वीकेषुगांधर्वेकिन्नरादिषुरसावेशोनमुखेषुवान्यामेववाद्यादिसं
पत्तिंदर्शयन्नसंभ्रमंआहकर्णोत्पलेतिशंकर्णोत्पलैश्चअलकविटंकैरलकालंकृतैःकपोलैर्घर्म
मैश्चवक्त्रश्रीःयासांताःगोप्यःकिंकिण्यःवलयनूपुरघोषैर्वादित्रैःस्वकैरोष्ठ्यःस्वस्ताःस्व
जोयासांताःएतेनतालगतिसंतुष्टाःकेशाःसुरिरःकंपपदेषुपुष्पवृष्टिमिवाकुर्वंन्नितिउत्प्रेक्षितं
भगवतासहनृत्यंकुर्वंत्यःएवगायकायस्यांतस्यांरासमंडल्यांयथागोप्योनानाविधविभ्रमैर्भ
गवतासहविजह्रुःएवंभगवानपिस्वविलासैस्ताभिःसहरेमइत्याहएवमितिएतद्विलासान
भिनयस्यैववरतोदृष्टांतःयथार्भकःस्वप्रतिबिंबैर्विभ्रमःक्रीडायस्यसइत्यनेनैतद्दर्शितंस्वीय ८०
मेवसर्वकलाकौशलंसौगंध्यमाधुर्यलावण्यादितासुसंचार्यताभिःसहरेमेयथार्भकःस्वप्रतिबिंबैः॥

दर्शादौतास्तुभगवद्विलासैराकुलाबभूवुरित्याहतदंगेतिश्लोकःतस्यांगसंगेनप्रकृष्टामुत्प्रीतिस्तयाआ
कुलानिअवशानिइंद्रियाणियासांताःक्लिष्टबंधनान्केशादीन्अंजसाप्रतिवोढुंयथापूर्वंधर्त्तुंना
लंनसमर्थाबभूवुःविस्रस्तामालाआभरणानिचयासांताःनकेवलंताएवाकुलेंद्रियाःकिंतुदेव्यो
पीत्याहकृष्णविक्रीडितमितिश्लोकःकिंचतारागणाःकश्चेतिअनेनैतत्सूचितंतारागणाःकेनविस्मितेनगतोवि
स्मृतायांततःप्राप्तनाःसर्वेपिग्रहाःतत्रतत्रैवतस्थुःततश्चास्तुदीर्घासुराविश्रमयथासुखंविजह्रुः
रितिकिंचित्रमितिअपयंभावःकात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरिनंदगोपसुतंदेविपतिंमेकु
रुतेनमःइतिप्रत्येकंताभिःप्रार्थनात्भगवतापियाताबलावजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाइतितत्
त्यैवप्रतिश्रुतत्वात्तावंतमात्मानंकृत्वारेमेइतियावतीःयावत्यःकृपातिशयमाहत्तासामितितं
तोतिहस्तानांतासांगोपीनांचरितमाहगोप्यइतिरसस्फुरतांसुवर्णकुंडलानांकुंतलानांचत्विषा
गंडश्रियाश्रीःतयासुधितेनअमृतायितेनहसितेननिरीक्षणेनचयःपत्युःकृष्णस्यमानंद
धत्यःपूजांकुर्वत्यःतत्कर्मणिजगुःतस्यकरस्पर्शेनरवैःस्वकरैर्निप्रमोदोयासांताःअथजलकेलि

मारुता निरिति २३ तासामंगसंगेन घृष्टा संमर्दिता यास्रक्तस्याः आ तत एव तासां कुचकुंकुमेन रंजि
तायाः संबंधिभिः गंधर्वपालिभिः गंधर्वपाः गंधर्वपतय इव गायंति ये अलयस्तैरन्वद्रुतः अन्वगतः
सन् क्लांतः उदकं आविशत् भिन्नसेतुः स्वविदारितवप्रः स्वयं वातिक्रांतलोकवेदमर्यादः स्वरतिर्वा
त्मारामोपि २४ अत्र गोपीनां मंडले अंतसि वार्भिः जलक्रीडितदर्शीति वनक्रीडां दर्शयति ततश्चेति २५
यमुनाया उपवने जलस्थलप्रसूनानां गंधो यस्मिन् तेनानिलेन जुष्टानि दिशां तटानि अंता यस्मिन् नि५
यद्वा दिशश्च तटं स्थलं च यस्मिन् तस्मिन् वने भृंगाणां प्रमदानां च गणैरावृतः रासक्रीडानिगमनं एवमि डा६
ति २६ सत्यकामः सत्यसंकल्पः अनुरागिणी अबलागणः यस्य स एवंभूतः सन् निशाः सेवितवान् शरत्काव्यकथार दं७
साश्रयाः शारदिन्यः काव्येषु कथ्यमाना ये रसास्तेषामाश्रयन्ता ताः निशाः यद्वा निशा इति द्विती
यात्यंतसंयोगे शृंगाररसस्याश्रयाः शारदिप्रसिद्धाः काव्येषु याः कथास्ताः सिषेव इति एवमप्यात्मन्य
वरुद्धसौरतः वरमधातुः न स्खलितो यस्येति कामजयोक्तिः प्रतीपं प्रतिकूलमधर्ममित्यर्थः आ ८
चरत् कृतवान् नवेदमधर्ममात्रं कजं जनदाणादिवत् किंतु महत्साहसमित्याह परदाराभिमर्शं

मासमधात्र इतिवत् ३

नमिति २८ आप्तकामस्य नायमधर्म इति चेत्तु यद्येवं कामानावान्निंदितं केनाभिप्रायेण कृतवानिति
पृच्छति आप्तकाम इति २९ एषीपरमेश्वरे कैमुत्यन्यायेन परिहर्तुं सामान्यतो महतां वृत्तमाह धर्मव्य
तिक्रम इति ३० साहसं च दृष्टं प्रजापतीन्द्रसोमविश्वामित्रादीनां तच्च तेषां तेजस्विनां दोषाय न भ
वतीति तर्हि यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति न्यायेनान्योपि कुर्यादित्याशंक्याह नैतदिति ३१ अनीश्वरो दे
हादिपरतंत्रः यथा रुद्रव्यतिरिक्तो विषमाचरन् नश्यतीति कथं तर्हि सदाचारस्य प्रामाण्यमत
आह ईश्वराणामिति ३२ तेषां वचः सत्यं अतस्तदुक्तमाचरेदेव आचरितं तु क्वचित्सत्यं अतः स्वव
चोयुक्तं तेषां वचसा यद्युक्तं अविरुद्धं तत्तदेवाचरेत्तु इति ननु तर्हि तेपि किमेवं साहसमाच
रंति तत्राह कुशलेति ३३ प्रारब्धकर्मक्षपणमात्रमेव तेषां कृत्यं नान्यदित्यर्थः प्रस्तुतमाह किमु
तेति ३४ एतदेव स्पष्टीकरोति यदिति ३५ यत्पादपंकजपरागस्य निषेवेण निषेवणेन तृप्ताः य
द्वा यस्य पादपंकजपरागे निषेवो येषां ते तथा ते च ते तृप्ताश्चेति मुक्ता इत्यर्थः तथा ज्ञानि
नश्च न नह्यमानाः अबध्यमानाः परदारत्वं गोपीनामंगीकृत्य परिहृतं इदानीं भगवतः सर्वांत

योमितः परदारसेवा नाम न कापि विदित्याह गोपानामिति ३६ योंतश्चरत्यध्यक्षो बुद्ध्यादिसाक्षी स
एष क्रीडनेन देहभाक् न त्वस्मदादिवत्ततो न दोषः स्यादिति नन्वेवं वेदाप्तकामस्य निंदिते
कर्मणि प्रवृत्तिरित्यत आह अनुग्रहायेति ३७ शृंगाररसाकृष्टचेतसोतिबहिर्मुखानपि स्व
परानुकर्त्तुमिति भावः नन्वन्येपि तन्नावाराः स्वचेष्टितमेव वदंतित त्राह नासूयन्निति
३८ एवं कृतेश्वर्यभावे तथा कुर्वतः पापाशंकापि नेति भावः ब्रह्मरात्रे आसन्ने मुहूर्ते उपा
वृत्ते प्राप्ते भगवतः कामविजयरूपरासक्रीडाश्रवणादेः काममयमेव फलमाह विक्रीडि
तमिति ४० अचिरेणाधीरः सन्हृद्रोगं कामं आशु अपहिनोति परित्यजतीत्यर्थः स्वयं श्री
परमानंदसेवि श्रीधरनिर्मिता श्रीभागवतभावार्थदीपिका दशमाश्रया ॥ इति दशमे
त्रयस्त्रिंशः ॥ ॥ चतुस्त्रिंशे हरिर्नाथस्तं नंदं हरिरमूमुचत् ॥ विद्याध्रं वा गिरः शापात् शंखचू
डं तथावधीत् ॥ रासोपदेशात् तः कामं किंकरीकृत्य कामतः अनुगच्छंतं चरं निन्ये तथा विद्या
धराधिपं तदेवं कामं सुखेन कामजयं प्रतिपाद्य तथैव विद्याधरजयं प्रतिपादयितुं तत्प्रसंगद
मान्वयाह १ ८२

गाहसंउपहसितवानस्मि ५

दीयते एकदेति १ गावः गाः मधुमधुरं मंदं ईषं मधुना सहितमन्नं जलमात्रं प्राश्योपोषिता
स्तां निशां तत्रोषुः न्यवसन् महानहिः अजगरः उरगः उरसा गच्छतीत्यजगरः तत्क्षुधितो अग्र
सीत् जग्रास विव्यधुः ताडयामासुः उल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैः अलातैः तैरेव विद्याधरेषु अर्चितं प्र
जितं गोपेषु आत्मन ऐश्वर्यं प्रकाशयितुं अविद्या निवर्तमपृच्छत् दीप्यमानेन वपुषा समवस्थि
तं यः परया श्रिया प्रकाशते स मनवानुक इति पलब्धैः उपहसितैः मदीयेनैव पापेन निमित्तेन
यत्यतः शापात् आपृच्छे स्वं लोकं गंतुं मनुज्ञां याचे अमीवहन् दुःखनाशन अहिदेहं निर्व
वं प्राग्जन्म तस्य दर्शनं तद्वद्ध्वादिनं कृष्णः शंखचूडमताडयत् तत्प्रसंगमाह कदाचिदिति
विरजांबराविति विरजसी अंबरे ययोः तौ निशाप्रवेशं सकुर्वंतौ गदतः उडुप्रस्तारकाश्रय
स्मिन् ततं मल्लिकागंधेन मत्ता अलयो यस्मिन् तत् अनिबद्धत्वादन्यैर्युगपत्कव्ययितुमश
क्यमपि तौ स्वरमंडलमूर्च्छितं युगपत्कव्ययं तौ मनःश्रवणयोर्मंगलं यथा भवति तथा जगतुः
अगायमितोति मूर्च्छिताः तद्गीतजितचित्ताः स्रंसत् च्यवयत् दुकूलं यस्मात् तमात्मानं देहं स

निन्यकुंदु:खेनवासरान्

स्ताः केशेष्य: स्वजोयस्य तं वं वतोनाविदन् निरीक्षतानिरीक्षमाणायोः तौनाथौयस्य तं कालया भा.द.पू.टी.
मासरुठ गत्वेरयामासे दस्यूनावाघ्रेण मात्तै ष्कत्तयं मा प्राप्नुतेस्य नयवा वौ विरसा सरूढ़ा
मणिंजहारैत्यर्थः पतिद्वामेवत्तुस्त्रिंराः॥॥ पंचत्रिंशेवनंयातिकृष्णेगोकुलयोषित: युगमश्लोका
नुगीतेनजंकुस्तापमितीर्यते॥१॥ एवंरात्रिषुकृष्णेनस्वैरमत्तिरमितानांदिवातद्विरहितानांगोपी
नामनुगीतिनदिनानिस्तारप्रकारमाहगोपद्दति॥॥ कृष्णेपुदु:खेनवामबाहुकृतवामकपोलत्या
दीनिकांदशायुग्मजानि हे गोप्य: वामेबाह्रौ तन्मूले कृत: अपिवाम:कपोलोयेनस:वलितेनत्ति त७
तेभ्रूवौयेनस:वलितभ्रूर्मुकुंद: अधरे अपितंवेणुकोमलांगुलिभिराश्रिताभागी:सप्तस्वरकि
जातियस्यतंयत्रयदाईरयतिष्पवादयतिं तदाव्योमयानानांसिद्धानांवनिता:स्त्रिय:स्वपतिभि:सत्वं
मानात्र्यपितद्वेणोरणमुपधार्य आकर्ण्यप्रथमंविस्मिता ततःकाममार्गणैःसमर्पिता निवित्ता नियात्त
स्ताःतत्परवशास्त्यर्थ: सलज्जाःसत्व:कश्मलं मोहं ययुः अत्रलिंगंविस्मृतानीव्योयाभिरिति अतएवं ८२
तस्यकृष्णस्यविरहंकथंसहामहइतिसर्वत्रवाक्यशेष: हेतोहे अबला:इदंविचित्रंश्रणुत हारहास:

हासो।

हारवद्विशदोयस्यस:यद्वावेणुवादने अधोवदनेनहसत: हारेषुस्फुरन्हासोयस्यं हारवद्दाप
दासि दीप्तमानोहासोयस्यस:यद्वा [illegible] तारागांहासइवविशदास्फूर्तियस्मिन्नुरसि स्थि
राविद्युदिवलक्ष्मीयस्यस:यद्वास्थिराविनिर्णा कृष्णमानोस्कान्तस्यपात्यस्यपार्श्वेयदाकूणितवेणु
वोदितवेणुर्भवतितदाव्रजेयेवृषा:मृगागावश्चवेणुवाद्येनहृतचित्तानिश्चेताःसियेपंते आरात्
४५ दूरादेवदंतैर्दृष्टा:कवला:यासा:यैस्तैस्तात्कृतालिता:कर्णा यैस्ते निद्रिता इव लिखितचित्रमि
वासनूअविदुषांतिरस्यामितिचित्रमित्यर्थः।किंचअस्वैतनास्तुसरिस्तुतदतीवविचित्रमित्याह
हे आलिहेगोपिबर्हिणस्यमयूरस्यस्तबकाबर्हंगुच्छा:धातवोगैरिकादयस्तैःपलाशानिप
त्रवाद्यैतै: बहुप्रासौमल्लानांपरिबर्ह:परिकर:तंविडंबयति अनुकरोतीतितथास:मुकुंद
गोपै:सहवेणुनेतिउपरितनमत्रापि ज्ञातव्यं यत्रयदागा:सम्यगाकूयतितर्हितदाप्रवाहं नि
श्रवणान्अनिलेनानीतंतस्यपदांबुजरज:स्पृहयं त्यइववत्तम्नगतय:सरित:वैनिश्चितं वयम
मिवतात्रपयवडुपुण्या:यतोनप्राप्नुवंतिकेवलंपेम्णावेपिता:कंपिता:भुजास्तरंगायासां

तां स्तिमिता निश्चला आपीयासां ताः गोप्यो पिलो वनयोस्तिमितं जलान्वतीतिस्थावरेष्वपाति
चित्रं दृश्यत इत्याहुः अनुवरैरिति ॥ अनुवरैः गोपैर्देवादिभिर्वा मुग्धानां वाक्यं आदिपुरुष इवे
ति अचलस्मृतिः निश्चलश्री वेणुनात तन्नाम्नागानेन तदा प्रणता नारेणविटपाः शाखायासां ता
वनगताः लताः स्वस्मिन् विष्णुप्रकाशमानं स्तवयं तइव मधुधारा वदृष्टः स्मीति विस्मये तरवश्च
तथा तत्पतीनामपि तथैवानंद इति भावः एतानि विष्णुव्यक्तिलक्षणानि किं वा सरसिकमल वे
नष्ठ विरुतां पद्मिनीनां प्राकर्षकं तत् कीतं किं पुनरन्येषामिसौ त्याहु दर्शनीयतिलक इति ॥
दर्शनीयस्तिलको यस्य दर्शनीयानां सुंदराणां मध्ये मुख्य इति वा वनमालास्तु यादिव्यगंधानु
लसीतस्यामधुना मत्तैः अलिकुलैः अलघु उच्चैः यज्ञीतं अभ्युत्थं अनुकूलं तत्तन् आद्रियन् आ
दरेणागच्छन् यर्हि अधरे संधितवेणुर्नदति तर्हि ये सरसि सारसाः हंसा अन्ये च विहगाः चारु
णा गीतेन हृतचेतसः एत्यतत आगत्य हरिमुपासत अन्नजं तं तत्समीपे उपविश्य वा हंतेति वि ५४
षादे मेघोपि हरिं सेवत इत्याहुः सहबल इति १ जो व्रजदेव्यो गोप्यः सहबलः सरामः कृष्णः

स्रग्भिर्निर्मितान्यां च अवतंसान्यां कर्णभूषणानां विलासो यस्य पद्मामुक्ताफलस्त्रगापीडेन विलासो य
स्येति क्वचित् सः तः सानुषु गिरिस्तटेषु वर्त्तमानः स्वयं जातरूपो विश्वरूपैर्न यदा वेणुरवेण उपरं नयति
निनादयति नादेन परयतीत्यर्थः तदा मेघः महतः कृष्णस्यातिक्रमणेशंकितं चेतो यस्य सः नपुनरत्ना
तायाति नचोच्चैर्गर्जति किंतु तत्रैवस्थितः सन्नेपुरस्य मन्तुमंदं मंदं गर्जति किं च सुहृदं विश्वार्त्तिस्त्राणं सा
म्यात् सुहृत् तत्कृष्णः तं सुमनोभिरभ्यवर्षत् अदृश्यैर्देवैः क्रियमाणं कुसुमवर्षं मेघेकल्पयित्वोक्तं तै
रा पो वा कुसुमतया कल्पिता स एव देवतारूपो भ्यवर्षदिति वा आतपादातपात्रायत इति आतपत्रं छत्रं
तच्छाययाऊर्व्वीन्निसर्थः आपिच महदुदितदाश्चर्यमित्याहुः विविधेति विधाः त्ससतियशोदे तवसुतः नानागो
पक्रीडानिपुणः वेणुवाद्यविषये निजैर्विशिष्टैः कायास्तुताः स्वोपज्ञेदिताः न लंभतः श्रुताः इत्यर्थः स्वर
जातीः निषादऋषभादिस्वरालापत्तेदानं मनयतु उन्नीतवान् ततुताः स्वरजातीः सवनशः मंद्रमध्यतारा
दिन्नेदेन यतो गीतध्वनिरागतः ततः आनम्राकंधरा चित्तं च येषां ते उपधार्य सम्यगाकर्ण्य कवयः कोविदा
अपि तेन ननिश्चितं तत्त्वं तद्भेदा येषां ते कश्मलं मोहं ययुरिति अस्माकं तु मोहं किं ब्रूम इत्याहुः निजप

दाक्षदलैरिति१६ धृष्टादीनि विचित्राणि ललामानि चिह्नानि येषां तैः निजानि पदान्येव अक्षदलानि तैः
व्रजभुवः खुरतो दखुराक्रमणाद्यथा शमयन् वक्ष्णाधुर्योगजः तद्वत् गतिर्यस्य सः अक्ष्णो वादितवेणुः
सन्‌ यः पुञ्जजतिते न निमित्तेन सविलासवीक्षणेन आवर्तितमनोभवेगोयास्तुता ः वयं कजान् दासेषु
गतिंगमिताः सख्यः मोहेन न विदामः कबरं वा वसनं वेति किं च मणिधरशति१८ मणीन्‌ ग्रथितान् गोग
णानार्थं धारयतीति मणिधरः क्वचिद् रीतैः मेणि निगौः आसमंताद्गणयन् तस्मादयितगंधा तुलसी त
स्या मालया सह वर्त्तमानं प्रणयिनः प्रियस्य अनुचरस्य अंसे भुजं प्रक्षिपन् यत्र यदा कदाचित् अ
गायत्तदा तत्र क्वणितस्य वेणोः रवेण एवं चितानि चित्तानि यासां ताः कृष्णस्य हरिणस्य गृहिण्यो नायि
ग्रणगणार्णग्रणगणा सभ्दुदं कृष्णमनुगत्य प्राप्य तं कृष्णमेवान्वसत आन्वासन् नन्यवर्त्तत इत्यर्थः
कृतः यतो विमुक्तागृहाशाया निस्ताः गोपिकाइवता अपि स्वेवमेव आन्वासतेति भदे वं वृंदावनप्रदे
शेषु क्रीडितासायां के गोधनानि परावर्त्य यमुनायां क्रीडितस्यैस्तेसौ नाग्यमनुवर्णयंतिकुंददामेति ८५
२॰ गोपीनामुत्सवाय कुंददामत्तिः कृतः कौतुके नउत्सवेनवेषो अलंकारो येन सः हे अनघेयत्रो

क्प१

दितववक्त्रः पुत्र नंदस्तनुः कृष्णः यद्वा सहैव बंधुः कथयंत्यः काश्चित्तव वत्सहतिकाश्चिन्नंदसूनुः
रिति वाक्य नमदेः हर्षदः सन् यदा विजहारक्रीडतिस्म तदा मलयजस्पर्शेन मलयजस्य चंदनस्येव
सुरत्तिः शीतलश्चयः स्पर्शः तेन तं कृष्णं मानयन् अनुकूलं यथा तथा उपवाति वीजयति यद्वा म
लयजो दक्षिणो वायुरिति यद्वा मलयजस्य कृष्णेन स्वांगे लिप्तस्य स्पर्शेन मानयन्निति किं च बंदि
नस्तावकाः संतः गंधर्वादिगणाः वाद्यगीत उपायनैः परिवव्रुः परितउपासत आयांतमालोक्य
हर्ष्यंत्यः परस्परमूचुः वत्सलः इति २२ व्रजस्य गवां वयं व्रजे निबद्धानां गवां अनुकंपानामस्माकमि
त्यर्थः वत्सलः हितकृत् अतः यद्वत्सात् अगधृः अगं धारयतीति गोवर्द्धनोद्धरणः बद्धोरक्षणस्योप
लक्षणमेतत् वृद्धैः वीलादिभिः प्रथीतिसेषं शीघ्रमागं तुनदती तिउपो स्य एकी कृत्य गीत युक्तौ गु ८४
र्यस्य सः अश्रमयुक्तया पिकांत्यां नेत्राणां हर्षमुन्नयन् उच्चैः शापयन् खुररजो निव्याप्ता स्रजो यस्य
सुहृदामस्माकं माशिषः मनोरथस्य दिस्तयादातुमिच्छयादेवक्याजठरे भवतीति तथा सएवउडुः
राजश्चंद्रः निर्वृतिहेतुत्वेन सएव इति अतिसंभ्रमेण काश्चित्समीपमायांतं कथयंतीर्षित मंदेन

विघूर्णितेत्यस्य लोलोचनेयस्यसः बदरपांडुवदनःईषत्पक्वबदरवत्पांडुरंवदनंयस्यसः अत्रहे
तुकनककुंडलयोर्लीलयाकांत्यामहद्गंडौयस्मिन्तद्वदनंमंडयन्नितिकोमलगंडस्थलंवाशो
भयन्नितियदुपतिरितिदेवकीजगर्भत्वरितिवप्रागयंवसुदेवस्यपुत्रविज्ञातस्तस्मात्कजरूत्यादिगर्गप्र
सिद्धोक्तेःयशोदासखवउदेयिवान्किलसात्वतांकुलइतिवत्तज्ज्ञात्वाकाश्चिदूचतीतिगजेंद्रगतिःवंद्र
रवपसन्नवक्त्रःव्रजगतानांगवामस्माकंअनंतंदिनातापंशमयन्नुपयातिएष्टसमीपमायातीत
तिएवंविरहात्दुःखेनापिन्नुअहोकृष्णलीलाएवगायंत्यःतस्मिन्वित्तंचेतनाजीवितंयासांताःतस्मि
न्नेवमनःसंकल्पविकल्पस्तपंयासांताःअतोमहत्सुदयउत्सवोयासांताःअहःस्वविरेमिरे॥इतिद
शमेपंचत्रिंशः॥।षट्त्रिंशेतुहतेरिष्टेनारदोक्त्याबलाच्युतौवसुदेवसुतौज्ञात्वाकंसोक्रूरंसमा
दिशत्गोपीनांसांतरायंतंशंखचूडंनिहत्यसःअहन्गोपीमहानंदास्सहदुष्टमरिष्टकंएवंदेवगं
धर्वादिनृत्यगीतवाद्यकृतंउत्सवमवधीदितिःकृष्णंप्राप्तंदृष्ट्वाव्रजस्यपरमोत्सवेवर्त्तमानेतद्विरुद्धार्थो ८६
तराधिकारार्थमथव्याद्धःतर्हितदावृषभासुरःवृषाकृतिरसुरःतंवर्णयतिसार्द्धैश्चेयेणमहांतौकञ्

त्कायौयस्यसःखुरैर्विदारितांमहींकंपयन्गर्जमाणःवृषत्वजातिसाद्धंकुर्वन्विलिखन्
विदारयन्उद्यम्यपुच्छंकूलावप्राणितटानिउत्क्षिपन्किंचितुकिंचित्संहृतमध्येमध्येरी
दीप्सन्पुरीषंमूत्रंचमुंचन्तथामूत्रंचउत्सृजन्स्तब्धलोचनःअनिमिषनेत्रःयस्यध्वनिनाग
अ॰४, वांनारीणांचातत्रैमाचतुर्थात्ह्रवेत्त्वावःपातःपंचमषष्ठयोःअतऊर्ध्वंप्रसूतिःस्यादितिनागाः ति४
ककुदिगलदृष्यशृंगेकृष्णकृष्णरक्षेतिएवंवदन्आस्फोट्यकरतलेनबाहुमाहत्यतेनतलश
ब्देनकोपयन्भुजाभोगंभुजाभुजःसैवभोगःसर्पदेहःतत्सर्पदेहाकारंभुजमित्यर्थःस्वयम दे६
पतःअन्यान्दरतिसंहरतीतिहरिःउद्यताऊर्ध्वंगच्छतापुच्छेनत्वमंतोभिधायस्मासःअन्ये
न्यस्तेविषाणाग्रेयेनसःस्तब्धेअसृग्लोचनेरक्तेलोचनेयस्यसःकटाक्षःअपकटाक्षेणतिर्यद्
ष्टिरीक्षमाणःअच्युतंप्रत्यपोवाह्यप्रतिलोमंव्यनुदत्अपविद्धःअपक्षिप्तःआपतत्प्राद्रवत्स्वि
न्नानिस्वेदयुक्तानिसर्वांगानियस्यसःक्रोधमूर्छितःक्रोधेनव्याप्तःकृत्वाविषाणमुत्पाद्यते
नैवजघानसचअपतत्मूत्रराष्ट्रत्मूत्रंचशकृच्चएकवद्भावःतदुत्सृजन्नुत्सृजन्नित्यर्थः

पादांश्च क्षिपन् इतस्ततश्चालयन् अनवस्थिते वाणाः प्रचालितनेत्रः कृष्णं कंसं जगाम अथ नि
वृत्तैः मल्लयोः स्वयं निवासं जगाम कृष्णं यथा मत्तं तितथा मतः इति वा नयनौ सवः नयनानां सृति
मान्तु सवः कामं व्रजे वसन्तं तं कंसमंतेगतस्मृतिं नारदः स्मारयामास कंसं दूतगिरैवतां तदाह ८३
अरिष्ट इति ॥६॥ देवदर्शनः देवर्षिः यथा एवं कथिते एवं त्वविष्यतीति सा कादेव वदर्शनं यस्य सः अ
ग्रेनैव नारदेनोक्तमाह यशोदाया इति ॥१७॥ देवक्या अष्टमगर्भत्वेन प्रसिद्धां कन्यां यशोदायाः
सुतामाह यशोदायाः सुतत्वेन प्रसिद्धं कृष्णं च देवक्याः सुतमाह वसुदेव जायायाः रोहिण्याः
पुत्रं रामं च देवक्याः सप्तमं सुत माह यद्वा नंदयशोदयोः सुतत्वेन प्रसिद्धं रामं च वसुदेव जा
यायां रोहिण्याः पुत्रं आह वसुदेवसुतौ चेत् कथं व्रजं गतौ तत्राह वसुदेवेनेति निवा
रितः इति तत्ते वसुदेवेतौ पालयेतां अतः अद्यैव बध्यतामिति मंत्रं वदता नारदेन निवारितः इति
मत्यं मम निदर्शितः विधाजां नारदेन वा व्रजं गंतुमुद्यतो तावद् भवज्ञामिति मंत्रात् तं गस्त्वं ८
मादिरस्थौ वितस्थानानि अक्षितो रात्रे मीढुषे वरदाय अर्थितं त्राज्ञार्थसिद्धांतं जानाती

तिंदानपते अक्रूरमैत्रं मित्र कृत्यं त्वया क्रियतां वृत्तोन्यः आदृतः सादरो हितत मश्वनविद्यत
इतिवितौ मे मल्लौ नितरां स्पष्टः देवं गसंभ्रयैः विष्णुसंभ्रयैर्देवैः कृतं ततस्तत्राह घात इष्य इति रा
कालकल्पेन मल्लौ तुल्येन वैद्युतोपमैः अशनितुल्यैः नष्टकंटकान् अष्टशत्रून् ननु कतिप
यस्तु हतैन नष्टकंटका कथं स्यादिति तत्राह जरासंध इति ॥२६॥ यदुपुरश्रियं द्दवृक्षं चेति
ष्टः मनीषितं विचारितं स ध्याडू सम्यक् स्वावघं मरणं लज्जानं तथाप्येतावानत्तिनिवेशो
नकार्य इतिन विषयस्तत्रयं त्राह सिद्धासिद्धौ रिति प्रकरणकारस्य सत्य निचारतामाह मनो
रथानितिऽ ॥२७॥ इति दशमे षाड्विंशः ॥ ॥ सप्तविंशे हतेकेशिन्यच्युतो नाविकर्मभिः नारदे
न स्तुतः क्रीडन् व्योमासुरम् अथावधीत् ॥ वृषवेषासुरं यद्वत्केशिनं दूयस्तपिण्डिकं सपा
णिस्वरं हत्वाकं संव्यस्तमिवाकरोत् तं केशी क्षितिपथ मश्लोकेनयएवं विधः केशी प्यन्तः स्थितं त
गवान्त पाद्ययतु इति द्वितीयेनान्वयः महाहयः सन् महीं निर्जरयन् स्वययन् विदारयन्नितस्त
र्थः सटाभिः केसरैः अवद्धुतानिहतस्ततः क्षिप्तानि अभ्राणि विमानानि च तेः संकीर्णं नभः ज

र्वनृत्केपितैरभ्यजातिशाङ्कैर्जीपितं आखिलंयेनसः तद्वेपितैरतिनिष्ठुरैर्हेषितैर्वालैः पुच्छलोमभि
र्विधूतानिताः परिचामिता अंबुदायेनतं आजौ संग्रामार्थी आत्मानं श्रीकृष्णं अग्रणीः पुरतोनि
र्गतः संन्युपाह्वयन्स्वसमीपमाह्वतवान्स वकेशी तन्निरीक्ष्य मृगेंद्रवनादमकरोत् ततः सवे
गोतं श्रीकृष्णं दृष्ट्वा मुखेन खं पिबन्निव व्यादाय मुखं व्यावृत्य अभिमुखः सन्नभिजगाम किंच
अत्यमर्षणः अतिकुपितः अत्यंतमसहमानो वा पद्भ्यां अघान दुरासदः अन्यैरासादितुम
शक्यः दुरत्ययः उग्रतः स न दुरतिक्रमः। अन्ये तु उग्रंभेजवः ततः हननं वंचयित्वा तं वहननाय प्रसा
रितयोः पादयोः हस्ताभ्यां गृहीत्वा परिविध्य भ्रामयित्वा व्यवस्थितः तथैव स्थितो धनुःशतं व्यादाय
मुखं प्रसार्य वेगेन हरिं प्रत्याद्रवत् सोपि हरिर्हसन्नुस्सवां भुजं निजेयत्वे हृष्टां तः यथोरगं बिलं हति
ततः किं तदाह दंता इति दंतवर्णाय भगवद्भुजस्पर्शं तीतित्तथा तेव्यादाने न ये विहताः अयः लोह
स्पर्शांतीतिस्पर्शः यद्वा तप्तमयं अतितप्तं लोहादिस्पर्शं तोयथेति अभयोजलोदरं लेंडपुरीषं
उच्छूनं कर्कटिकाफलं लिप्तं सद्यः तं विदीर्णं भवति तद्बाहिनीर्णातस्य देहात् नंदं विगतप्राणः ८८

अविस्मितः गर्वरहितः अयत्नेन हतोरिर्येनसः कृष्णाय कंसमादिश्य पतइहस्यादि पेशुनैः
कंसघातादि कृष्णस्य कार्यमावेदयन्मुनिः तदाह देवर्षिरित्यादिना न वायं स्तवकः किंतु स
र्वस्तुत्यदित्याह भागवतप्रवर इति असाद्भुतस्यं वैरिणि कंसे स्तुवितवानिति मात्रां कीत्याह
हकृष्ण कृष्णेत्यादिना अयं भावः त्वमीश्वरो हि नारदेनेसंहतायावतीर्णोसि अतस्तदनुरू
पाचरणेन विश्वं परिपालयेति तत्र तावत्त्वयि न यत्रांके वनास्तीति आह अप्रमेयात्मन् अपरि
छिन्नस्वरूप योगेशः अचिंत्यप्रभाव जगदीश्वर विश्वनियंतः वासुदेव सर्वभूतेषु वर्तमा
न अखिलावास सर्वस्याश्रय संप्रति सात्वतां प्रवरश्रेष्ठ प्रजासर्वेश्वरः कथमेवंरूपो हि
तिवेदत आह त्वमात्मेति॥ अनहि त्वं जीववत्परिछिन्नः किंतु सर्वभूतानां अंतरेकोनुस्यूत
आत्मा अंतरनुस्यूतत्वे दृष्टांतः एधसां काष्ठानां अंतः ज्योतिरिवेति भूतेष्वस्थितोपितेन दूरय
सइत्याह गूढ इति अत्र हेतुः वः गुहाशयः बुद्धेरप्यंतरः किंव साक्षी न हि साक्षी दूरय इत्यर्थः
अपि च महत्पूरुषः अतः परिछिन्नमतिभिर्न ज्ञायस इत्यर्थः तर्हि सर्वांतरत्वे किं प्रमाणं अत

ना॰द॰पू॰टी॰

आह ईश्वरइति। न हीश्वरं विना परैतं न जीवानां प्रवृत्तिर्घटत इत्यर्थः। अहमीश्वरः अन्यः सर्वे
मीशितव्यमित्येतदेव कुतः अत आह आत्मनेति। २। साधनांतरनिरपेक्षएव आत्माश्रयः स्व
तंत्रः मायया स्वयत्त्वा भवान् गुणान् सस्रजे सृष्टवान् तैः स्वसृष्टैर्गुणैः इदं विश्वं [illegible] सृजसि
अत्सि संहरसि अवसि [illegible] ननु सृष्ट्यादिक्रियाः षट्कारकसाध्या दृष्टा इत्यत आह सत्यसंक
ल्प इति। नहि संकल्पैकसाध्ये बहिःसाधनापेक्षेति भावः। अतस्त्वमीश्वर इत्युपसंहारः प्रस्तुत
माह सत्त्वमिति। १३। न धरन्तानां नु वंधरंतीति मधुराः राजानः तद्रूपाणां परम्पराः नीति अथ
वा कूरएष्यति भौमधुरां गंतासि परश्वः वा पूरादीलया निहतान् द्रक्ष्यामीति सिद्धवन्निर्दे पृ२
शो। विज्ञापनप्रकारविशेषः। तस्य अन्तेत दनंतरं शंखादीनां शंखपांचजन्यः वधं द्रक्ष्यामी
ति शेषः। नाविनिर्देशमात्रमेतत् न त्वानंतर्यं विवक्षितं नार्ये याजीव वत्यासस्तस्य धामतः म
त्ताकालयवनात्। द्वारकामावसन् द्वारकायां वसनं करिष्यतीति। अमुं [illegible] विश्वसृ ८९
न विनारस्य वा एवं विज्ञाप्य कृता निवेदनं भगवंतं नमस्यति द्वयेन विशुद्धविज्ञानमिति के

तो२ आद्यः

वलज्ञानैकमूर्त्तिं अतएव स्वसंस्थया स्वरूपसम्यक्स्थित्यैव परमानंदरूपतया सम्यगाप्ताः सर्वे
अर्था येन तं। आप्तकाम[illegible]त्वात् सत्यसंकल्पतामाह अमोघवांछितमिति। ननु वांछा चेदस्ति तर्हि निर्विकार
संस्थितिरत आह स्वतेजसेति। चिच्छक्त्या नित्यनिवृत्तो मायाकार्यरूपो गुणप्रवाहो यस्मात्तं। अतो
भगवंतं निरतिशयैश्वर्यं ईशं महेशानं त्वां व्रजेमेति। ननु त्रिकालज्ञस्त्वं कथं मत्प्रपंचनं जानासि जाना
सि चेत्कथं गुणप्रवाहं ब्रवीषि तत्राह त्वामिति। २४। ईश्वरं अन्यस्य वशयितारं स्वाश्रयं अन्यस्याव
श्यं अतः आत्माधीनया मायया विनिर्मिता अशेषविशेषा भूमदादीया यादवादिरूपा वाक् ज्यनाये
न तं धुर्यं [illegible] तोस्मीति। प्रातरेव केशिवधानंतरं नारदोक्तमंगीकृत्य [illegible] स्तथैव पश्चन्यालयत
था मोहतः प्रद्यायो भवधः पूर्वमेव वृत्तोपि वैपधारि [illegible] वधप्रसंगादत्रोच्यत इति [illegible]
नः [illegible] शंखचूडवधात्पूर्वमेव पगं तत्रैतमाह एकदेति। २६। मेषवदाचरिता नृस्वयं चोरवदाचरितः सन्
अपोवाह अपकृष्य निनाय पिदधे छादितवान् शार[illegible]दः आश्रयप्रदो दरिः सिंहरूपं [illegible]
रं पशुमारो यथा तथा ततितथा। अनिश्वासमित्यर्थः। [illegible] विगोपेस्तूयमानः उपरि वैमानिकैर्दे

वेरिति॥इतिदशमेसप्तत्रिंशः॥॥अष्टत्रिंशेयथाध्यायन्नक्रूरोगोकुलंगतः।तथैवरामकृ
ष्णाभ्यांगृहंनीतोवानुसत्कृतः।प्रातःकेशिवधेवृत्तेद्वादश्यांनिर्गतेमुनौततोव्योमेहतेकृष्णे
सायंगोकुलमाविशत्।तदेवंनारदेनकंसवधादिकार्यविज्ञापितेश्रीकृष्णोमथुरांगंतुमु
तै४ द्युक्तोवर्ततेतत्राक्रूरोपिगोकुलमगादित्याह।अक्रूरोपीति॥१॥अपीतिसंभावनायांच
इतियोग्यायस्यस्यश्रीकृष्णदर्शनेअसंभवमाशंक्यपुनःसंभावयतिममैतदितियेनवि
प्रयात्मनःविषयाविष्टचित्तस्येहशजन्मयस्यतस्यब्रह्मकीर्त्तनवेदोद्वारांयथेतियथाव
मेवंकिंतुअधमस्यनीचस्यापिममस्यादेव।कुतइत्यतआहह्रियमाणःकालनद्येतिक्व
चिद्यंनावःयथानद्यांह्रियमाणानांतृणादीनांमध्येकिंचित्कदाचित्तरतितथाकूलेवशेनका
लेनह्रियमाणानांजीवानांमध्येकश्चित्तरेदितिसंभवतीति।अतःएतयापरवत्त्येवममामंग
लेनष्टमेवेतिज्ञायतेभवाजन्मचसफलंजातमिति।यतःयतःनमस्करिष्यामिअमंगल ८०
नाशस्तवकांतरमाहकंसरति।बतेत्याश्चर्ये।अतिरथःकंसोपिममात्यंतमनुग्रहंकृ

तवानयतोधमुनाप्रहितोहरेरंघ्रिपद्मंद्रक्ष्येद्रक्ष्यामीति।पूर्वेअंबरीषादयःतमःसंसारंअतरन्
तीर्णाः।अंघ्रिपद्मंविनावजतियदर्चितमिति॥२॥ब्रह्मादिभिरर्चितमितिपरमैश्वर्यमाह।श्रियाचे
तिसौभाग्यातिशयंमुनिभिस्तीर्थैःसहितैरितिपरमभक्तरूपत्वं।गोचारणायेतिकृपालुत्वं।यत्कृ
पिकानामितिप्रेममात्रसुलभत्वं।मनोरथांतरंकरोतिद्रक्ष्यामीति।एवं।नूनंकपोलौनासिका
वयस्मिन्‌ततमुखंस्मितसहितौ।अवलोकायस्मिन्‌।अरुणकंजवच्चलोचनेयस्मिन्‌।तच्चतद्गु
डालकावृतंवक्त्रंकेशावृतं।तदानीमेवमृगास्तस्वकंदृष्ट्वाःतिहर्षंनारुप्रदक्षिणमितिपुनरप्यप्य
चिंतयतिअप्यद्येति।३।ईयुषःप्राप्तवतः।नावयस्याधम।आश्रयःतस्यविष्णोः।यद्वाविष्णोर्लावण्य
युक्तंयद्धामवपुःतस्यउपलंभनंदर्शनंभवितात्तविष्यति।अपियद्येवंस्यात्‌तर्हिमह्यंममद्दृशो
र्जीवनस्यफलंनस्यादितिनअपितुस्यादेवेत्यर्थः।यईक्षितेत्यादिचतुर्भिःकुलकं।तत्रेक्षेश्वरंकान्
अस्मदादीन्देवकर्तृत्वत्यंत्र्यभावादिधर्मैस्तत्तत्प्रतीयमानस्यकथंविष्णुत्वमितिशंकांश्लो
कत्रयेणापाकुर्वंश्चतुर्थेनतमर्हद्रक्ष्यामीतिमनोरथंकरोति।तथाहियईक्षितेतिशब्दानामा ८१

नकर्त्तीश्चसस्ततोः कार्यकारणयोरीक्षणादिकर्त्तापि अहंरहितः अहंकारहीनः तथा अपास्ततमो
निदाभ्रमः तमस्त्वादज्ञानं तंद्रा निद्रा खेदः तंद्रो भ्रमः आर्त्तिनिवेशादिः अपास्ताः अपाकृतास्तम
आदयो यस्मिन् सः ऊतएतत्रात्मस्वतेजसाविछ्छ्यानित्यस्वरूपसादाकारणातथास्वमाय
यास्वाधीनयामाययातदीक्षयातस्यैवईक्षयाप्राणाद्धीतिः सहितैः आत्मन् आत्मनिस्वास्मिन्नेव
रचितैर्जीवैः सदनेषु वृंदावनतरुषु गोपीगृहेषु वा लीलया कर्माणि कुर्वन्सत्क्वदनीयते आत्मि
खेनप्रतीयते ननु सर्वदा अहंकारादिरहितस्यात्मारामस्य लीलापि कुतः त्यागः कपरानुग्रहार्थ
त्याशयेनाहयस्येति २ अखिलानि अखिलस्य वा अमीवानि पापानि घ्नंती लखिलामीवहानितैः तथा
सुमंगलैः शोभनानि मंगलानि येभ्यस्तैः गुणाः करुणादयः कर्माणि जन्मानि वर्त्तोर्विमिश्रायुक्ता वाचः
कागद्याणांतिजीवयंति कुनंति शोभयंति कुनंति पवित्रयंति व्यतिरेकमाहयाइतितैर्विरक्ता रहिताः तास्तु
खलंकृता अपिवस्त्राजं कृतशववत्शोभनाः मताः सतां संमताः स्वयं रचितान् सेतून्पालयतामम रव ९
यीणां सुखकर्त्ती सन्नवतीति यत्तु यश्वराः त्रैलोक्य एकसेवकीतं दृष्टिर्दृष्टिः तद्वतां महतां सर्वोयस्मात्तु

यद्वामहतानुसव एवं अत एव श्रियईप्सितमास्पदं एवं तत्तत्कृपं श्रीमूर्त्तिंदधानं तमी
श्वरं द्रक्ष्यामीति अत्र लिंगं उषसः प्रभातसमयाः सुदर्शनाः सुखप्रनातारजन्यः शुक्ल
स्त्ववकावत्स्तवुरित्यर्थः किं च अथ दर्शनानंतरं संपादितत्ध्राणमेव यथा दवती णः सन्प्र
धानपुसोनामकृष्णयोश्वराणांयोगिभिरपि आमलानायकवलंधियैवध्यातं सा त्वादर्शन
मस्यामि आन्यां सखृ अनयोः सखीनो पाश्वेन मस्यामीति किं च अपीति १६ अध्यास्यत
धास्यति तद्भिन्नावयति दत्तानयमिति साढ्नैर्बलिनालावत्प्रदत्तयाप्रीतिमितन्नामिति
दानसमये तस्य हस्ते उदकं निहितं कौशिकः इंद्रः तेनापि कदाचित् किं विस्मृतो नाभि
तमिति ज्ञातव्यं मुमुक्षूणां संसारनयनिवर्तकं सकामानाम भ्युदयप्रदं चेत्याह तं अनु
रक्तानां परमसुखदं चेत्याह यद्वा वाराङ्गोवितर्कैर् विहाररासक्रीडायां यो गंधिकस्य
गंध इव गंधो यस्य तस्मो गंधिक गंधि एवं परमानुग्रहं संभाव्य पुनरप्यसंभवमाशंक्य
परिहरतिन मय्यीतिः ष्यघ्यप्यहं कंसेन प्रहितः अतस्तस्य दूतः तथापि मयि अरेः अय
मिति बुद्धिं न उपैष्यति न करिष्यतीत्यर्थः यतो विश्वदृक् सर्वज्ञः अतो मम चेतसोंतस्थ

वृत्तिश्चयदीहितंवेष्टितंएततु(र)यःचेनुरः अंतर्यामीनित्यज्ञानेनेदतेंअयंनावश्चेतसो
बहिरेवकंसमनुवर्त्तेअंतस्तुक्षमेवतदेतदसौहृदिस्थोजानातीतियद्वाएतस्यज०
गतःईहितमिति अतःअपियदिअंघ्रिमूलेवरणोपांतेअवहितंसंयंतंकृपाहतेनआ
ह्वयाहृत्यामांईदितादृश्यतितदिसपद्येवविनष्टाखिलकल्मषःपदौरामुदंबोढाप्स्या
मीति अथमांपरिरप्स्यतेआलिंगिष्यतियदातदैवमेआत्मादेहःतीर्थीक्रीयतेअतिप
विन्नीकरिष्यतेउत्ससतिश्लथोनविष्यति अतोदेहातूततजोतातेति तदाजन्मफ
तःसफलंजन्मानः अन्यथातज्जन्मैवनभवतीत्याशयेनाहमहीयसेति अमु घ०
कंतोननुसुहृदादिषुपरिष्वंगःसंभाद योजीवधमीःकथमीश्वरेसंगछेतेअत
आहनतस्येतिउरः दयितःप्रियःतद्विरितोऽप्रियःसुहृत्तमोहितः तद्विपरीतोद्वेष्यः
एतत्सर्वव्यतिरिक्तउपेक्ष्यइतिसत्यंतथापिनकोऽभजतेतत्रवयछायेनकाःतां
स्तथाततेयथामांप्रपद्यंतेतांस्तथैवभजाम्यहमितिभगवद्वचनात् अविषमत्वेपिनक्तेत्य एँ३
एवफलंददातीत्यन्तःदृश्यंतःयद्वस्तुरस्तुमइति योमयांजलिःकरिष्यतेतस्मिन्नेवगृहीतंमां०

जै३

आप्तानिसमस्तानि अर्घ्यादिसत्कृतानियेनतंमांसनुमार्गमपिनवेदतथापिरथेन
यास्तइति अखिलैर्लोकपालैःकिरीटेषुनुष्णाअमलाःपादरेणवोयस्यतस्यदृष्टिति
कौतुकानिदृष्टितरलंकरणाःपाणितद्दर्शनेनयअज्ञादस्तेनविहृदःसंभ्रमाय
स्यसःप्रेम्णाउध्धानिरोमाणियस्यसः अश्रूणांकलाभिःलेशैःआकुलेईक्षणेयस्य
स अवस्कंधअवप्लुत्यतेषुअवेष्टितवानु गतू अत्तोइतिदुर्जनतांनावैनानन्तुकिमथ य५
मेदवाजुठतू नास्तिप्रेमसंभ्रमेफलोद्देशइत्याहदेहंधतामिति२७देहभाजांमतावान्
वपुरूपार्थःकंसस्यसंदेशादरप्यहरेर्लिंगदर्शनिश्रवणादिजिर्यथमकूरस्यवाणिति०
इति संदेशः आद्योयस्यार्थस्यसःयादानकूरस्यजातइतिवातत कृष्णंवरामंचददर्शगो
वोदुलंतेस्मिन्नितिगोदोहनंतस्थानंगतौप्राप्तौअनुकोशाअनुकंपातद्विलसितस्मित
युक्तमीक्षणंययोःतौउदाराश्चिराकीडायस्योःतौपद्मविणारत्नसग्भिरलंकृतौप्रधानमं
तौपुरुषौप्रकृतिपुरुषात्मकौवाकुतः आद्योतदपिकुतःजगद्धेतू अतएवजगत्पती विपरीतौ
वावतुर्णांपदानांहेतुहेतुमद्भावःजगत्यर्थेघ्रथिव्याभारापनयनायस्वांशेनमूर्त्तिभेदेनबल

कुरावौसंतौ। स्वप्रभयाविगततिमितिरादेश: कुर्वीतौ कनकावितौ सुवर्णव्याप्तावि
सालंकारयो: शैलसाहस्यार्थं उक्तं भगवद्दर्शनाह्लादेन यद्बाष्पं तेन पर्याकुलेईक्षणेय
स्य स: पुलकैराचितं व्याप्तमंगं वपुर्यस्य स: स्वाख्याने अक्रूरोहं नमस्करोमि इति कथनेनाश
कौ तत्र अभिप्रेत्य अक्रूरोयमेतदर्थमागत इति ज्ञात्वा कंसहननसामर्थ्यं द्योतयन्नेव रथां
गनवक्रेणांकितो य: पाणिस्तेनाकृष्य पाकृष्य तमालिंगितवान् पाणी अंजलिरूपेण
५५ संहृतावेव गृहीत्वा मधुसूदनपक्षीय एवाहीतं तस्मिन्वायदुवितमहीतां आहृत्य आनीय समति
तवानित्यर्थ:। छांदसमदत्ताराधिकां अंस कृतं संमानितं निरनुग्रह क्रूरे कथं केन प्रकारे
णांस्य जीवथेत्यर्थ: सौन: पशुघाती सपालको येषां अवीनां मेषाणां तद्वत् नवल्याहुत्यर्थ:
तो४ निरनुग्रहता मातुर्योवधीदिति [illegible] कान् तोकानि अस्तुतप अस्तुनेवतपश्यतीतियं:
अत: खल: तस्य कंसस्य प्रजानां हे अक्रूर एषां जीवनमात्रमपि दुर्लभं तं तेषां व: किंतु कुश
लं विचारयामेति मधुरया वाचा इत्थं सत्कृत: तथैव वा वा परिपृष्टे न प्रश्नेन अध्वपरिश्र ए३
मं संसारपरिश्रमं। इति दशमे अष्टत्रिंश:।। ।।नवत्रिंशे पुरीं गच्छत्युत्सुके तेगोपिकोत्कय:

अक्रूरेणाथ कालिंद्यां विष्णुलोकस्य दर्शनं भक्तानां मनोरथा: सत्यान्वंतीति द्योतयन्नात्सुख
पविष्ट इति। सान्त्वकाक्षान्यां उरु अधिकं मानितं हेतात हे सौम्य स्वागतं यथातथा आगत: स्वक्षा
तिबंधूनां ते सुहृद: ज्ञातय: सपिंडा: बांधवास्तेषां मपि किं अनमीवं अपापं अदु:खं सुखमितिया
वत् अनामयं आरोग्यं स्वप्रश्नोपि मनोनातिसंगत इत्याह किं नु वह इति। पृष्टे अंगहे अक्रूर पृष्टे
मि न: अस्माकं कुलस्यामयरोगेनो मातुल इति नामयस्यतस्मिन् न: स्वानां ज्ञातीनां तस्य प्रजासु
च अस्मत् अस्मन्निमित्तं वृजिनं दु:खं आर्ययो: निरपराधयो: यद्धेतो: य: अहमेव हेतु: तस्मात् हे सौ
म्य स्वानां वो दर्शनं अद्य मम संजातं दिष्ट्या नइं माधव: महाक्रौर्य राज: य: भ्रातृसैव कंसं देशाय स्य
स: यदर्थं वाणहादिति द्योतनार्थमस्य श्रीकृष्णस्य स्वजन्म कृष्णजन्म आनकदुंदुभे: सकाशात् वि
जज्ञतु: विशेषेण ज्ञापयामासतु: गोपानिति। सोपि नंद: गोपान्समादिशत् तदेव दर्शयति ग्र
तामित्यादिना गोरस: क्षीरादि: उपायनानि उत्तमवस्तूनि सानुघृतादीन् शकटकुलेन दंस्तवयति
अचिकित्स्यरोगस्य चिकित्सार्थं रसानुदास्याम इति तत्र व्रजराजाधिकृतेन आद्या गमयत् सर्वतोघो

षितवान् ताः कृष्णैकजीवना गोप्यः तत्तदा अक्रूरमागतमुपश्रुत्येति यथा लिंगान्यास्पंदत्तिः काश्चि
दितितेनश्रवणेन क्रूतो हृत्तापः तेन श्वासः तेन म्लाना मुखश्रीर्यासां ताः बन्त्वनुरिति दुकूलानि वच
जयानि वंकेशा ग्रंथयश्च स्रंसतो दुकूलादयो यासां तथान्यताः काञ्चनबन्त्वनुरिति तस्यश्रीकृष्णस्या
नुध्यानेन निवृत्ता अशेषाश्च वृत्त्यादिवृत्तयो यासां तां इमं लोकं देहमपि न जानंति स्म मुक्ता इवेति अपरा
स्त्रियः शौरेर्गिरः स्मरंत्यः संमुमुहुः कथं भूताः गिरः अनुरागेण यत्स्मितं तेन ईरिताः हृदिस्पृशंतीति
हृदिस्पृशः मनोज्ञाः विचारेणपदानि यासु ताः विरहेण कातरा विक्लवाः अथ ते आशयश्चित्तं यासां तां कृ
ष्णसंगति विधाय विघटयतीति विधातारं अबलाको रांत्य आहुः अहो विधातरिति एणैः सत्याहितावशे
न प्रणयेन स्नेहे न च अहहतायान् अपाप्त नोगान् अपिता न्वियुनंक्ति वियोजयसि तस्मान्नते
वदया बालिशोपि त्वमित्याहुः अपार्थकमिति विगर्हितं वन वेदंक मेत्याहुः यस्त्वमितिः२ यो
कमुकुंदपन्नुदतीति शोकापनोदः सवासो स्मितलेशाघ्रपदहासः तेनसुंदरं मुकुंदस्य वक्त्रं सक्ष
लदर्शयित्वा नस्तस्यपारोक्षं अदृश्यतां करोषि अतस्तवं कृतं कर्म असाधु निंद्यमित्यर्थः किंवद
ता परत्वविना तिक्रूरस्त्वं स्त्वमित्याहुः क्रूरस्त्वमितिर३ नन्वक्रूरो हरतिनाहमिति वदत आहुः

अक्रूरसमाख्ययेति नह्येवं कर्तुमन्यः प्रभवति अतो नामांतरेणासमक्रूरवं त्वमेवागतोसि
क्रूरंत्वामिनयुष्मत्क्रतुरितिचेन्नयेन त्वद्दत्तेनचक्षुषा मधुद्विषः एकदेशेन च वक्त्रादौ
दीयं समग्रं सृष्टिनैपुण्यं अद्राक्ष्म दृष्टवत्योवयं तच्च अयं नावः मम सर्वेरूस्यमात्रिज्ञ
तमित्यमर्षेणैव कृष्णं वियोजयन्नस्मान् अंधीकरोषीति विधातारं विहाय परस्परमाहुः ननु
दस्सत्नुरिति बतखेदे न एनंगं अस्थिरं सौहृदंयस्यस्तं गेहादीन्विहाय अस्मदासादांतर्से
वदास्यमुपगताः स्वकृतानुरागात् तत्कृतेनैव स्मितादिना परवशाः अपिनः असमान्नसमीति
नवंनवंप्रियं यस्य सः अतएवैनं निवारयामः इति नावः सेर्षेऊचुः सुखं प्रभातेति व्रजस्यते
श्रीकृष्णस्य मुखं पास्यंति आदरेणाद्रक्ष्यंति कथं भूतं अपांगेन नेत्रांतेन उत्कलितं उत्कृति
तं स्मितमेवासवो रसो यस्मिन्तत् यद्वा अपांगोत्कलितस्मितेनासवरूपं यन्मुखं तत्तथ्यपा
नं मुख्यमेवसंभावयंति नन्वछित्राणि दिनानि तथा भवतु नाम तथापि स्मरने ता कृष्णः पित्रा
दिनिश्चपरावर्त्तिते आगमिष्यतीत्याशंक्याहुः दृशबलाः तासां मधुवन्त्कुंदुभिर्नासिते वर्त्ती
कृतवित्तः तया तासांसलज्ज स्मितैर्विभ्रमैश्च मनूपरवान् पित्रादिपरतंत्रोपि यद्वा व्रजे परे अप

न्येबंधवः संतियस्य सतथा मनस्वी धीरोपि गाम्या अविदग्धाः नः कथं प्रतियास्यते प्रलोषयतिन
कथं विदित्यर्थः किंच अस्मदुत्सवभाजोन्य एवाधुना भविष्यंतीत्याहुः अथेति तत्र पुरे दाशार्हादीनां
दृशः दृष्टिमंतस्तु सर्वा भविष्यते भविष्यति यं देवकीसुतं द्रक्ष्यंतीति तथा ये वान्ये युद्धुनि गर्छतं द्रक्ष्यं
तीति तेषामपि दृशो भविष्यतीति यद्वा दृश इति द्वितीया तेषां दृशो नेत्राणि मत्तः सर्वा भविष्यत
प्राप्स्यतीत्यर्थः स्यन्नवतेरात्मनेपदित्वात् तु अक्रूरं शापंत्य आहुः मैतद्विधस्येति एवंवि
धविधानं कर्मयस्य अतएव निष्करुणस्य अक्रूर इति शोभनं नाममात्रं तु तत्र हेतुः अतीव दा
रुण इत्यादि प्रियात्प्राणादपि प्रियं कृष्णं अमुं नः पारं अस्मदगोचरत्वादतिदूरं देशं नेष्यतीति
अहो धिगस्मज्जीवितमित्याहुः अनार्द्रधीरिति अनार्द्रा कठिना धीर्यस्य सः तावदेव कृष्णः
रथमधिरूढः अस्या विनयमाजञ्च्य स्थविरैश्चापेक्षितं तेन निवारितवंतस्य इत्यर्थः किंवदे
वं चेति अयं नाथः यद्दिदेवमस्माकमनुकूलं तत्र वेतुं विघ्नैः कश्चिदेषां मध्ये प्रतिकूल्येत अथ
स्माद्ग्रपातो वा भवेत् अन्यथा किं विदरिष्यं न तु किंविदस्तीति परस्परं संसमंच्य सात्समधि ९५
रूढाहुः निवारयाम इति अकरिष्यनू करिष्यंतीति विध्वंसितानि वियोजितानि अतएवदीना

निवेतासियासां एवं तुतानामस्माकं नमत्योरापित्तयमित्यर्थः इतोपि कारणादुवरयं
स्मात्समेवावलंबनीयमित्याहुः हे गोप्यः यस्य ललितस्मितं च वल्गुमंत्रश्च लीलावलोकश्च
परिरंत्तणं च अनुरागेण तानियस्यां तु स्यां रासगोष्ठ्यां रासक्रीडासन्नायां नः अस्माभिः क्ष
णदा रात्रयः क्षणमिव नीताः तममुं विना कृष्णं दुरंतमः विरहदुःखं कथं नु अतितरेम नकथंचि
दित्यर्थः किंच आस्तां तावत्तमोतितरणं जीवनमेव कथं स्यादित्याहुः यइति अह्नः क्षये दिनाव
साने खुररजोभिः छुरिताः धूसराः अलकाः स्रजश्च यस्य सः व्रजं विशन् स्मितनयकटाक्षनि
रीक्षणेन नश्चित्तं क्षिणोति हरति अमुं कृष्णं विना कथं जीवेमेति कृष्णविपक्षानि मानसा
नियासांस्तुस्वरं तैः क्रूरमक्रूरतः श्वा कंसं कंसनिषूदनः गोपीमनोरथा रामः सरामः स्व
स्तुरं ययौ स्त्रीणामिति ता अहल्या कृतमैत्रादिकः मैत्रं मित्रदैवत्यं संध्योपासनं तदादिकं कृतं ये
न सः अन्वसज्जंत अन्वगच्छन् अनुजिताः परावृत्य निरीक्षणादिभिः किं विदानंदिताः इत्यादेवं
प्रत्याख्यानं तत्पतीः संतप्यमानाः आयास्ये शीघ्रमागमिष्यामीति हृदूतवाक्यैः सांत्वमनुप

स्त्वा पिता। आत्मानश्चित्तानियामिस्ता तैरेवमयस्तुनिकाइवनिश्चला इक्का।। खंडं सम्भूतमुपब्र
ज्य अत्युत्यः शंकितः सन्यथोपरिनिवेश्य बालवेदंजपन् अङ्के सो बालोत्त्वामध्याचितिरां कित्वेत
ति त्ररायजलेरुपमत्याध्वर्यं यदश्रीयत् सिद्धादिभिः स्तूयमानं रत्नं शिरांसियस्यतं सत्त्वाफ
णोपमौल्यो यस्यसंतीतितथातं नीलेवरेयस्यतं बिसस्तवकमलं कं दवक्षेत तं शृंगेः शिखरैः श्वेतंवै
वासमिवस्थितं यस्योत्संगेकुंडलीकृतदेहं दीपिलाकोत्येकादशाक्षोकेनान्वयः। आननेनवीयस्यतं
नतानासिकायस्यतं वतं वं श्रोत्तनौ कपोलौयस्य अरुणोधरोयस्यतं वतं वं तुंगावंसौयस्यतं उरः स्थले
श्रीयस्यतं वतं वं वलिवत्पल्लवोदरं वल यस्त्रियंकुनिम्नारेखायस्यसंतितथा लिवतुतश्चतत्पल्लववव
तु अच्छदलसदृशामुदरंयस्यतं कटितटं वश्रोणिश्चकरजसदृशामूरुद्वयं वक्षं वतं कटितटश्रो
णिकरजोरुद्वयं वतेनान्वितं यश्चान्यहृद्यांकटितटश्रोणिःन्यांकरजोरुद्वयेन वान्वितं तुंगावीयदुन्न
तौ गुल्फौ अरुणानखव्रातश्चतेषांदीधितिभिस्तथानखश्चअंगुल्यः अंगुष्ठो वतान्येवदलानितैर्विवि
लसच्छोत्तमानंपादपंकजंयस्यतंस्तु महार्हमणिव्रातायेष्वतेः किरीटादिभिः पृथक्पृथक्नावेधि ९६

पायोयेषांतैः तत्पार्षदैः स्वामीतिस्तूयमानं सनकादिभिर्बलितिब्रह्मादिनिमहेश्वरइतिमरीच्या
दिभिर्द्विजोत्तमैः परः प्रजापतिरितिवसुः उपरिचर प्रह्लादनादवसवः प्रमुखायेषांतैः परं देवमिति
वश्चिष्ठैर्वचोभिः पृथग्भावैर्वचोभिरितिवा। विद्याविद्ये जीवानां मुक्तिसंसृतिहेतू मायातयोः कार
णं शक्तिः ह्लादिनी संवित् आभिरन्याभिश्च निषेवितं विज्ञोक्यसुतत्रां प्रीतः अस्माच्छक्तो सावेवं
तुतः परमेश्वरं इतिज्ञात्वेति। इतिदशमेएकोनचत्वारिंशः।। ।।चत्वारिंशोततो क्रूरः [redacted] कृष्णं म
हेश्वरेश्वरं प्रणम्य नत्यानुष्टावसगुणागुणं नेदतः श्रीकृष्णं प्रणमति नतोस्मीति कृष्णं
त्वां नतोस्मि त्वमस्मपितव्यः कुतोमां बालं नतोसि तत्राह। आद्यं पुरुषं अव्ययं वअनादिनि
धनमित्यर्थः अतएतत् अखिलहेतूनां हेतुं सच्च नारायणः नाहमिति चेत् न नारायणं त्वां
किं नारायण इतिमांस्तौषिकानत्वातिः सत्यमेवेत्याह त्वन्नाभिजातादितियतो ब्रह्मणः अखिल
हेतुहेतुत्वं प्रपंचयति त्वत्तरितिवस्यादिरहंकारः अजामायातस्या आदिः पुरुषः एते येजगतोहे
तवः ते सर्वेतितवांगम्भूताः अंगात्श्रीमत्तेर्निर्भताजाताः उपसर्जनभूताइतिवान्वतिस्कतिःक

थं क्रियते अत एवान्यत उत्पन्नस्तत्परतंत्रश्चेति वेदितारं क्व तवैषा मायात्वत्परमार्थं तु न
कोपि वेदेत्याह नैत इति एतेऽज आदयो येषां ते आत्मनस्ते स्वरूपं न विदुः अनात्मतया जडत्वेन कार
णेन जडत्वे हेतुः गृहीताः प्रत्यक्षादि निर्दिष्टाः न स्यजडो हि गोचर इति तावत् ननु जडा मां मा जानंतु
जीवस्तु ज्ञास्यतीत्यत आह अज इति सः अजो ब्रह्मापि अजायागुणैरनुबद्धः आवृतः गुणातीतं तेस्व
रूपं न वेद अन्यः कुतो ज्ञास्यतीति यद्वा प्रकृत्यादयः आत्मनः स्वरूपं तव स्वरूपं वा न विदुः जडत्वाद
वं जीवस्तु तान् आत्मानं च वेत्ति न पुनस्त्वत्स्वरूपमिति यथोक्तं हंसगुह्ये देहोसवो ढामनवो भूतमा
त्रानात्मानमन्यं च विदुः परं यत् सर्वं पुमान्वेद गुणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनंतमीडे इति ननु यद्येवि
पि न जानंति कथं तर्हि संसारनिवृत्तिर्जीवानामित्याशंक्य सा क्वाद गो त्वत्वेपि येन केनापि मार्गेणात्म
जतां त्वं गम्योसीत्याह त्वां योगिन इति हैरण्यगर्भादयो ध्यात्वा ध्विदेवाधिन्त तत्साक्षिणं महापुरुषं तं
दंतर्यामिस्वरूपमीश्वरं यजंति तदेवं सांख्ययोगावेकीकृत्योक्तौ त्रयीमार्गं कर्मज्ञानभेदेन दर्शयति ९७
त्रय्या चेति श्लोकद्वयेन वैतानिकाः कर्मयोगिनः त्वां वै त्वामेव यजंते ननु ते इंद्रवरुणवाय्वादीन्यजंते

नत्वामित्यत आह नानावपुः हस्तादीनि रूपाणि येषां ते ये सुरास्तेषामाख्यया नामभिस्त्वा
त्वामेव यजंत इति अयं भावः ऐंद्रवारुणादिसूक्तैरिंद्रादयः सर्वैश्वर्येण प्रकाश्यंते न त्वस्व
विश्वराव हवः संति अतो नामभेदेन त्वामेव यजंत इति तथा च श्रुतिः सा प्रथमा संस्कृति
र्विश्वकर्मा स प्रथमो मित्रो वरुणो अग्निः स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वात् तस्मा इंद्राय सु
रा जुहोतेति ज्ञानयज्ञेन समाधिना सांख्ययोगत्रयीमार्गा उक्ताः वैष्णवशैवमार्गानाह
द्वयेन अन्ये चेति संस्कृतात्मानः वैष्णवशैवदीक्षयादीक्षिताः संतः ते त्वया निर्दिष्टेन पं
चरात्रादिविधिना त्वन्मयाः त्वन्मयत्वेनात्मानं चिंतयंतः चदेकपक्षा वा वासुदेवसंकर्ष ना॰
णप्रद्युम्नानिरुद्धभेदेन चतुर्मूर्तिं नारायणरूपेणैकमूर्तिं च त्वामेव यजंति चकारार्थ भेदेनेति
नानाभेदशैव पाशुपतादिमार्गेणापि क्षुद्रदेवताभक्तास्तेपि त्वामेव यजंतीत्याह सर्व एवेति हे सर्व
देवमयं ननु चैते परस्परं देवताधिक्षेपकलहव्याकुलचित्ताः कथमेकमेव यजंतीत्याशंक्यैतत्त्राह रुचीनं
द्यपन्याधिय इति बुद्धिमात्रभेदेन वस्तुभेदेन इत्यर्थः तस्मात्सर्वे मार्गास्त्वय्येव पर्यवस्यंतीति सदृष्टांतमा
ह यथेति अंगः सकाशात्स्रवंतः प्रभवंति या नद्यः पुनः पर्जन्येनापूरिता बहुस्रोतसः सत्यः सर्वतः सिं

युक्तेवविशंतीतियथातद्वितागतयोमार्गाअंतंतत्त्वामेवविशंतीति अत्रहेतुमाहसत्वमितितिनवतः
शक्तियद्विकृतिःतस्याःसत्वादयोगुणाःअतःप्राकृताःप्रकृतिकार्योपाधयोब्रह्मपर्यंताःस्थावरादयो
जीवाःस्वोपाधिद्वारातेषुगुणेषुप्रोताःप्रविष्टाःतेप्रकृतौसाचत्वयीतिअतःकार्येणोपाधिलयात्सर्वेपि
त्वामेवप्रविशंतीतियद्वाभवतःप्रकृतेर्गुणेषुप्रोताब्रह्मादयोभवद्व्यतिरिक्तानसंतिअतस्त्वमेवसर्व
देवमयइतिनन्वत्रभवतःप्रकृतेरितिवदन्ममापिप्रकृतिसंबंधंब्रवीषिततश्चतेषांममचकोविशेषःस्या
दित्याशंक्यविशेषमाहनत्वमितिअविषक्तदृष्टयेअविलिप्तबुद्धयेकुतःसर्वात्मनोस्वव्यतिरिक्ताभा
वादविषक्तदृष्टित्वमित्यर्थःकिंचसर्वधियांसाक्षिणेसर्वबुद्धिसाक्षित्वान्नक्वापिबुद्धिलेपइत्यर्थः इतरे
तुसंसरंतीत्याहगुणप्रवाहइतिदेवतिर्यङ्मनुष्यात्मानोयेषांतेषुदेवादिशरीराभिमानिष्वित्यर्थःत्वद
विद्ययाकृतोयंगुणप्रवाहःप्रवर्ततेअतोमहान्विशेषइत्यर्थःसर्वात्मनेइत्यनेनोक्तंस्वरूपंस्तौति
अग्निर्मुखमितिद्वाभ्यांअग्न्यादीनवयवांश्चविराडवयवतयाविधीयतेयोयमग्निःतवमुखमित्यादिवचन स२
व्यत्ययाद्दिशांचक्षुःश्रोतिःश्रवणेंद्रियंकंमूर्धाप्राणाश्चबलंचततुःअध्ययःपरस्यतेआसक्तिनखानि
नकेवलमेतावदेवकिंतुसर्वोपिप्रपंचस्तवावयवएवेतिवदन्नेवंसत्यपिप्रपंचस्यविकारास्त्व ए६

यिनप्रसज्यंतेतस्यत्वयिकश्चित्वादित्याहत्वयीति अव्ययात्मन् अव्ययात्मनिउत्कर्षेप्रवृत्तौलोका
दयःसंज्ञितेप्रचलंतिहेअव्ययात्मन्नितिवाकथंत्वयिमनोमयेमनःप्रधानेमनोवृत्तिवैचित्र्ये
इत्ययतेत्वय्ययावृद्धामनसैवानुद्रष्टव्यइत्यादिश्रुतेःनलिययाजलौकसःसूक्ष्मप्राण्यंडराशयः
यथावोदुंबरांतःकेसरेषुमशकाःपरस्परवार्तानभिज्ञाःएवमनंतानिब्रह्मांडानित्वयिसंचरं
तीत्यर्थःतस्मादेवंभूतंतवरूपंदुरवगाहमितित्वदवतारकथामृतमेवसंतःसेवंतइत्याहयानि
यानीतिआम्नायपरिमार्जितानिकृपयेषांतेषांअतःस्वयमप्यवतारान्नमस्यतिनमइतित्वयशीर्षे
हयग्रीवायमधुकैटभयोर्मृत्यवेहंत्रेअकूपारायकूर्मायक्षित्युद्धारोविहारोयस्यतस्मैसौ[illegible]
पतयेपरशुरामायलंकाधीशरामंचतुर्व्यूहरूपेणप्रणमतिनमस्तेवासुदेवायेतिएवंस्तुत्वाबंध
मोचनंप्रार्थयितुमाहभगवन्नितिअसतिदेहादौयाहमायतयासः असन्ग्राह्यतयास्यतिवानवे
वजयंलोकःअहमपितथैवेत्याहअहंचेतिमद्रूपमेवप्रकटयतिविपर्यासमतिरितिअनित्येक
र्मफलेनित्यमितिअनात्मनिदेहेआत्मेतिदुःखरूपेगृहादौसुखमितिविपरीतमतिरित्यर्थःदेवदे
कुसुखदुःखादिषुआरमतिक्रीडतीतितथासःनतुदुःखेकुतोरतिस्तत्राहतमोविष्टःतमसा

व्याप्तः आत्मनः प्रियं प्रेमास्पदं त्वां न जाने इत्यर्थः सदृष्टांतमाह यथेति तस्मादज्ञादुःखवंती
तितदुःखवानित्यादीनिते तथा मायाछन्नं त्वामहं दिव्यापराङ्मुखः देहाद्यासक्तिमुखो वर्त्तइ
त्यर्थः न चैवं जानतः अतो विषयात्रिमुखं तत्राह नोत्सहे इति कृपणा विषयदासनायु
क्ताधीर्यस्य सः अत एव अंतःकामकर्मभ्यां हृतं लुंठितं इंद्रियैश्च बलिनिर्विषयसंयुक्तैरित
स्ततः आकृष्यमाणं रोद्धुं नियंतुं न शक्नोमीति तिदेवमस्वतंत्रोयं सोहं तव अंघ्र्युपगतः शर
णं प्राप्तः न चेंद्रियैः परतंत्रस्यैतदपि कुतः तत्राह तच्चापीति हे ईश अंतर्यामिन् तत्र अ
घ्र्युपगमनं च असतां दुरापं अतो भवतोऽनुग्रह एवेत्यहं मन्ये अनुग्रहसतीति वा ननु स
तां सेवया इदं भवति किं मदनुग्रहेणोच्यत आह पुंस इति जीवस्य संसारस्यापवर्गः समाप्तिः
यदा त्वत्कृपया भवेत्सं तावन्नास्पदं भवति हे अक्रूनात्ततुदासदुपासनासंपद्यते तर्हि वव
यिमतिर्भवेत्तत्त्वत्कृपां विना न सत्सेवा नितरां त्वन्मतिः ननतन्मां मुक्तिरित्यर्थः पादयोः पतनप्र
प्रार्थयते नम इति विज्ञानमेवमात्रामूर्तिर्यस्य तस्मै अत एव सर्वप्रत्ययहेतवे समस्तज्ञा
नकारणाय किं च पुरुषेशप्रधानाय पुरुषस्य ईशाः सुखदुःखप्रापकाः कालकर्मस्वभावाः

दयस्तेषां प्रधानाय नियंत्रे ब्रह्मन् कुतः ब्रह्मणोपरिछिन्नाय किं च अनंताः शक्तयो यस्य यद्वा अनंतामा
यारव्या शक्तिर्यस्य तस्मै अथवा प्रधानं प्रकृतिः तत्प्रवर्त्तकः पुरुषः ईशः कालः एतत्त्रितयात्मने ब्र
ह्मणे वक्ष्यति च भगवान् प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारः पुरुषः परः सतोभिव्यंजकः कालो ब्रह्मतत्
त्रितयं त्वहमिति सर्वप्रत्ययहेतुत्वमभिव्यंज[illegible]नुस्तौति नमस्ते इति वासुदेवायचि
त्ताधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयाय तत्क्षय आश्रयः अहंकारस्य प्राणिनामाश्रयः तत्स्थायंकाराधिष्ठात्रे
संकर्षणायेत्यर्थः हृषीकेशेति बुद्धिमनोधिष्ठात्रोः प्रद्युम्नानिरुद्धयोरेकीकृत्य शरणं शरणा
गतं मां पाहीति प्रार्थनं ॥ इति दशमे चत्वारिंशः ॥ ॥ एकचत्वारिंशके हरेर्नरजकं प्रविशन्पुरीं त
तो वरानदात्तुष्टः सुदाम्ने वायकस्य च सशांकमक्रूरमनःप्रमोदः स्वधामसंदर्शनसत्कृपा ततः स्वां
राजधानीं मथुरामपरथ्य दलंकृतानंतमहोत्सवाद्यां स्तुमौ वियति जलेवाया वत्सकृतानितानि
तव्येव संति तं च वा विपश्यतो मे किमद्भुतं अदृष्टं अपितु सर्वं दृष्टमित्यर्थः न नु पत्सादि पूर्वमेव
लं विस्मितमुखो लक्षितोसि अतो भूमौ वियति जलेवा किमद्भुतं दृष्टं वदेति अत आह यत्राद्भुता

नीतिं यत्त्वयि सर्वाण्यद्भुतानि तं त्वामिह पश्यतो मे ऽन्यत्र न्समादौ किमद्भुतं दृष्टं त्वां विना तत्र न किंचिद
द्भुतमित्यर्थः अलमनूरुः परमेश्वरेत्यर्थः असीति वा पाठः गांदिनी सुतो क्रूरः दृष्टिं नादद्भुः घरयंतं एवास्थिता
इत्यर्थः रामकृष्णागमनं प्रतीक्षमाणाः स्थिताः प्रतीतं विनीतं स्वगृहं चप्रविश्यतां अवमुच्य तत्रायी विश्रा
म्येत्यर्थः सायं ग्रः सरुगोपालैरित्यर्थः यस्मोवै नयस्य पादरजसः क्षालनो दकेन गर्तं गणस्थितेन श्री
कर्पः पुण्यकीर्त्यो हेः एकांतजनानां या गतिः तां बलेन अपुंसेन न पवित्रितचतुः या निरष्टिः स्वः स्वर्गो श्रि
ताः प्रार्थ्यमानो नमस्करोतिं देवदेवेति अतः परमन्यच्छ्रेयो नास्तीति मत्वा बहुधा संबोध
यति आदौ तावत्तु यदुवक्रा यदुपतीति यदु वक्रअक्रूतं कंसं हत्वा सुहृदां प्रियं वित्तरिष्यदाः
स्यामि रामकृष्णावानीतावितिस्वकृतं कमो विघसमप्येति गोपैः परिवारितः प्राविशात् कृष्णद
ष्टां पुरीमनुवर्णयति चतुर्भिः ददर्शतामिति स्फाटिकानि तुंगानि गोपुराणि पुरद्वाराणि अ
न्यानि बद्धाराणि यस्यां तां बृहंति हेममयानि कपाटानि तोरणानि च यस्यां तां ताम्रत्रआरः
आरकूटश्चतन्मयाः कोष्ठा धान्यागाराश्च शालादयो यस्यां तां परिखाः परितः खातगर्त्ताः ता १००

त्तिर्दुरासदां दुर्गमां उद्यानानि दूरस्थानि वनानि रम्याणि उपवनानि निकटानि बंतै रुपशोभितां
सौवर्णाः शृंगाटकाश्चतुष्पथाः हर्म्याणि धनिनां गृहाणि च निष्कुटैः उपकेचितः आरामाश्च तैः
श्रेणीनां एकशिल्पोपजीविनां सत्तात्तिः उपवेशनस्थानैः अन्यैश्च भवनैः गृहैः उपस्कृतां अलं
कृतां अमलः स्फटिकः हरितू मरकतः वैडूर्यादि रत्नैः क्लृप्तेषु वलभ्यादिषु आविष्टैः पारापतैर्ब
र्हि जिघ्रनादितां तत्र वलभ्यः गृहचूडा नागेषु वक्रदारु छादनानि वेदयः वज्र नीनामधो देशो क्षिवि
तावष्टंभवेदिका जलानुरक्ष्णाणि गवाक्षच्छिद्राणि कुट्टिमानि मणिबद्धा भूमयः ते सिक्तपथ्या राज
मार्गाः आपणाः पण्यवीथयः मार्गा अन्ये चत्वराण्यंगणानि संसिक्तानि रथ्यादीनि यस्यां तां स्रक्
स्रग्मालाद्या यस्यां तां तथास्त्वलंकृतानि द्वाराणि येषां ते गृहा यस्यां तां कैः राजनौः कुंभैः दध्ना चंद
नेन च तत्र च्छितैः सिक्तैः प्रसूनानां दीपानां च वलयो येषु तैः वृंदैः फलयुक्तैः उपलक्षितां रंभाः क्रमुकाः
तत्सहितैः सकेतुभिः केतवो ध्वजास्तत्सहितैः पट्टिका वितस्तिविस्तार पट्ट वस्त्राणि तत्सहितैः तत्रेयं रीतिः
द्वारेषु उभयतः स्तंभयोर्नामुपरि कुंभाः स्थाप्यंते तत्परितः प्रसूनाक्लयः ~~[illegible]~~ उपप
ट्टिकाः मुरवेष्टकादिपल्लवाः तदुपरिपात्रैस्तैरदीपावलयस्तत्सन्निधौ रंभाः क्रमुकाः केतवस्तोरणानि

वेतिनरदेवानांवर्त्मनाराजमार्गेणतांपुरींसंप्रविष्टौद्वितीयांतंश्रौत्सुक्यमेवाहद्वयेनकाश्चिदितिवि
पर्यकृविपरीतंधृत्तानिवस्त्राणिरुषणानिवयानिस्ताःयुगलेषुकुंडलंकंकणादिषुएकंविस्म
त्यसमीपुंकृतमेकमेवपत्रंययोःतेश्रवणेयासांएकमेवनूपुरंचरणेतरणंयासांताश्चताश्च
नांक्वात्रनंक्वाएकस्मिन्नेवलोचनेकज्जलंनिधायेतितवलोजनंपश्यन्त्याअभ्यज्यमानाःसखिभिः
क्रियमाणतैलाभ्यंगाःअकृतस्नानाःअपोह्यनिस्यंप्रगल्भायालीलाःतान्निहसितानीक्षणाः
निवर्तैःश्रियंरमयतीतिश्रीरमणःतेनात्मनावसुधाधिपतासांहृदयामुत्सवंददत्मनांसिजहारकृ
कृत्वातज्जतत्वेतस्सःसत्यस्तंदृष्ट्वातस्यप्रेक्षणंवरक्ष्मेतंत्वतदेवस्तुध्यातयाउत्कंठांसंवनंतेनल
भीमानीयाजिह्वाःदृश्याउद्घाटितनेत्रद्वारेणात्मनिमनसिलब्धंप्राप्तंपरिष्वज्यलदप्राप्तिजनितमा
धिंवर्धयांचक्रुःअरिंदमनिर्जितकामेतिसंबोधनंश्टंगाररसेनिमग्नोमात्तदितिसौमनस्येःसुमनः
समूहैःगोत्तनत्रावैर्वापौराःपुरस्त्रियःरजकोवस्त्रनिर्णेजकःसएववस्त्राणांरंगमपिकर्वन्गैरंको
रःरुषितःकुपितःहेत्वहत्ताःगिरोवनेचरथयेनिरंतेयूयंपरिधत्तेतिसंतावनायांलोट्अत्तीक्षथ
प्रार्थयध्वंराजकुलानिराजकीयाःजुंपंतिनिःस्वंकुर्वंतिवासकोरान्वस्त्रपुटकान्वायकस्तु १०१

तुवायविशेषःवेषंअलंकारंचैलेयैःवस्त्रमयैःआकल्पैःरूषणैःपर्वणिउत्सवेरुलोकेपरमां
श्रियंवाबजंवऐश्वर्यविस्मृतिंवहंश्रियंवतत्पादवंदेमायअनयायंत्रवायउज्ज्वादायरजकवधेनवा
यकानुग्रहेणायुवयोविषमाहष्टिःतयानीश्वरतानाशंकनीयेत्याहनहिवामितिश्चनहेपुत्रुःसम
योरितिअनापितुहृदयंसुहृद्दोरितिजगदात्मनोरितिवरपत्तिप्रेलयत्येवंविज्ञापयनुश्चात्तिप्रेलतन्म
तंज्ञात्वाअन्वयवर्द्धनीवंशोवृद्धिमतीमित्यर्थःअप्रार्थितंश्रीप्रत्ततिकंवरंदत्वाततोनिर्जगामेतिस्वैरं
वरनूमधुपुरेरजकंनिहत्यलक्षःप्रदायवरानथवायकायमालाकृतंसमनुकंप्यचकारकुब्जां
कृष्णंधनुर्ध्वसत्सान्विनमनूबन्तंग॥इतिदशमेएकचत्वारिंशोध्यायः॥ ॥द्विचत्वारिंशकेकुब्जो
न्नमनंधनुषोभिदावधस्तत्पक्षिणांकंसारिष्टंरंगोत्सवादिवाअंगविलेपाश्चंदनादयःगृहीतान्यंग
विलेपभाजनानियययासातांरूपसंपदःसुखप्रदंकृंअंगनेहेवरोरुइतिसोपहासंसंबोधयति
कांएवंतदनुलेपनंकस्यवाउत्रमतिनिपातोन्नूविक्षेपयुक्तेवितर्केअस्मत्सेवासद्यःफलेत्याह
नचिरादितितिस्त्रःग्रीवोरःकट्योवक्राचतित्रिवक्रेतिनामयस्याःसाअनुलेपसाधनक्रियायांक
स्प॰ सस्यबकुमतादौस्वपंवांगसौष्ठवंपेवालंवसौकुमार्यंमाधुर्यंचरसिकताहसितंव

आज्ञाप्रष्ठवीद्धितंत्वंतैधर्षितात्मामोहितविज्ञासांडंघनंस्वर्णेतिरवोत्तिनारामहस्तयोर्व
णोत्थूमितर:पीतादिवर्स्त:तेनवोत्तितुंवीजैयस्यतेनसंप्राप्तेपरोनानेरूपरितनोनागोयेनसंप्रा
प्त:परनाग:वोनातिशयोयेनेतिवात्तिनानुरंजितौस्वदर्शनेसद्य:फलंदर्शयनेतस्या:प्रपदेपा
दाग्रद्वयंपश्चामापीड्यद्वेअंगुल्याबुत्तानितनतयस्मिन्नूर्द्धपाणौतेन विलुकेमुखस्याधोनागे
हत्वा ध्यातंदेहं तन्नमयामासतदैवस्तनुसमानमंगंयस्या:हत्यौश्रोणीपयोधरौवयस्या:
सान्तुकुंदस्पर्शनादितिमुख्यंकारणं आधिविकर्षणं मन:पीडाशमनंकंसवधेनसाधित:अर्थःसु
हृदांपयोजनंयेनस:अगृहाणांअकृतागारीणांपांथानांप्रवासिनांपरमयनमाश्रयस्त्वंमधु
रयागिरातांप्रस्थापयव्रजनंवणिग्भिरर्चित:जेरव्याश्चित्रंन्यस्ताइवमूर्त्तयोयासांता:धन्त्रमेखलाला
हत्वनूनिमिषेणअतिदीर्घं मदकरीमत्तहस्तीगच्छतांवध्यतामितिवदंतोजिघृक्षवआवृत्तवंत:नके
वलंकृशौकिंतुनग्नस्यधनुष्प:शाकलेगृहीत्वाजघ्नतुश्चेतिपरत:प्रातर्गंतव्यमितिशालाकुरवा
देवकुलनिष्क्रम्य तेज:प्रजावंप्रागच्छंतंहष्टतांशाकटंशाकटावमोचनस्थानंमुकुंदस्यवि १०२
गमेव्रजान्निर्गमनसमयेयाआशिष:आशासतस्तुखंप्रजातारजनीयंअघध्वंतत्रहशोनवि

ष्यतइत्यादिउक्तवत्य:कृतास्तस्याबन्धवु:पुरुषरत्नपणेस्यश्रीकृष्णस्यगात्रस्यदेहस्यलक्ष्मीश्च
शोभां कथंभूतस्यगात्रस्यनुअरोहइतरानब्रह्मादीनूक्तिवायुत अयनं आश्रयं श्रीकामया
मासयंगात्रलक्ष्मीमितिवाअवनिक्तंकालितमंघ्रियुगलंययोस्तौक्षीरमिश्रमन्नंतुल्कासुखंन्य
वसतांपरंकेवलंगोविंदरामयोर्विक्रीडितंततूनन्तुपराक्रम:कश्चित्‌उज्जयथास्वप्नजा
गरितन्नेदेनप्रत्येकंमहत्वोदौत्यकराणिवातथावमंच:इच्छादुल्लकर्पाआपेतुहिरिण्पादौ त५
ऽयोमुख:रक्तसांदूतआगतइत्यादितथायदेतदद्भुतान्यन्वादेवीवावंवदसीत्यादिनि
श्चितानिदर्शयतिश्लोकत्रयेणोजलादौप्रतिरूपेदृश्यमानेपिस्वशिरस्तत्रादर्शनंध्रु
सत्यपिद्वितीयवस्तुषांतधनिंगुल्यादोज्योतिषांचंद्रादीनांद्वित्वंछायायांप्रतिबिंबेछिद्रप्रतीति:
पिहितकर्णपुटस्ययांत:श्रूयमाणोध्वनि:सप्राणघोष:तस्याश्रवणंधृतेष्टुस्वलेविलोप्रतीति:
रज:कर्दमादिषुस्वपदानामदर्शनं एतानिजागरितेदुर्निमित्तानिस्वप्नान्याहस्वप्नइतिप्रतै:
न्तै:परिधिंग:शीरमारुह्ययानं विषस्यनद्यांनलदमालाजपापुष्कमालापापादितियत
तदप्येकंदुर्निमित्तमितिकष्टेनकथंविस्मृतायांपुन:सूर्येवाप्च:सन्धितइतितथाचस्कृति:य

उदगान्महतोर्वाद्धिश्चिराच्छ्वसमानः सलिलस्य मध्यात् सम्ममार्ष्टपञ्चोलोहिताक्षः सूर्य्यो विपश्चिन्म
न साधुन इतिपद्योपज्ञोपयथाश्रुतं मल्लताल उत्तन उपरिष्टे श्रूयते ये श्रुतेश्रुत्वये स्तुवन्त
पाध्यायाः मल्लाचार्याः उपस्थानं मल्लरंगं समाहूताः समाहूताः निवेदितान्युपायनानि येस्तै॥
इतिदशमे द्विचत्वारिंशोध्यायः॥ ॥ त्रिचत्वारिंशके हत्वा गजेंद्रं रामकृष्णयोः रंगप्रवेशसौमा
र्ग्यं चाणूरेणाथ जल्पितं॥ पूर्वं चुरेवक्तं तवोवं शुद्धं त्वं निरपराध त्वं यथा स्यां तौ एतदुक्तं भवति धनु
र्भंगादिना आवाभ्यां निजेश्च येस्तु वित्ते पिपितरो न तं हंति आवां वसुनाजिघांसति अतस्य मा
तुलस्यापि वधे नावयोर्दोषः इत्येवं कृतापराधपरिहारावितिमल्लानां दुंदुभीनां च निर्घोषं मल्ल
तालदुंदुभिनिर्घोषं वा श्रुत्वा कृष्णो हस्तिपस्तेन प्रबोदितं परिकरं युद्धोचितं परिधानं कृत्वा समस्तुचनि
बध्य अंताः को मत्य कालस्तन्निमित्तं यमस्तन्नियंता तैः रूपमायस्य तं विगलितो विद्युतः मुष्टिना
निहत्या लीयत अदृश्योवभूव अथ कर्णः अपश्यन् घ्राणमवघ्राणं तेन दृष्टिर्दर्शनं यस्य सः लो १०२
चनागोचरमपि हि पशुबोधघ्राणेन जानंतीति प्रसिद्धं परामृशत् स्पृष्टवान् पुष्करेण शुंडादण्डाग्रे
णः सः कृष्णः प्रसह्य बलेन धनुषां पंचविंशतिर्यावतत्ता वंतं देशं गजं विकर्षं आकृष्यनीतवान्

कं कइव विकर्ष यथा नागं सर्पं वर्द्धमानं गरुडः सुपर्ण इव स्वयमिति आविशसी घय्या
पाश्यां दिशीं दुरिव पुष्कल इति वत् स पर्यावर्त्तमानेनेति पुच्छग्रहणं कृष्णं गृहीतुं य
दि दक्षिणतः परिवर्त्तते गजः तर्हि सव्यतो भ्रामयति यदा सव्यतः परिवर्त्तते तदा दक्षिण
तो भ्रामयंस्तेन सदृशं भ्रामं गोवत्सेन भ्राम्यमाणेन बालकः स एव कृष्णो यथा अन्यो
वा बालक इवेति वारणं गजं प्राद्रवन् प्रकर्षेण समंततो धावन् पातयामास स यथा पत
त्ति तथा तं वंचयन् प्राद्रवदित्यर्थः किं वा स धावन्निति आहन्तन्तु आहत्य नरंगं समाविशत्
तदा वीरश्रियावृतो कृष्णः तु ततः अंसे न्यस्तं विशा सैंगजदंतोयेन सः अस्त्रजः रक्तस्य
मदस्य च बिंदुभिः परितोंकितः विरूढाः उद्गताः स्वेदकणिकाः ता भिस्पलदितं वदनांबु
रुहं यस्य सः न केवलं स एकः समाविशत् किंतु वृत्तोगोपैरितित त्र वश्रृंगारादि सर्वरस
कदंबमूर्त्तिनिंगवांस्तत्तदभिप्रायानुसारेण बभौ न साकल्येन सर्वेषामित्याह मल्लाना
मिति मल्लादीनां दशानां दृष्टृणां मत्वान्यादिरूपेण दशधा विदितः सन्साग्रजो रंगंग ग॰

मा·द·सू·टी·

तस्यान्वयः।महत्त्वादिग्भित्तिव्यापकस्साऽक्रमेणाऽस्मिँल्लोके ननिबध्यं तैरैरोमुत्थश्शृंगारोत्तास्यं
वीरोदयात्तथान्नयानकश्चबीभत्सः शांतःसप्रेमभक्तिकः। अविदुषां विराट् विकलः अपर्या
प्तोराज्ञत इतितथा अनेनबीभत्स उक्तः विकलत्वं चक्रवत्संसारस्सर्वांगावित्यादिना वक्ष्य
ति। बुद्धि विजेनीतोबभूव यथान दावितिनिर्णयस्यैवं दर्शितं प्रकृष्टवेगेनोत्कवितानि
उक्तं जितानि ईक्षणानि आननानि वयेषां ते तयोराननं पद्मःपूर्वं नत्तुच्छमाःनिराकां
क्षानबभूवु रित्यर्थः तदेवाहपिबंतइवेति श्लिष्यंतःपरिष्वंगं कुर्वंत इवलक्षिता इत्यर्थः
यथादृष्टधनुर्भंगादियथाक्रमंगोवर्धनोद्धरणादि तत्तदनतिक्रम्यतदनुरूपमित्यर्थः।
प्रत्यक्षंवतयोरूपं गजदंतादियुक्तं गुणाः शौर्यादयः माधुर्यं स्मितालापादिवि
गधाश्चर्तिः स्मारिता इवस्मरणं प्रापिता एव विस्मिता नां वाक्यान्याह अपृच्छन्निः एव
तावित्यादिभिः किंपेतिसर्वत्रान्वयः मुष्टिकः शारवचूडः अन्येधासुरादयः आश्रमं वा
इषदृष्ट मयुक्तं मुरवं अश्रमं मुरवमितिवा यद्वा अश्रमं यथा भवतितथा तरंतिस्मेति १०४

मू५ अनेनपरिरक्षितोयदीदोर्वैराः सुबन्धुविक्षतः संतृप्ताः इति पृष्टस्ते इतिवदंतीति धेनुकबक
वत्सासुरेषु विपर्यासिर्जनवादेष्वनिश्चयात् जनेष्वेवं कृपाणे युतदसत्माना श्वाणस्त
भवीदिति हे कृष्णं प्रियंकरवामेतिराज्ञिभीतेभूतानिप्रसीदयुः यथोविततं नियुद्धबाहु
युद्धं भवेत् मल्लस्यमादसः मध्यस्तमाधिक्रुता नूनं अधर्मोमास्यन्नोदिल्ये तदर्थी हे महत्वेतिवांस
हस्तिक्षिपानांसत्त्वं बलं बिभर्तीतितथा बलिभिमीदृशैः सहत्रनयोः अधर्मः विक्रमं पराक्रमं
मू५ कुरुःमुष्टिकोविक्रांतादिति।। चत्वारिंशतितमोध्यायः।।चतुश्चत्वारिंशेकेतुमल्लकंसादिमर्द
स५ नं कृष्णोपि समाश्रित्तान्यां पितृभ्योद्दर्शनं चचितः निश्चित स्वसंकल्पएववयस्यसः बा
हुमध्याक्रनिष्पुं गुलिव्यतिरेकेणाकृतमुष्टिर्हस्तौधरतिः परिक्रामणं हस्तादिभ्रमणं गत्वाग्रहीत्
वापरितश्चालनं।विक्षेपोनोदनं परिरंभोवाहुभ्यां निष्पीडनं अवपातनं अधक्षेपः ऊ
त्सर्पोणोत्सृज्य पुरतोगमनं अपसर्पणं पृष्ठतोगमनं एतैः प्रत्यंसुस्थितां पत्याहृतवंत।
उच्छापनं पादौजानुनीचस्थौपिंडीकृत्यपतितस्योच्चाटनं उन्नयनं हस्ताभ्यांकुलनयनं।

स५ न्मा१

क्र२ नादपदी

बालनं कंठादि जग्नस्य निःसाराणां स्थापनं पाणिपादादि पिंडीकरणं एवं परस्य संभ्र
मनोदेहस्यापर्वेतुः अपकारं कृतवंतौ तद्धरुं बलाबलवत् एकतो बलमन्यतोऽबलं
तद्धरुं विषममिव्यासुरित्यर्थः तदेवदर्शयति महानितियद्वा तद्वाबलवतोर्युद्धं
दृष्ट्वा महानयमधर्म इत्यहुत्वच्चयः बालयोबलिवतोश्च युद्धं राज्ञेत्पश्येच्च यं वारणीयः ज्ञाध
सा एतेनुराज्ञःपश्यतःस्वयमप्यचिकृंति अन्ये मन्यंत इति महानधर्म इत्यर्थः बलाबलव
वत्रेराणि तयुद्धतां प्रपंचयति पंक्तिः केति वैज्ञवल्कमिना निसर्वांगाः नियंयोः समाजस्यसत्ता
५ याः अराउद्धः नसत्तामिति अर्जुवन् ज्ञात्वापि रक्षीतिष्ठन् विज्ञुवन् विपरीतं ब्रुव
न् अज्ञःन ज्ञानामीति ब्रुवन् अतः प्राज्ञः सन्नां न प्रविशेत् वज्जातेः राजुमन्नितः इति
राज्ञोः सर्वतोधावतः कृष्णस्यश्रमवारिणा उर्वंत्याधंवदनांबुजं दृश्यतां अन्या ऊचुः
किं नपश्यतेति सामर्षसक्रोधं हासेन संरंभः आवेशः तेनयो जनं अन्या ऊचुः पुण्या १०५
वतेति नृलिंगेन मनुष्यदेहेन गूढः वनस्थानि विचित्राणि माल्यानि यस्य सः गि.रित्रः वि

वः रमार्चितात्याम चितावंघ्री यस्य सः अयं नायः धिगिमां सन्नां यस्यामयं परात्त्यतेल
क्षः व्रजस्तु वोधन्याः यत् यासु अयं कृष्णो विविधया क्रीडया वनितिगच्छतीति अतो कष्टमच्य
पुण्यावयं यतोऽस्मात्तिरनवसरे दृष्ट्वा यं गोप्यरक्षः बहुपुण्या इत्याहुः स्त्रितिः अगुष्यक
क्षः स्वरूपं अंगलावण्येन साररुत्रेष्ठं किंच असमोर्ध्वं न्याक्षि समं ऊर्ध्वं मधिकं च यस्यत
त्तं तदपि नान्येन आभरणादिना सिद्धं किंतु स्वत एव ऐश्वर्यस्य एकांतधाम ऐश्वर्यस्य
वश्चत्रिचारिस्थानं एवंभूतं नित्यनवीनं रूपं या नेत्रैः पश्यंतीति किंचदोहनादिषु
नंगायंतितिता। व्रजस्त्रियो धन्याः प्रेंखेंखनं दोलांदोलनं उक्षणं सेचनं कथं भूताः उ
रुक्रमे वित्तं उरुक्रमवित्तं तेनैव यानं सर्वविषयप्राप्तिर्यासां ताः पाठांतरे उरुक्रमं
चिंतयंत्य इत्यर्थः कुतः अनुरक्तधियः तत्र लिंगं अश्रुकंठ्यः अपि च प्रातरिति या आ
बला अस्य वेणुं निशम्य गच्छतः तां निर्गम्य पथि सायं च तं सायं स्वं पश्यंतितातारिपुण्या
इति एवं सत्त्वयं ब्रुवाणासु स्त्रीषु तासां नयनिवृत्तये कृष्णः शत्रुं हंतुं मनश्चक्रे समया
स्त्रीणां गिरः श्रुत्वा पुत्रयोः स्नेहेन याश्च कृतया आतुरौ विकलौ पुत्रयोर्बलमजानंतौ

क्ष२

बालनंकंठादिकुनस्यनिःसारणंस्थापनंपाणिपादादिपिंडीकरणंएवंपरस्यस्वा नादपदी
त्मनोदेहस्यापर्वंतुःअपकारंकृतवंतौतद्धद्वंबलाबलवत्एकतोबलमन्यतोऽबलं
तद्धत्तंविघममित्याहुरित्यर्थःतदेवदर्शयन्नीयतिमहानितियद्यातद्धाबलवतोर्युद्धं
दृष्ट्वामहानयमधर्मइत्यूत्तत्यन्वयःबालयोबलिवतोश्चयुद्धंराज्ञेत्यरयेत्वयंवारणीयः जाध
एतेनुराज्ञःपरयलःस्वयमप्यत्विकुंतिअन्नमन्यंतइतिमहानधर्मइत्यर्थःबलाबलव
सा वक्रराणि तयुद्धतांप्रपंवयतिपंक्तिःकेतिर्वैव्रवकमिनानिसवींगाऽनियोःसमाजस्यसत्ता
५ याःअराऊहुःनसत्तामितिअर्द्धंब्रुवन्ज्ञात्वापितूष्णीतिष्ठन्विब्रुवन्विपरीतंब्रुव
न्अज्ञःनज्ञानामीतिब्रुवन्अतःप्राज्ञःसनोनप्रविशेत्वज्ञातःराज्ञमनितःइति
राज्ञोःसर्वतोधावतःकृष्णस्यप्रमवारिणाउग्रंव्याघ्रंवदनांबुजंदृश्यतांअन्याऊहुः
किंनपश्यतेतिसामर्षसक्रोधंहासेनसंरंभःआवेशःतेननोजनंअन्याऊहुःपुष्पा १०५
वतेतिहलिंगेनमन्तुघादेहेनगरुढःवनस्थानिविनाणिमाल्यानियस्यसःगिरिःवि

वःरमावंतात्यामविंतावंधीयस्यसःअयंनाथःधिगिमांसत्तांयस्यामयंपरात्त्यतेल
स्तःव्रजत्त्ववोधन्याःयत्पाङ्कअयंकृष्णोविविधयाक्रीडयांचतिगच्छतीतिअक्तोकष्टमव्य
युण्यावयंयतोऽस्मात्तिरनवसरेदृष्टोयंगोपस्तःबडूपुण्याइत्याहुःस्त्रियःअनुषस्क
क्षास्यरूपंअंगलावण्येनसारंश्रेष्ठंकिंवअसमोर्ध्वंनास्तिसमंऊर्ध्वंमधिकंचयस्यत
तूतदपिनान्येनआनरणादिनासिद्धंकिंतुस्वतएवएश्वरस्यएकांतधामएश्वर्यस्य
वअध्यनिवारिस्थानंएवंभूतंनित्यनवीनंरूपंयानेत्रैःपश्यंतीतिकिंतदोहनादिघो
नंगायंतिता।व्रजस्त्रियोधन्याःप्रेंखेंखनंदोलांदोलनंउद्धाणंसेचनंकथंत्त्ताःउ
रुक्रमेवित्तंउरुक्रमवित्तंतेनैवयानंसर्वविषयप्राप्तियासांताःपाठांतरेउरुक्रमं
वितंयांताइत्यर्थःऊतःअनुरक्तधियःतत्रलिंगंअश्रुकंठ्यःअपिवपालरितियाअ
बलाअस्यवेणुंनिरास्यगरूतात्तांनिर्गम्यपश्चिसास्मितंस्वंपश्यंतिताःनरिष्ठएपा
इतिएवंसत्त्वयंब्रुवाणासुस्त्रीषुतासांजयनिवृत्तयेकृष्णःरात्रुंहंतुंमनश्चक्रेसजयाः
स्त्रीणांगिरःश्रुत्वापुत्रयोःस्नेहेनयाश्चकूतयाआतुरौविकलौपुत्रयोर्बलमजानंतौ

पितरावन्तुतापं प्राप्ताविति तदा भगवतो गात्राणां अरत्निजान्वादीनां निपातैः प्रहारैः वज्रस्य निष्पेषः ती
व्रप्रपातः तद्वन्निष्ठुरैः मथ्यमानांगः श्लथयज्ञात्रः स्वपेनस्येव वेगो यस्य सः चाणूरः अबाधत अताड्यत्त
त्पृष्ठे तु वउपरिपोथयामास आस्फालयत् इंद्रध्वजो नग्रं पद्मइंद्रध्वजो नाम गौडेषु प्रसिद्धः कस्मिंश्चि
दुत्सवे महता यत्नेनोद्ध्वजपताकाद्युपेतं कृतः पुरुषाकृतिस्तु क्रीयते स यथा पततीति अर्दितः पीडितः अवयुपं
त्तले वलांतो नृत्यादिषु कुर्वंतौ साधु साध्विति वदंतः अव्ययः अश्रमः लघिम्ना लाघवेन दुर्विषह
अविषह्यमुष्यंतेजो यस्य सश्री कृ[illegible]
त्तः गरिष्ठलाय विध्वस्यपलमुक्तं तत्तत्वेन क्रष्णुनानः अतस्तस्यापर्येवपपात यत आमितंत्रः स्वतंत्रः
निर्वेद्यो निःकृतिः आनृण्यमित्यर्थः तेकारिणः संतस्ते स्वपक्षवनुतथाद्दगतिरजसो वेगो येषां तान्
संयत्तानुद्धृत्तानुद्धृत्वोवंत्यो विलापन्नकुः प्रवः अप्रिप्रधर्मज्ञेत्यादीनि विलापे प्रेमसंबोधनानि
अनागसामिति तु परमार्थाभिधानं ते वदीयावयं त्वयापत्या विरहिताः पुरीयं नगरी न तत इति स्व
इष्टात्तिधानं एषकृष्णः प्रतवंत्य आदितिपत्तवः अपियंत्यस्मिन्नित्यप्ययः स्वस्वं तदवष्टानं आ
वज्ञातक चैवशीलं यस्य सः आस्वस्यपदेष्युप्य पुत्र चांति विप्रायजगदीश्वराविति ज्ञात्वा रांकितौ १०६
संतौ न सस्वजाते नालिंगितवंतौ किंतु बद्धांजली तस्थतुरित्यर्थः प्रसह्यत्वात्तत्स्तांडिमद्यन्नजी

नयां बीत्तस्तवरितं कंसंसवीनस्सममारयतु ॥ इति दशमे चतुश्चत्वारिंशतितमोध्यायः ॥ ॥ पंचच
त्वारिंशके थपित्रनंदादिसांत्वनं । उग्रसेनाभिषेकश्च गुरौ वासो गुरागमः । उपलब्धार्थौ विदि
त्वेति अयमर्थः उपसमीपे आवयोः पुत्रबुद्ध्या सांसारिकपरमसुखभोगात्पूर्वमेव लब्धार्थौ ले
ब्धआदामीश्वराविति प्राप्तपरमज्ञानरूपार्थौ याम्यां तथा भूतौ तौ ज्ञात्वा मयि प्रसन्ने सति अ
नयोर्ज्ञानं नाम किं दुर्लभं स्यात् दुर्लभं मयि पुत्रतया प्रेम अतस्तदानीमेव तद्धानं मायादि निज
स्वाधीनां मायां तयोः प्रसारितवानिति तदेव दर्शयति उवाचेत्यादि निरुष्टाः प्रीणानुप्रीणय
न् सादरं ब्रुवन् अस्मत्तः अस्मन्निमित्तं नित्यमुत्कंठितयोरपि युवयोः पुत्राभ्यां कृत्वा बा
ल्यपौगंडकैशोराः तत्तदवस्थानुभवसुखरवानीत्यर्थः नाभवन्निति अस्मत्तः पुत्राभ्यामिति
सामानाधिकरण्येन वा किंच आवामेव देवहीना वित्यादि न लब्ध इति पितृगेहस्थावालायां तु
दं विंदंति सा च न लब्धेति एवं तावत् श्लोकद्वयेन युवयोः आवयोश्च कामहानिर्जातीत्युक्तं आव
योः पुनर्युष्मत्परिचर्यालोपेन धर्महानिरपि जातेत्याह सर्वार्थसंभव इति सर्वे धर्मार्थकामाः मोक्षयो
नां संभवो यस्मिन्सः देहः यतो याभ्यां जनितः तयोः पित्रोः निर्वेशं निष्कृतिमानृण्यमपि प्रेमप्रीत्यै रा

तसंवत्सरमात्रेणायुषानप्राप्नोति तन्मध्ये पित्रोर्यः पुत्रः कल्यः समर्थः सन्नपि देहेन धनेन
च पित्रोर्वृत्तिं जीविकां न संपादयेत् तं प्रेत्य लोकांतरे यमदूताः स्वस्यैव मांसं खादयंतीति हीति
किंच मातादिभरणस्य महत्त्वं कुर्वन्नविफलं जीवितस्य नयतीत्याह मातरमिति अबिभ्रदपुष्णन्
ह्यसन्नपि मृततुल्य एवेति तत्तस्मान्नो आवयोर्मोघं व्यर्थं अनवर्ततोऽपूजयतो दुर्हृदा कंसे
न कृत्वा आश्वास्य सांत्वयित्वा च मेवाज्ञापयेति मा वदेत्याह यातिनायादिति तवतु यादव
त्वेपि मदात्तया न दोष इति भावः मम तादृशी शक्तिर्नास्तीति तत्राहमेत्यायीति मित्रसंदेन
सर्वं न विष्यतीत्यर्थः स्वानुज्ञाती नसंबंधोऽस्य दिग्न्यास... नाय्येति सिद्धा... कृत्सरामा आ७
पो६ न्याणतो निवृत्ताक्षरस्तोयेषां तेसदयस्मितं वीक्षणांयस्मिन् ततत्र पवयसो वृद्धा अपि
अतिशयितं बलमोजश्च येषां तेन्त्रां आत्मनो पार्थिकोप्रीतिरिति देवकीवसुदेवयोः त्रि९
पुत्रौ [illegible] युवां नास्मत्पुत्राविति अपि न वा यामित्याह सपितेति स व्रजं व्रजवासिनि
सहितं ४ कृपानिचतोरिजतातिरिक्तकांस्यादीपात्रादीनि ततिः पुरोधसा गर्गाचार्येणाधि १०७
गसंस्कृतिरुपनयनं गावो गाः रुक्मस्य मालाविद्यैया सांताः क्षौम[illegible]वस्त्रमालावतीः ते२
= क्षिक्येन पोषितौ नाश्चर्यमेतदित्यात् पित्रोरिति आत्मनोदेता मजेष ४

वृ१
याएमनोदत्ता आसन् ताएवदा[illegible]तंननु ताः कं सेनापहृताः सत्यां राजगोष्ठादाक्षिण्य
दत्ताइत्यार्थः कंसेनाधर्मेतइति गायत्रं व्रतं ब्रह्मचर्यं प्रकर्षेण नवंत्या न्यामिति प्रज्ञवौ
अतएवसर्वज्ञौ स्वतः सिद्धममलं ज्ञानं प्रच्छादयंतौ नरचेष्टितैः यथायथावत् उपसाद्य
उपप्राप्य गुरौ वृत्तिमन्यानूपाहरयंतौ शिक्षयंतौ गुरुमुपेतौ उपगतौ सेवितवंता विश्व
र्थः गुरुत्ता वीयास्तुतानिरन्तुवृत्तिभिः सांगोपानिषदः अंगानि शिक्षादीनि ते
पनिषद्भिश्च सहितान् सरहस्यं मंत्रदेवताज्ञानसहितं धर्मान् धर्मशास्त्राणि न्याय मन्वादि५
पथान् मीमांसादीन् आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यां षड्विधां संधिविग्रहयानं आसनं द्वैधं
आश्रय इति एवं षड्भेदां राजनीतिं सकृत् निगमैः दमात्रेण एकवारं गुरोरुच्चारणमा
त्रेण तावतीः चतुःषष्टिकलाः अंदया मासत्रु उपलोजितवंतौ प्रज्ञासत्रे दोभरणावि
न्द्रतं बालं वरया मासर्दश्वराविति विदित्वा सत्वदत्तयोरहारमानहार पंचजनस्तु
शेऽकार्षीत् सर्वमहानुभमासाधाइत्यर्थः सपर्यां पूजां सर्वेषां भूतानां आशयाः अंतः
कराणानि तान्यालयो निवासो यस्य तं निजं कर्मनिबंधनं यस्मात् तथाभूतमपि मदात्मा

उरस्कारेणानयतस्तव नदोषइत्यर्थः वृक्षेति प्राधान्येनैकस्यसंबोधनं गुरोर्निग्रहयोगु
रुदक्षिणा युष्मविधयोर्गुरो मम कामानां मध्ये कोनु कामो ध्वनिष्यत्तेन कोपीति कृत्वा ग्रैश्वामि
लवइंद्रत्तयस्यत्तेन पर्जन्यो मेघस्तद्ध्वनिनदोयस्यत्तेन नष्टं अदृष्टं तत्कुन लेख्यंधनं याति स्ताव
वेति। इतिदशमेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ॥षट्चत्वारिंशके घोषं कृष्णः प्रेषयतोद्धवं यशोदा
नंदयोश्चक्रे कृष्णः शोकापनोदनं॥ कामचारं द्विजातिसन्नृपपरित्यज्यातिसंयतः गुरोर्ज्ञा
न मनुप्राप्य सख्या गोपीरूपादिश्यात् गोपीसांत्वन मतिरत्रस्यं सन्मं त्रिसाध्यमितितदर्थ
मुद्धवं विज्ञानपि वृष्णीनामिति बुद्धिसत्तमः बुद्ध्यातिश्रेष्ठः गोपीनां विशेषतः संदेशं कारणा
माहताइति मय्येवसंकल्प्यात्मकमनो यासांताः अतएवप्राणो यासांताः मदर्थे त्यक्ताः देहिष
काः पतिपुत्रादयो याभिः ताः ततः किमत आह येत्यक्तलोकधर्माइति मन्निमित्तं त्यक्तो लोकधर्मो
इहामुत्र सुखं चैतत्साधनानि च यैस्तान् बिभर्मि संवर्धयामि सुखयामीत्यर्थः तासां वियोगाधिं दर्श
यति ह्यये न मयि ताइति विरहेणाय दौत्कंठ्यं तेन विह्वलाः परवशाः गोकुलान्निर्गमसमये शीघ्रमा १०८
गमिष्यामीति ये प्रत्यागमनसंदेशास्तैः मम दीयाः वल्लव्यो गोप्यः मदात्मिकाइति तासामात्मा स्व

देहत्यदिस्यात्तर्हि विरहतापेन दह्येतैवं मयि वर्तमान लोकथं विज्जीवंतीति भावः संदेशं
नवतीनां वियोगामेनदिसर्वात्मनाक्षविदित्यादिकं निन्नोवति अस्तंगच्छति साति छन्नं या
नं यस्यति तदा गोपी ज्ञिरज्ञातत्वेन नंदसंगं लब्धवानिति स्तूयति व्रजं वायियतिपंचनिःश्वा
सिताद्य इत्यादिनिःश्वासिताः मुष्णवत्यो गावस्तन्निमित्तं मिति तो युध्यद्भिः शुष्मिभिर्मत्तैर्गो
वृषैनादितं धास्नां निर्धेन्विभिः वत्सकान्प्रति विलंघद्भिः उत्पतद्भिः गोदोहशब्दैः सह अभितोय
वाः सुवं मामुंचनये आनयं देहदिग्दृक्ष्णेत्यादयायस्मिं स्तत् वेणूनां निस्वनेन वर्णायंतीति
गोपीनां पिष्कस्तु क्षिराजितं अम्नाद्यर्वनान्वितैर्गोपिगस्वैधूपादिभिश्च मनोरमं स्वडं सम्यक्
यप आचेतुपूजयामास स्ताधूनामिति कर्मणि षष्ठी गावो गाः गिरिं गोवर्धनं अप्यायास्यति श्रीका
ति गमिष्यौ किं श्रीकृष्णोपकारस्मरणादि निरुपमानंदेनाभिन्दूयमान आतदावाग्नेरित्यादिना
वाताद्दर्षाद्वितिवृषात्सर्पाद्वेति अन्येभ्यश्च तु रतिक्रमसः ओमेत्युक्तः श्रीकृष्णेन रक्षिताः स्मः किंवस्मर
ताभितिलीलया अपांगेननिरीक्षितं अंगरुह उद्धवनकेवलं शिथिला एव किंतु सानेरूपरमंतीत्याह स
रिक्केलेति सरितस्य शैलाश्चवनोद्देशास्तान् आक्रीडान् क्रीडास्थानानि स्तुराणा मयायमकृत

गंभीरंगंभीरस्य वचनं यथा न केवलं तद्वचनानुसारेणैव अवतारसंवादादपीत्याह कंसमिति ॥
नराद्यष्टिमिव तालत्रयप्रमाणं धनुर्बभंज अखिलगुरुत्वमेव जनकत्वेन नियंतृत्वेन चाहर
तावितिरामो मुकुंदश्चैतौ विश्वस्य बीजयोनी निमित्तोपादाने ननु प्रकृतिप्रधानयोर्बीजयोनित्वं
९४ प्रसिद्धमत आह पुरुषः प्रधानमिति पुरुषो वा प्रधानं वा शक्तिः अतः प्रधानपुरुषावप्येतावेवेत्य-
र्थः एवं जनकत्वमुक्त्वा किंचान्वीय भूतेषु भूतेष्वनुप्रविश्य भूतानां च तदुपहितस्य विलक्षण
स्य नानाभेदस्य ज्ञानस्य च जीवस्य ईशाते ईश्वरौ नियंतारौ भवतः अतः पुराणौ अनादी अ
नादित्वात्कारणत्वं ततश्च निनियंतृत्वमित्यर्थः ननु सृष्ट्यादिकर्मविधाननुष्ठानादिजन्मदर्शना
च्च तस्यान्यस्मात्कोविशेष इत्याशंक्याह दृष्ट्येन यस्मिन्निति कर्माशयं कर्मवासनां निर्दह्य दग्ध्वा
बलमयः स्वरूपज्ञानवान् अर्कवह्निः शुद्धिसत्वमूर्तिः सन् परां गतिं तत्पदं याति अखिलस्या
त्मा च हेतुश्च तस्मिन् कारणेन मनुष्याकृतौ महात्मन परिपूर्णौ भवंतौ नतिं करुतं अतः कृत
कृत्यावित्यर्थः प्रस्तुतमाह आगमिष्यतीति पितरौ युवयोः यातयूयं व जंतात वयं वसने दुःखिता १०९
नूज्ञाती नोऽद्धृष्टमिच्छामो विहायस्तु हृदंसुखमिति यदाह कंसः तत्सत्यं करिष्यतीति कालविलंब

मसहमानो भवत्याह मा खिद्यतमिति मत्ता गौअंतिके इदानीमेव समीपे वा अतः इत्यत आ
ह अंतर्हृदीति तद्धि सर्वैः किमिति न दृश्यते तत्राह ज्योतिरिवैधसीति तद्यथा मथनं विना न दृश्य
ते तथा भक्तिं विना कृष्णोपीति भावः अतो आस्ता मे ततुलस्य च चित्तागमनं स्वस्याति प्रियान्पि
त्रादीन् विहाय न संग इतत्र इति मन्येतत त्राह नह्यस्येति अस्य प्रियादयो न हि संतीति तत्र हेतुः अ
मानिनः समानस्येति च सोपि जन्मकर्मादिरहितोपि क्रीडाप्रयोजनस्सन् साधूनां परिपाल
नाय सदसन्मिश्रयोनिषु सात्त्विकतामसराजसयोनिषु यद्वा देवादिमत्स्यादिनृसिंहादियो
निषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ननु जन्मकर्मादिरहितस्य कुत एतदित्यत आह सत्वमिति क्री
डामतीतोपि क्रीडनं तथापि मायागुणैर्घटितं इत्यर्थः अत्रापि अविद्योपाधेर्जीवस्य कर्तृत्वं दृष्टं
तीकुर्वंस्तस्याविद्ययैव कर्तृत्वमिति स दृष्टांतं माहरथेति भ्रमरिकाभ्रमणं तयोपलक्षितस्य
दृष्टांत्मपि भ्राम्यतीति यथा प्रतीयते एवं चित्ते कर्तरि सति तेन चित्ते अहंधिया आत्माध्यासे
न आत्मा कर्ता स्मृतो यथा तद्वदिति किंच युवयोरेव नायमात्मजः किंतु सर्वेषामपि तथापि
नात्मज एव किं तु रात्मि त्रादिरूपोपीतिसावित्य निरूपणेन मोहनिवृत्तये संबंधमे

ना·द·पू·

नैकांतिकीकरोतियुवयोरेवेतिद्यान्यां अप्यकृतादिनांतरांनितरांतत्वतोवाच्यंनिर्विवूनादि
वस्कृ नास्तीतिदीपान्निरूप्यपञ्चाल्यंवास्तनूदेत्यादीनूप्रमाणितिःकांचादिप्रुक्तितैःरंजु
विकर्षस्तुतुजेप्युर्ककणानांस्नडोयासांताःचलंतोनितंबाःस्तनात्तमाश्वयासांताःकुंकु
टलैस्त्विषांलःस्फुरंतःकपोलायासांताअरुणानिकुंकुमानियेषुतानिआननानिया
सांताएवताश्चताश्चतदाव्रजौकसोगोप्यःसक्रोधमाङःअयस्त्वइति।अयंसाधितवानित्य
र्थेसाधनःतदाङःयेनीःनीतइतिंकंसंघातयित्वापुनःकिमर्थमागतइत्याशंक्यकार्यंसंत्वा
वयंतिकिमितितदासाध्वितेनकार्यंणापीतस्यनर्छपाठांतरेप्रेतस्यमृतस्यकंसस्यनि
ष्कृतिमौर्ध्वदैहिकंअस्माभिःकृत्वासाधयिष्यतेअस्मन्मांसैःपिंडानूकृत्वादास्यतीत्य
र्थःएवंवदंतीनांस्त्रीणांततस्मिन्नवसरेकृतस्नानादिनियमउद्धव आगतइति।।इति
दशमेषट्चत्वारिंशतितमोध्यायः।।।।सप्तचत्वारिंशेकेचप्रकाशादर्शनेगोपिकाःबोधयि
त्वोद्धवस्तत्वमन्वशातोगमन्मधुरां अपीत्यंसुंदरंदर्शनीयस्यसः अयंकृतस्यैववेषोत्सवणानि ११०
वयस्यसःकोयंकुतोवाकस्यवेतिवदंत्यस्तंपरिवव्रुःपार्षदंसेवकं।पित्रोःप्रियचिकीर्षये

त३

त्यत्रहेतुःस्नेहानुबंधइति अन्यथागोव्रजेतस्येत्यत्रहेतुःअन्येष्वितिअर्थेकृताकायेनिमित्ताविडं
बनमनुकरणमात्रेणनुतानिकीर्तुनिरितिदृष्टांतोअस्यैवान्यार्थदर्शनैःप्रपंचःनिःस्वमित्यादिनादत्ता
दक्षिणायेनतंयाज्यंपक्षिणोविगफलं वृदांरंतांअनुरतांअटध्यामिति यथाःत्यक्तलौकिकाःत्यक्तलोकव्य
वहाराःप्रियस्यकर्माणिगायंत्यःतथातस्यबाल्यकैशोरयोर्यानिकर्माणितानिसंस्मृत्यगतह्रियःस
खेहृदंकृत्स्नमपृच्छन्निति पूर्वेकियत्येवसंबंधःप्रियेणश्रीकृष्णेनमांप्रसादयितुंप्रस्थापितोयंदूतइति
कल्पयित्वाब्रुवीत्यद्यातस्मिन्प्रियप्रस्थापितउद्धवेदृष्टिंकृत्वामधुकरापदेशेनोद्धवमेवाब्रवीदित्य
र्थः हेमधुपकितवस्यधूर्तस्यबंधोनोअस्माकमंघ्रिंमास्पृशमामांनमस्कारेणप्रार्थयस्वेत्यर्थःतत्कि
मित्यपेक्षायांकृष्णस्यतस्यश्मश्रूणांलोहितविकारणमुत्वेत्तमागिरूसपत्न्याःकुचान्यांविछु
लितासंमर्दितायाकृष्णस्यवनमालाअतएवतस्याःकुंकुमंयेषुतेःश्मश्रुभिरुपलक्षितःकिंतुतासा
मेवमानिनीनांप्रसादंमधुपतिर्वहतुकिमस्मत्प्रसादेनतस्यायदुसदसिविडंब्यंउपहासास्पदंकृ
तःयस्यदूतस्त्वमीदृक्नतुकिमित्येवंतमवजानीथकिंवस्तेनापकृतंअतआहसकृदितिनवात्कृष
चाहृशोदुमेनाःसुमनसःकुसुमानियथात्यजतितद्वतअहोबलाविशःस्यतस्यपादपद्मंश्रीःकथंसेवेत
विदितंमयेत्यात अपिबतेतिखेदेक्तानम्लोकस्याज्जैमिथ्याकथानिःप्रायोहृतचेताःवयंतुनजानी

वदन्विव्रणो इति भावः अंकारान्खङ्गधाङ्गवंतं तमस्मत्प्रसादलाभाय कृष्णं गायती ति मत्वाह
किमिहेति पुराणां पुरातनं बद्धगोत्रमतं सविज्ञ यस्स स्वस्य कृष्णस्य सांप्रतं याः सरखास्तासाम
पत्स्तत्प्रसंगो गीयतां इष्टाः कृष्णस्य प्रियाः चो नप्रजिता वाति नालिंगनतः दोषः पितानुत्वरु कृपासां
ताः तवेष्टमपेक्षितं दास्यंतीति नोमातः मे वंबावः त्वामनुस्मृत्वा नंगविकवस्त्वत्प्रसादयितुं मा
मादिष्टवानिदलतत्राह दिवीति दिवि द्धाविवरसातले भुयाः स्त्रियः यस्युः ताः का नामदुरापाः न
नै१ काप्यनं तदित्यवाच्यं तस्येत्यर्थः कपटेन कृत्रिमेण हासेन विडंनो यस्य तस्य हे कपटेति वा किंच यं
स्य स्वरागारजः श्रीः सेवते तन्नचयं काः अपि नयद्यप्येवं तथापि स्वरूपाणां पश्चात्स्वरूपाणानुकंपि नि पुंसि
उत्तमश्लोक राक्षो नवतीति तया कथनीयं त्वयेति भावः उपादमत्रेषु विरातं तमापयिषां तामि
टी वमत्वा ह रिरसि न्यस्तां पादं विसृजन् तथाप्यमुं वंतमात्व जीतिमुकुंदाद न्येत्यततः सिद्धि त्वेत्य
र्यः दौत्यैः दूतकर्मभिः चाटुकारैः प्रियोक्तिरचनाभिः अनुनयविदुषः प्रार्थनाचतुरस्य ते सर्वोम
हं वेग्नि मुकुंदवत्त्वमप्यविश्वसनीय इति भावः ननु ते न किमपराद्धं तत्राह स्वकृत इति स्वकृततत
दर्थमेव क्लिष्टाः अपत्यपत्यमिलोकाः अपत्यानि पतयश्चेति इहलोकः अन्यलोकाः धर्मसाध्या १११
याभिः स्ताः नः अकृतवेता असंयतवित्ता यो व्यसृजत् अस्मिन् कृष्णे किं ननु संधातव्यमिति किंच
न्यर

कृष्णस्य पूर्वाणि कर्माण्यनुसंदधाना विजिनेम्य तस्मादित्याह मृगयुरिवेति मृगयुर्लुब्धक इव यः कपीं
वालिनं विव्यधे अविध्यत् लुब्धधर्मा कौर्यवान् अलुब्धधर्मेति वा लुब्धको हिलमांसमत्तु कामो विध्यति अ
यं तु न तया अतो वृथा कठिन इत्यर्थः न तथा स्त्रियं वश्रूपं रामवांश्चो जितः सीतापरतं त्रः कामएवयानं
प्राप्तिसाधनं यस्याः तां विरूपां छिन्नकर्णनासिकामकरोत् दाशरथिरूपेण तया बलिमपि सदत्तं ब
लिं अत्वा नत्वापि वाक्षुरं दलवत्काकवत् अवेष्टयत् बबंध वामनरूपेण पाठं तर बलिं पूजां दत्वा
विष्णुपाशगादिधाच्छि पदित्यर्थः तत्तस्माद सितस्य कृष्णस्य सख्यैरलमेवं वेलि मिति तं नित्यं गायतत्त्व
त्तदुस्त्यज स्तत्कथायाः कोपार्थ इति अपि वञ्जानीमस्वतत्कथापि त्रिवर्गलताम्लानिमूलनीति तथापि
नत्यक्तुं शक्नुमः किं कर्मेत्याह यदनुचरितमेव लीला तदेव कर्णपीयूषं तस्य विप्रुट् कणिका तस्याः
सकृददनं सेवनं तेन विधूतानि रस्ताद्वंद्वधर्मा रागादयो येषां ते अतएव विनष्टा असमंतुल्याः दीनं दुः
स्थितं गृहकुटुंबं विहाय दीना नागृही नाविहंगा अपि भिक्षुचर्यां प्राणवृत्तिमात्रं चरं अतस्माद्यस्तथापि ति५
ग्रं त्यक्तुं न शक्नुमः इति निंदापरत्वात्तावधीतोथः दुस्त्यज त्वेपि वाच्ये कोयमर्थः विधूतद्वंद्वधर्माइत्यंतः स
माप्तः पूर्ववत् ततस्ते वतेअविनष्टाश्चेति समासः इतरे पुनः द्वंद्वधर्माणो विनष्टा एवं सपदितत्कर्णामे
वदीनं दुःखं गृहेषु सक्तितं कुटुंबं विहाय दीना इव अकिंचनाः धीरा इति वा पाठः बहवो विहंगाः हंसा इव सा
रासारविवेकचतुराः भिक्षुचर्यां परमहंस्यं चरंति तस्मादेवं परमपुरुषार्थरूपत्वाद्दुस्त्यज एव तत्कथा

येइति नन्वकिमेवं ब्रूषे पूर्वं त्वयैव साकं रतासि किमेवं नानो वदिति अत आह वयमिति हे उपमंत्रिन्
दूत आस्तामियं वार्त्ता यतः क्वजिकस्य मृगयोः रुतं गीतं अज्ञाः यथा कृतं सत्यमिति श्रद्दधानाः
कृष्णस्य हरिणवध्वो नार्यः हरिण्यः शरैः हताः सत्योरुजो ददृशुः एवं जिह्मस्य कुटिलस्य तस्य व्या
हृतं कृतमिति श्रद्दधानाः स्पृष्टं यत्तो वयमसकृदेतद्धरिमर्कितं तस्य नखैः स्पर्शस्तेन तीव्र
स्मरस्तेन रुजः पीडा तस्मादन्या वार्त्ता भण्यतां कथ्यतामिति परावृत्य गत्वा पुनरागतं प्रत्याह
प्रियसख इति हे प्रियसख प्रियस्य सखा कृष्णेन पुनः प्रेषितः किं त्वमागतोसि अंग हे दूत मे माननीयः
पूज्यस्त्वमसि अतो भवान् किमनुरुंध्रे प्राप्तुमिच्छतीत्यर्थः तद्वरय द्वृणीध्व संमानितं प्रत्याह नय
सीति इह सती अस्मान् दुस्त्यजद्वंद्वं मिथुनीभावो यस्य तस्य पार्श्वे समीपं कथं नयसि नेष्यसि
तथाहि हे सौम्य श्रीर्निमवक्षः साकं सह एव सततमास्ते तत्रापि उरसि एव तस्यैव वर्तते न संमंत्रितास
ती ब्रूते अपि बत ते तिरस्कृष्टे हे सौम्य गुरुकुलादागत्य आर्यपुत्रः कृष्णः अधुना किं मधुपुर्यां वर्त्ते
तें कदाचिदपि नो अस्माकं वार्त्ताः किं ब्रूते अगरुवत्सुगंधं भुजं नो मूर्द्धि कदानु धास्यतीति कृष्ण ।

११२

दर्शनोत्सुकाः गोपीः प्रियस्य संदेशैः सांत्वयन् प्रथमं तावदिदमभाषत तदाह षड्भिः अहो इति
समन्वयं पूर्णार्थाः कृतार्थाः श्रेयोभिः श्रेयःसाधनैः अनुत्तमा अतिश्रेष्ठा अर्हणीतद्वत
वत्यः सर्वात्मभावः एकांतभक्तिः अधिकृतः प्राप्तः भगवत्येवमस्त्र्वदर्शनेन मम च महानंदयतः
कृत इति ननु कृष्णस्य रहस्कर रहस्यकार्यैकवर्तिनीवतीनां मे मया सह वियोगो नास्ति अतः स
र्वात्मना सर्वस्योपादानकारणेन अत एव सर्वेषु मन आदिकार्येष्वनुगतत्वेन स्थित इत्याह स
दृष्टांतमाह यथेति भूतेषु चराचरेषु महान्ति भूतानि यथा खं वायुरग्निः वायुसहितोग्निः वायुश्चाग्निश्च
त्यर्थः तथाहं त्वेति मन आदीनि कार्याणि गुणाः कारणं तेषामाश्रयत्वेनानुकारणत्वेन सर्वात्मग
तत्वेन न भेदः स्यात् अत आह आत्मन्येवेति ननु नित्यसिद्धस्य कुतः सृष्ट्यादिरूपता अत आह भू
तेंद्रियगुणात्मना बुद्धींद्रियेति वा पाठः तद्रूपेणेति ननु निर्विकारस्य कुतस्तद्रूपतेति तत्राह आत्म
मायानुभावेनेति नन्वात्मनो भूतादिरूपत्वे तद्दोषप्रसंगस्तत्राह आत्मेति आत्मा शुद्धः कुतः
अगुणान्वयः न गुणेष्वन्वेतीति तथा तत् कुतः व्यतिरिक्तः तदपि कुतः ज्ञानमयः ज्ञानस्वरूप
न च रूपत्वे सवसंबंधमेवात्मनो नानावस्थात्वमिति कुतः शुद्धत्वेति तत्राह सुषुप्त इति मायाका

भा·द·पू·टी

र्यमनोवृत्तिभिः विश्वतैजसप्राज्ञरूपेण प्रतीयते न स्वतरस्वार्थः कृतः मनोनिरोधे तदभावादिति
व्यतिरेकं दर्शयितुं मनोनिरोधं विघ्नत्रयेनेति उक्तिः कुमान्यथा मिथ्यात्मत्तमेव स्वप्नं ध्यायते
एवं बाधित्वा न पीडियार्थान् शब्दादीन् येन मनसा ध्यायेत् तं मनसा चिंतयेत् ध्यायंश्च येन इंद्रिया
णि प्रत्यपद्यत प्रापातन्मनः विनिद्रः अनलसः सन्निकृष्यान्नियच्छेदिति तावता वकृतार्थो भव
तीत्याह एतदंत इति एष मनोनिरोधः अंतः समाप्तिः फलं यस्य सः समाम्नायो वेदः स तत्र पर्यवस्य
तीत्यर्थः योगो ष्टांगः सांख्य आत्मानात्मविवेकः त्यागस्संन्यासः तपः स्वधर्मः दमः इंद्रियदमनं मा
गन्तिदेष्पोकत्र पर्यवसाने दृष्टांतः समुद्रांता आपगा नद्य इवेति नन्वाकिमन्यानिवासानात्मवि
चयाप्रलोभयसि वयं तु सर्वसुंदरसकलगुणालंकृतेन त्वया विरहं नैव सहाम इति वदंत आ
हयत्वं भितिद्वयं दूरयन्नेतिदं तु ध्यानार्थी तत्र मनः सन्निकर्षार्थमित्येतदुपपादयति त्वय्ये
णयथा दूरवइति उपेक्षथेति माधुर्यमात्रमिति वदंत आहुर्या इति त्वेकल्याणः स्वत्कीर्तिः प्रति
बद्धाः यावने क्रीडता मया सह अलब्ध क्रीडास्तास्तदैव मामां आप्त्यः प्रापुः तस्य संदेशेन आग ११२
तास्कृतियोसांता प्रथमार्थे द्वितीया यदूनाम्हितः रात्रुः अघकृत दुःखदः द्विष्ट्येत्यानंदेन आ

स्मि प्राप्ते द्वितैर्वी स्वत अन्या ऊचुः कश्चिदिति नो स्माकं करणीयां प्रीतिं कश्चित्पुरयोषितां करो
ति स्निग्धस्वत सव्रीडहासेनोदारमीक्षणेनार्चितः तानि स्मात्ति वा पुनरन्या ऊचुः कथामि
ति तासां वाक्ये विचित्रमेश्वान्तु नाजितः पूजितः अन्या ऊचुः किमनया चिंतया अस्मान् क्व वि
स्मृत्त्वस्क्त ते स्मरति किं ग्राम्या अविदग्धाः विदग्धा अन्या ऊचुः किमिति अमुदेः रात्रौ केन स्व
रम्ये वृंदावने क्वणंतिवराणन् पुराणि यस्यां तस्यां रासगोष्ठ्यां अस्माभिः प्रियाभिः वीलिता गो५
मनोज्ञाः कथायस्य सः यदा यास्तुनिरास्तु रमेताः कदाचित् किं नु स्मरति वा नवेति त्वन्निमित्ते
नचोकेनतप्तान्नः अस्मान् गात्रैः करस्पर्शादिभिः संजीवयन्नु किं नु द्रक्ष्यतीति अन्या ऊ
चुः कस्मादिति अनन्यगतित्वेन पूर्व मत्राव सत्संप्रति मरुदेश्वर्यं प्राप्तः कस्मादितरागमि
ष्यतीति अन्यास्तु परमार्थमूचुः किमस्माभिरिति वनचरीभिरस्माभिः अन्यास्त्रिवीराजक
न्याभिर्भ आत्मनो धीरस्य किं वश्यायते तदप्यास्तां स्वत एवाप्तकामस्य अतः कृतात्मनः पूर्णका
मस्य किंकोप्यर्थः क्रियेत न कश्चिदिति यतो धृष्टमानकस्संगा शैवाद्भ्यान्याकुलयत्यत्र
ता नैराश्यमेव परं सुखं तत्त्वातिदुष्करमित्याहुः परं सौख्यमि। इति स्वैरिणी कामचारिणी संवि

दमेकांतवार्त्तांकिंवतद्विस्मृतौनतावद्दुःखमस्तिसापिनास्माकंसंजवतीत्याङ्ःचयेणस-
रिक्लेलेतिआचरिताःसेविताःहेउद्धवकथंविस्मरामेतिश्रीकृष्णमथोदंजङ्गात्वातंचस्वात्म-
नंज्ञात्वाविनुदन्अपनुदन्सरिद्वनगिरिदर्योदिषुप्रत्येकंकृष्णलीलासंप्रश्नोदितिस्तंस्मा
रयन्रेमेकृष्णावेशेनात्मनोमनसोविक्षिवंवैक्लव्यंतागोपीर्नमस्यन्नूनमस्करिष्यन्उत्त
मस्यात्मनोगोपस्त्रीनमस्कृतिरन्याय्यानजवतीतिदर्शयितुंतासांमहत्त्वंप्रपंचयतिजगौच्चवा
वएताइतिएताःपरंकेवलंतनुभृतःसफलजन्मानःरूढजावाःपरमप्रेमवल्यःयदितियं
विरूढंजावंजवजियोमुमुक्षवःमुनयोमुक्ताअपिवांछंतिवयंचजक्ताअपिअतोऽनंत
स्यकथासुरसोरागोयस्यंब्रह्मजन्मजिःविप्रसंबंधिजिःश्रौतक्रियाविचयाज्ञिकोस्त्रिजिर्जन्म
जिःकिंकोतिन्नायःयत्रतत्रजातःसएवसर्वोत्तमइत्यर्थःयद्वाअनंतकथासुनरसोयस्यतस्य
ब्रह्मजन्मजिस्त्रिवृत्तमुखजन्मजिरपिकिमितयर्थःकिंवेश्वरप्रसादोमहत्त्वेकारणंतस्यवनजा
तिराचारोज्ञानंवाकारणंकिंतुकेवलंजजनमेवेत्याहक्वेमाइतिसाक्षाद्भजतःपुंसःतुअसो ११४
उपयुक्तःसेवितःअगदराजःअमृतंयथेतिअतांतापूर्वश्लोकंगोपीषुजगवतःप्रसादइत्याहना

तेःरकांतरा

यमितिअंगेवक्षसिउअस्तोनितांतरतिमत्याःश्रियोपिनायंप्रसादःअनुग्रहोस्तिनच
स्वलिनस्यैवगंधोरुक्कांतिश्रियासांतासांस्वर्गिणीनामप्सरसामपिनास्तिअन्याःपु
नदूरतोनिरस्ताःरासोत्सवेकृष्णभुजदंडाभ्यांगृहीतःआलिंगितःकंठस्तेनलब्धाआशी
र्योयाभिस्तासांगोपीनांयदगात्आविर्बभूवकिंचआस्तांतावद्गोपीनांजाग्यंमम
तावच्चार्थीमित्याहआसामितिगोपीनांचरणरेणुजाजांगुल्मादीनांमध्येयत्किंचिद
प्यहंस्यामित्याशंसाकथंजूतानांयाइत्यादिआर्याणांमार्गंचश्रुतिजिर्विमृग्यांपदवींस्वजनंआर्यपथंचहित्वाप्रनस्ताएवविरि
नष्टियावाइतियोगेश्वरैरप्यात्मन्येवाचिंतितंस्तनेषुन्यस्तंपरिरभ्यतापंजहुरितिएवंमह
त्त्वंप्रतिपाद्यनमस्करोतिवंदइतिअनुज्ञाप्यअनुज्ञांयाचित्वाआमंत्र्यस्पृष्ट्वानःअ
स्माकंमनसोवृत्तयःकृष्णपादांबुजाश्रयाःस्युःअभिधायिनीःअभिधायिन्यःनःकृष्णेरतिः
स्यादितिकृष्णादिष्योमत्कुड्केकमात्रउपायनानिवादात्।इतिदशमेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायःः॥
अष्टचत्वारिंशकेयत्कृष्णःकुब्जामरीरमत्।अक्रूरस्यगृहंगत्वातंगजाङ्क्यमादिशत्॥

सैरंध्रीकाममापूर्यप्रसयित्वामनोरथान् अक्रूरस्यततः कृष्णस्तेनपार्थानसांत्वयत् महार्हैरं
नघैरूपस्करैर्गर्तोपकरणैरन्वितं कामोपायैस्तदुद्दीपनैःसुरतबंधादिलेखैरूपलक्षितं तथा
यथावितंप्रसाधितोयोग्यतामापादि[तं] आलादेहायथ्यामास्सखीडंयलीलयाउक्तंस्मितंतदु
प्रविश्यमिमुतघकेरीद्धितेरूपलक्षिता अनुलेपार्पणादन्यत्तस्याःपुण्यंनास्तीतिदर्शयितुंपु
ण्यलेशायेत्युक्तं ननुपुण्यस्याल्पत्वविवक्षयाऽत्वादीनांरुजोमृजंतीं जिघ्रंतीवरणं कामम
वपात्कृतदृष्ट्या अयाचत् नत्वगोपाइवसातन्निष्ठातिदुर्भगेत्युक्तं कृतार्थत्वेनुतस्यानसंदेहः
कामएववरस्तंदत्वामानयित्वालंकारादिदानैः मनोयाह्यं विषयसुखं असत्वा तुच्छत्वात्किंचि
च्चिकीर्षयनूहत्तिनापुरप्रस्थानंकारयितुमिच्छन्नित्यर्थः अक्रूरप्रियकाम्ययाच आरात् दूरत
एव आ[] अपद्रुतिच्छेदः अपः आसर्वतोधारयन्नित्यन्वयः वां युवयोरिदं कुलं कृतंसमेधितं
वांमिदंकुलमित्यादिव्यवहारदृष्ट्योक्तापरमार्थमाह युवामितिजगन्मयौ युवां कुतः जगत् ११५
हेतू तदपि कुतः प्रधानपुरुषौ तदात्मकौ अतः त्वदन्यं विनापरं कारणं अपरं कार्यं विना

स्तीतिननुप्रत्यक्षादिसिद्धं कथं नास्तीतिउच्यते अन आह आत्मसृष्टमिति ब्रह्मनूपरमेश्व
रं ब्रह्मेतिवापाठः हे अज आदित्तिः स्वशक्तिभिः आत्मनैवसृष्टमिदं विश्वमन्वाविश्यकारणत्वा
दननुप्रविष्टोप्यनुप्रविश्येवास्थितः श्रुतिप्रत्यक्षगोचरं यथाभवति तथा बहुधा भवानेवप्र
तीयते एकस्यैव बहुधाप्रतीतिं सदृष्टांतामाह यथेति योनिषु स्वस्यैव रूपांतरेणाभिव्यक्ति
स्थानेषु चराचरेषु यथा महीप्रमुखानि कारणान्येव नानाभांति आत्मयोनिषु स्वकारण
कपुत्रलभौतिकेषु नीवोपिनरमृगादि नारी स्त्री बालयुवाद्यवस्थासु च तथातथा प्रतीयतेइति
तद्यवच्छेदाय माक्षतं त्वयाहं गुणानु सृष्ट्यादिकर्तृत्वेन सगुणत्वेन च ममकिंजीववद्बंधमुक्तः
न हि नहीत्याह रज सत्तीतिन गुणकर्मनिर्वर्तैः गुणैः कर्मभिर्वेत्यर्थः यतः कदाचिदपि बं
धहेतुरविद्यात्वनास्ति कुतः इत्यत आह ज्ञानात्मनइति मायया आश्रयानावरकत्वादिति
भावः किंच आस्तां तावत्त्व बंधशंकायतोविद्योपाधेर्जीवात्मनोपि न वस्तुतो बंधोस्तीत्याह दे
हाद्युपाधेरसिद्धेर्ति नवोज न्मांतर मूलानिदानं साक्षात्स्वरूपतो न स्यादिति ननु मम बंधाभावं

दतात्वया किं मोक्षोंगीकृतः ओमिति चेत्तर्हि बंधाभावे मोक्षासंभवादापन्नो बंधोपीत्या
शंक्याह अतइति यतो नाविद्या अतो न बंधश्च मोक्षश्च एवमुभौ न स्यातामित्यर्थः ननुत्व
खले मां बद्धं कृतवानु यमुनाह देतुमुक्तं दृष्टवानसि अतः कथमुत्तयं नास्तित्य अत आत्तनिकामश
ति स्वाभिप्रायानुरूपस्त्वयि नोस्माकमविवेक एव परमेवं तत इति यद्वा नो ऽविवेक एव
परमेवं तत इति यद्वा नो ऽविवेक एव तवाज्ञो स्यातामिति ननु तर्हि ममावतारास्तच्चरित्राणि
वस्तुतो रजतवदविद्याकल्पितान्येव किं मानन्ति न हि यं तु तव लीलेत्याह रूपेण त्वयादितडि
स्फुरतरां स्थायेराजानस्तेषामक्षौहिणीशतानां वधेन त्वमे भौरमपनेतुं स्वांशेन रामेणास
ह्यावतीर्णोसीति अत एवं त्वं तस्य तवागमनेन कृतार्थोस्मीत्याह त्वयेण अद्येति हि इंद्रा अ
द्य नो वसतयो गृहास्तपोवनादपि बहुपुण्याः यावसती स्वं सा दान्त्वविष्टः कथं त्वं तः यस्य
तव पादसलिलमिव गंगा त्रिजगत्पुनाति यं ब्रह्मस्वरूपं वयं दैवतामूर्तिः सत्वे जगद्गुरुरिति स्वमनोरथः ११६
परिहृत इति तु ब्रह्मणाद कः पंडित इति नतगिरः सत्यवाच स्वतोः परं चराणां कः समीयात्पणक्तु

यतः व्यसनशतगतानां क्लेशरोगार्दितानां मरणभयगतानां दुःखशोकातुराणां मशं जग
ति बहुविधानां व्याकुलानां जनानां शरणमशरणानां नित्यमेको हि विष्णुः न केवलं शर
णदः यतो भवान् भजतः सर्वान् अर्थितः कामांश्च ददाति आत्मानमपीति नः अविवेकि
नां तथापि इह गर्ह एव वः युष्माकं प्रजाः पुत्रादिवयमिति ननु न तर्हि देवाः सेव्या इति यास्मि
ह तत्राह देवा इति स्वार्थाः स्वकार्यसाधनपराः साधवस्तु केवलं परानुग्रहपराः परमार्थत
श्च साधव एव देवा इति त एव सेव्या इत्यर्थः तर्हि महाशिलामया देवादयो नैवेत्यत आह न
हीति अम्मयानि तीर्थानि न मृन्मयाः शिलामयाश्च देवा न भवंतीति न अपितु भवंत्येव
तथापि साधूनां तेषां च महदंतरमित्याह ते पुनंतीति किं विविक्षिकीर्षयेनुप्रागादिति
यदुक्तं तत्कार्यमादिशति नः सुहृदां मध्ये भवानुत्तिष्ठः अतः पांडवानां श्रेयश्चिकीर्षया
गजाह्वयं गच्छत्वं गच्छेति यद्वा स्वेति पृथक् पदम् उ त्त्व आलीयेत्यर्थः राज्ञा धृतराष्ट्रे
णावसंते निवसंति शुश्रूषमः कृतवंतो वयं दुष्ट ये स्वपुत्रा दुर्योधनादयस्तहरोन

गच्छतीति तथायतः अंधवत् अंधेनेत्थं॥ ॥ इति दशमे ऽष्टचत्वारिंशः॥ ॥ ऊनपंचाशत्तमे तु गत्वा
क्रूरो गजाह्वयं मूले इत्यत्र व्यवहारं पुत्रेष्वपि च विषमां मामतेः पौरवेंद्राणां यशोभिः तत्कृतदेवगृहा
लयायतनादिभिरंकितम्। बाह्लीकपुत्रः सोमदत्तः गौतमः कृपः अवाप्यं उवास मंदुःप्रजस्य अ
सत्पुत्रस्य अल्पसारस्य मंदधृतेः खलानां कर्णादीनां छंदमनुवर्तितुं शीलमस्येति तथा तत
स्य तेजःप्रभावं ओजः शस्त्रादिनैपुणम् वीर्यं शौर्यं न सहद्भिः असहमानैः चिकीर्षितं इत
त्र परिकर्तुमिष्टम् गरस्य विषस्य दानादि अपरालं च अन्याय्यं तेज इत्येतत्सर्वं कथयामास त
त्कथनात्पूर्वतरं पृथायाह तं मा पृथा चिंतिति अश्रूणां कलालेशाय यो स्त्रीदितीयस्याः हंसा
अपि किं कामयः ऊन स्त्रियः पैतृष्वसेयान्मत्पुत्रान् सांत्वयिष्यति किम् कृष्ण महायोगिन् महात्मन्
योगी उपायो माया स्वा अस्याः [illegible] अस्तीति विश्वात्मन् सर्वांतर्यामिन् हे विश्वभावन विश्व
पालक प्रपन्नां शरणागतां माम् अवसीदंतीति किं यंतीम् आपवर्गिकात् मोक्षप्रदात् पुरुषाय ब्र
मात्मने ब्रह्मणे अपरिच्छिन्नाय परमात्मने जीवरूपाय योगेश्वराय अणिमादियुक्ताय यो ११८

गाय यज्ञानां मनैव पितामहः पांडुः तस्य भार्या प्रसूतो दर्शयामास समं दुःखं सुखं वयस्यस्य
तस्याः पुत्राणामुत्पत्तिहेतुः जित्निः क्लीनकेष्वधर्माणि लेंद्रादिभिः तत्कथने दिर्घ्यैः बंधु
भिः रामकृष्णादिभिः सो हृदिनं गदितं मत्कं यत् तदवदत् इति भ्रातर्युपरते पितृपांडोः पु
त्रे [illegible] पुत्रसस्कुराजासनं त्वमास्थितः इति कटाक्षः नवत तथापि एवं वर्त्तमानः श्रेयो ह्वाप्स्य
सीत्यादि धर्मेणेति तमः नरकं दुःखं महद्दुःखमिति भावः न चात्मजादिष्विष्कथं समत्वं स्या
त्तदा ह नैव विति अत्यंतं नित्यं संवासः सम्यक् स्थितिः तत्र तावदुत्पत्तिमरणयोः सुखदुः
खयोश्चैकेनापि साहित्यं नास्ति त्याह एक इति किंच यदापि सह वसंति तदापि लक्षेगोपा
र्जितवित्तापहारितया पुत्रा नाम शत्रव एव वृत्तेयाह त्याह अधर्मेति संभोजनीयाः पोष्याः
पुत्रादय इति व्यपदेशैः अल्पमेधसा मूढस्य वित्तं हरंति जलौकसो मत्स्यस्य जीवन भू
तानि जलानि यथा तत्सुता हरंति तद्वदिति किंच यानेवं पुष्णाति ते धनमादाय मृता जी
वंतोपि वा तं परित्यजंति त्याह पुष्णातीति स्वबुद्ध्या स्वीया इत्यभिमानेन रायः अर्थाः अ

कृतार्थंअप्राप्तभोगंसपुनःपापैकपाथेयोनरकंविशतीत्यात्स्वयमितिंचसिद्धार्थो
ऽपूर्सीमनोरथंस्वप्नस्थमायावमनोरथश्चतत्तुल्यंआयस्यनियम्यंशांतःसनूसमो
नवेतिदानपतेअक्रूरनंटप्यामिअलमितिनमन्येस्स्न्टताप्रियावाकूवले
अस्थिरेहृदिनस्थीयतेनतिष्ठतीत्यर्थःसुदामापर्वतःतत्रनवाविद्युदिवतस्मिन्नूस्फु
टिकशिलामयेसद्गसेवातिस्फुरिताविघ्नघ्यालीयतेतद्वदित्यर्थः।यद्वासुदाममालाति ।।श्रीः।।
स्याइयंसोदामनी।नचैवंजानतोपिकथमयंमोहइतिवेदततआहईश्वरस्येतिविधिंवि
धानंमायामितियावत्।अतस्तमेवनमस्यतियइतिदुर्विमर्शपथयाआवितर्क्यमार्गया
गुणानुकम्पिणितत्फलानिचविभजतेविविच्यददातिदुःखबोधायोवितानस्तस्यक्री ।।१९८
डासतंचंप्रधानंमुख्यंकारणंयस्यसंसारचक्रस्यअतएवतस्यगतिर्यस्मातत्स्मै
नमइति।अभिप्रेत्यरक्षात्वादेशमस्कंधपूर्वार्द्धेभावार्थस्यदीपिकायस्येयंप्रकृतो
भातिनत्यंतेरसामनः।।।।इतिश्रीपरमानंदविरचितायांश्रीधरस्वामीविरचितायांश्री

भागवतेभावार्थदीपिकायांएकोनपंचाशत्तमोध्यायः।।पूर्वार्द्धंसमाप्तं।।ब्रह्मार्प
णमस्तु।।छ।।श्रीः।।छ।। ।।श्रीः।। ।।छ।। ।।श्रीभगवतेनमः

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥श्रीः॥ ॥छ॥ ॥भगवतेनमः॥

॥श्रीः॥ कृषिर्भुवाचकः शब्दोणश्च निरतिवाचकः॥ तयोरैक्यंपरं ब्रह्मकृ

श्रीः॥ ष्ण इत्यभिधीयते॥१॥ ॥भक्तानुकंपिनेनमः॥ ॥श्रीः॥

मौंजी [illegible] मौंजी स्पा [illegible] ॥ निकृता

१२१ विप्रस्य मेखला [illegible] ११२

[illegible] ता वैवविरा [illegible] शा [illegible] तांत्रनी॥१